

KİTAP GENİŞ ÖZETİ

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

(KİTAP GENİŞ ÖZETİ)

Kitap Adı	: Sakarya
Yazarı	: Alptekin MÜDERRİSOĞLU
Yayınevi	: Bilgi Yayınevi
Basım Tarihi	: Ocak 2018 (Birinci Basım)
Özet Çıkaran	: Erkan ERTUĞRUL
Özet Tarihi	: 23 Ağustos 2020

12 HAZİRAN 1921'E KADAR YAŞANANLARIN ÖZETİ (Bu bölüm kitaptan alınmamıştır)

1821'de Mora'da başlayan Yunan ayaklanması sonrasında yapılan **Edirne Antlaşması** ile 1829 yılında kurulan bağımsız **Yunanistan Devleti**, **Balkan Savaşları** sonrasında sınırlarını iyice genişletmiş idi. 1914 yılında **Birinci Dünya Savaşı** çıkmış, **Osmanlı İmparatorluğu** da yüzyıllardır kaybetmiş olduğu toprakları yeniden kazanmak ümidiyle, kendisini **Almanya'nın** yanında savaşta bulmuştu. 4 yıl süren savaş sonrasında, 1918 sonbaharında **Almanya'nın** teslim olması sonrasında, birkaç cephe dışında mağlup olan ve geri çekilen **Osmanlı İmparatorluğu** da, 30 Ekim 1918 tarihinde **Mondros Ateşkes Antlaşmasını** imzalayarak teslim olmuştu.

İtilaf Devletleri Donanması İstanbul'da

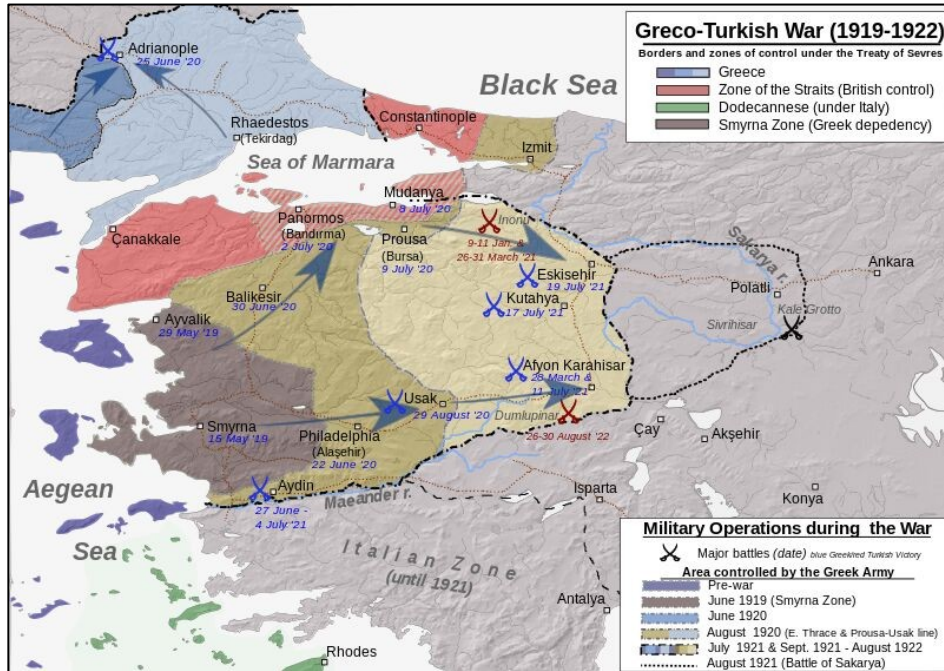
İstanbul'da İşgal Günleri

Ateşkes uyarınca İngiltere, Fransa ve İtalya, savaş gemilerini İstanbul'a gönderince, Yunan donanması da bunlara katılmış ve mavi üstüne beyaz haçlı Yunan bayrağı İstanbul'da dalgalanmıştı. Arkasından, Yunanistan'ın kurucu ve koruyucuları, İngiltere ve Fransa'nın Yunanlara söz verdiği Ege topraklarına sıra gelmişti.

Yunan Efun Alayı İzmir'de

Yunanlar, 15 Mayıs 1919 günü İzmir'e çıkmışlar, Ege'de ilerlemeye başlamışlardı. Karşılarına, silahlı halk direnişi Kuva-i Millîye çeteleri çıkmıştı. Yunanlar, ileri harekâta devam ederek, Milne Hattı olarak bilinen Ayvalık-Soma-Akhisar-Aydın hattına ulaşmışlardı.

Yunan Ordusunun Anadolu'daki İlerleyişi

22 Haziran 1920'de, iki koldan tekrar ileri harekete geçen Yunanlar, Kuzey Grubu ile 30 Haziran 1920'de Balıkesir'i, 08 Temmuz 1920'de Bursa'yı işgal etmişler, Güney Grubu ile de 29 Ağustos 1920'de Uşak Bölgesini ele geçirmişlerdi.

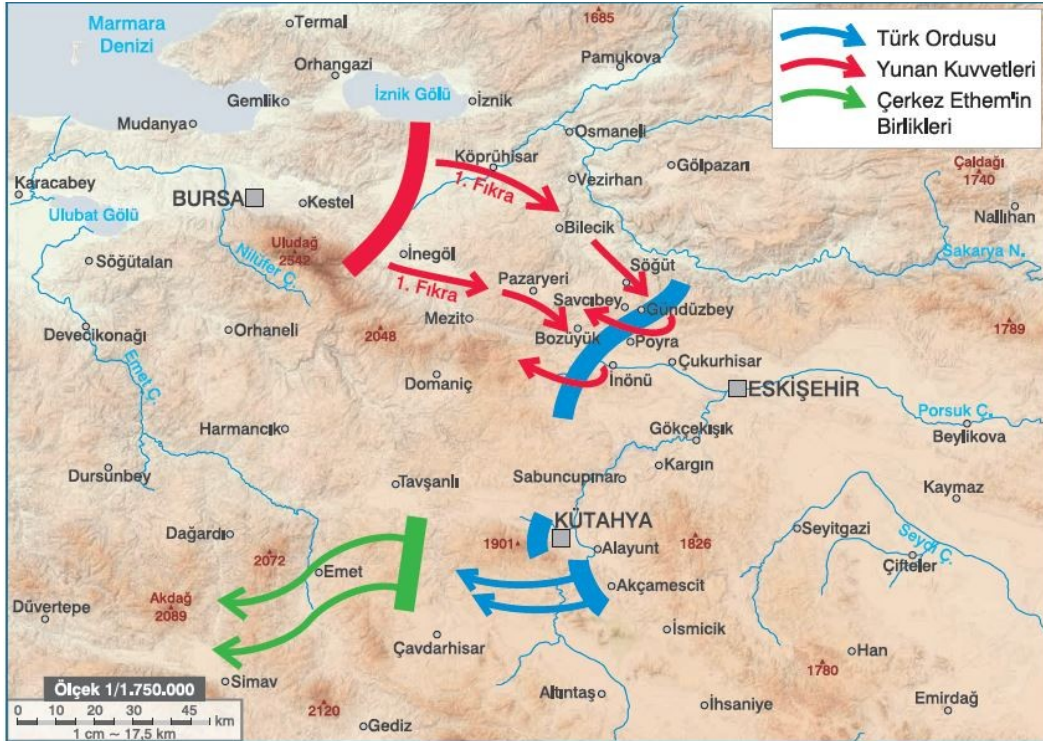
Bu arada, Osmanlı İmparatorluğu ile galip devletler arasında 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşmayla, Anadolu'nun büyük kısmı galip devletlerce paylaşılmı; Türklere, sadece Karadeniz'e çıkışı olan küçük bir bölge bırakılmıştı. Her ne kadar, Osmanlı Hükûmeti, Sevr Antlaşmasını imzalamışsa da, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basarak, hem İstanbul Hükûmeti'ne hem de işgallere karşı millî bir direniş hareketi başlatan; 23 Temmuz 1919'da

Erzurum Kongresi'ni, 04 Eylül 1919'da Sivas Kongresi'ni toplayan, 23 Nisan 1920'de de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açan Mustafa Kemal Paşa ve dava arkadaşları, bu antlaşmayı tanımamış ve antlaşmayı imzalayanlar ile Saltanat Şurası'nda antlaşmanın onayı için oy kullananları, 19 Ağustos 1920 tarihinde vatan haini ilan etmişti.

Sevr Antlaşmasına Göre Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması

Sevr Antlaşması'nı tanımayan Ankara Hükümeti'ni barışa zorlamak için Yunan Ordusu, Anadolu'nun içlerine doğru ilerlemeye başlamıştı. Türk kuvvetlerinin esas unsurlarının Çerkez Ethem kuvvetleri ile meşgul olmasından istifade etmek amacıyla, Bursa civarında toplanmış olan Yunan birlikleri, 06 Ocak 1921 sabahı Eskişehir genel yönünde iki ana kol halinde taarruza başlamışlar ve 10 Ocak 1921 tarihine kadar İnönü önlerine kadar gelmişlerdi. Tarihe, Birinci İnönü Muharebesi olarak geçen büyük çarpışma sonucunda, Yunan kuvvetleri başarılı olamayarak 11 Ocak 1921'de geri çekilmişlerdi.

Birinci İnönü Muharebesi

Birinci İnönü Muharebesi'nde başarılı olamayan Yunan Ordusu, 23 Mart 1921 tarihinde, biri Afyonkarahisar, diğeri de Eskişehir istikametinde olmak üzere iki koldan yeniden harekete geçmişti. Harekâtın ilk dört gününde başarılı olan Yunan kuvvetleri, 24 Mart 1921'de Dumlupınar'ı, 27 Mart'ta ise Afyon'u ele geçirmişti. Eskişehir yönünde ilerleyen

Yunan kuvvetleri ise **İnönü** mevzilerinde Türk birliklerine çatmışlardı. **27 Mart 1921 – 01 Nisan 1921** tarihleri arasında cereyan eden ve tarihe **İkinci İnönü Muharebesi** olarak geçen çarpışmalar sonunda, Yunan taarruzu başarılı olamamış, Yunan kuvvetleri ağır kayıplar vererek geri çekilmiş ve daha önce ele geçirdikleri **Afyon**'u da boşaltmışlardı.

İkinci İnönü Muharebesi

Bu zaferden sonra; **İtalyanlar** işgal ettikleri **Muğla** ve **Antalya**'dan da çekilmeye, **Fransızlar** ise **TBMM**'ye karşı tutumlarını yumuşatmaya başlamışlardı. **Mustafa Kemal Paşa**, kazanılan zaferin önemini, **İsmet Paşa**'ya çektiği telgrafta, **“Siz orada sadece düşmanı değil, Türk Milleti'nin makus talihini de yendiniz.”** diyerek belirtmişti.

İnönü Muharebeleri, gerçekte, Yunan Ordusu için bir uyarıydı. **Mustafa Kemal**'in, **19 Mayıs 1919**'da **Samsun**'da başlattığı hareket, **Kuva-i Milliye** teşkilatlarının başlattığı bölgesel bir direniş olmaktan çıkmış, Türk Milletinin topyekûn ve düzenli bir başkaldırısı haline gelmişti. Küçük kazanımlar, Yunan idarecileri, ne kadar umutlandırırsa da, **İnönü Muharebeleri**, Yunanlar için sonun başlangıcıydı.

Savaşçıların gülen yüzleri...

Birinci ve İkinci İnönü Savaşları kazanılmış, yaklaşan zafer net olarak görülmeye başlanmıştır... 4 Haziran 1921'de Çankaya'da çekilen bu fotoğrafta, bağımsızlık savaşı liderlerinin ve cumhuriyet kurucularının kendilerinden emin gülen yüzleri de, bunun bir işaretiydi... Nitekim, Birinci İnönü Savaşı'nın dördüncü yıldönümü vesilesiyle 11 Ocak 1925'te Konya Alâeddin Tepesi'nde düzenlenen törendeki konuşmasında, Mustafa Kemal, "Bu önemli ve parlak zafer, yeni Türk devletinin her anlamıyla yeni kurulmaya başladığı günlerde kazanılmıştı" diyecekti...

Mart 1921 harekâtı, Yunanlar açısından, **Küçük Asya** problemini çözemediği gibi, olumsuz etkileri de olmuştu. **Yunan Hükümeti**'nin sorunları çözebilmek için iki yolu vardı. Bunlardan birisi, sorunun askeri çözümü için kullanabileceği bütün askeri gücü kullanarak savaşa devam etmek; diğeri ise **Küçük Asya**'dan çekilmektir. **Mart 1921** harekâtının sona ermesiyle, Yunan Savunma Bakanlığı ile Genel Kurmay Başkanlığı; Türk Ordusunun iyi organize edildiğini, kuruluş ve

kuvvetinin artırılması yönünde ileri adımlar atıldığını, Türk Ordusunun, çok sayıda subayı olduğu ve **İnönü** muharebelerindeki zaferlerinden dolayı morallerinin çok iyi olduğu, eğer **Küçük Asya**'daki Yunan Ordusuna takviye yapılmazsa, zor durumda kalınabileceğine de dikkat çekiyordu.

15 Nisan 1921'de **İzmir**'e gelen **Başbakan Gounaris** ile **Harbiye Bakanı Theotokis**, durumu yerinde incelemelerinin ve değerlendirmelerinin ardından, **22 Nisan 1921**'de **Atina**'ya dönmek üzere yola çıkmadan önce, Yunan Ordusu Komutanına; **Afyonkarahisar**, **Kütahya** ve **Eskişehir**'in işgal edilmesi ve Türk kuvvetlerine gereken darbenin vurulması için harekete geçilmesi kararını bildirmişti.

Alınan karara göre; Yunan Ordusu, yapılacak harekâta hazır olmak amacıyla yoğun bir faaliyete geçmiş, birliklerin asker ve malzeme eksikliklerini tamamlama çalışmalarına başlamıştı. Harekâtın genel amacı; topyekûn bir taarruzla ile, Türk kuvvetlerini azami zarara uğratarak, ikmal merkezleri olan **Eskişehir**'i işgal etmek ve Türk kuvvetlerini amansız bir takip ile yok etmektir.

Bu esnada, Türk tarafında, **Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa**; eksikliklerin tamamlanması, birliklerin tekrar organize edilmesi, **Eskişehir** dolaylarındaki savunma mevzilerinin hazırlanması ve **Kütahya**'nın batı, güneybatı ve güneyine uzanan cepheyi hazırlamak için büyük çabalar sarf ediyordu.

SAKARYA'YA DOĞRU (13 HAZİRAN 1921 – 22 AĞUSTOS 1921)

13
Haziran
1921

Yunan Kralı Konstantin, Lemnos isimli zırhlı ile İzmir'e geldi. Yanında **Başbakan Gounaris**, **Savunma Bakanı Theotokis**, **Kraliyet Kurmay Kurulu üyesi Tümgeneral Dusmanis** ve **Tuğgeneral Stratigos** da vardı. **3'üncü Haçlı Seferine** katılan **İngiltere Kralı Arslan Yürekli Richard**'in karaya çıktığı **Karşıyaka**'dan **Anadolu**'ya adımını attı ve Rum halkın coşkun tezahüratlarıyla karşılandı.

Yunan Kralı Konstantin'in İzmir'de Rum Halk Tarafından Karşılması

Mustafa Kemal Paşa, **Ankara Garı**'ndaki **Direksiyon Binasında**, **Fransa Senatosu Dışişleri Komisyonu Başkanı Franklin Bouillon** ile görüştü. Görüşmede, **Misak-ı Millî**'nin esas alınması konusunda taviz verilmedi. Bu nedenle, görüşme herhangi bir anlaşma ile sonuçlanmadan sona erdi.

Mustafa Kemal Paşa Fransız Temsilci Franklin Bouillon ile

14
Haziran
1921

İstanbul'da **İngiliz Manchester Guardian** gazetesinin özel muhabiri olarak bulunan ve Türk düşmanı olarak bilinen, **Londra Üniversitesi**'nde Yunan zenginlerin paraları ile kurulan **Bizans Kürsüsü** profesörü **Arnold Toynbee**'nin haberinin yer aldığı **27 Mayıs 1921** tarihli **Manchester Guardian** gazetesi **İstanbul**'a ulaştı. Gazetede habere göre, Yunan kuvvetleri **Yalova** bölgesindeki Türk köylerini yakıp yıkmakta ve katliamlar yapmaktadırlar.

Türk Batı Cephesi Komutanlığı, cephenin çok geniş olması ve asker sayısının az olması nedeniyle, klasik kolordu kuruluşundan, grup komutanlıkları kuruluşuna geçti. **Batı Cephesi Komutanlığı**, dört grup komutanlığına bağlı on iki piyade ve üç süvari tümeninden oluşmaktaydı. Ayrıca doğrudan cephe komutanlığına bağlı üç piyade ve bir süvari tümeni vardı. Ancak tümenlerin savaş gücü, normal bir tümen gücünün ancak yarısı kadardı. **Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa** idi.

İsmet Paşa

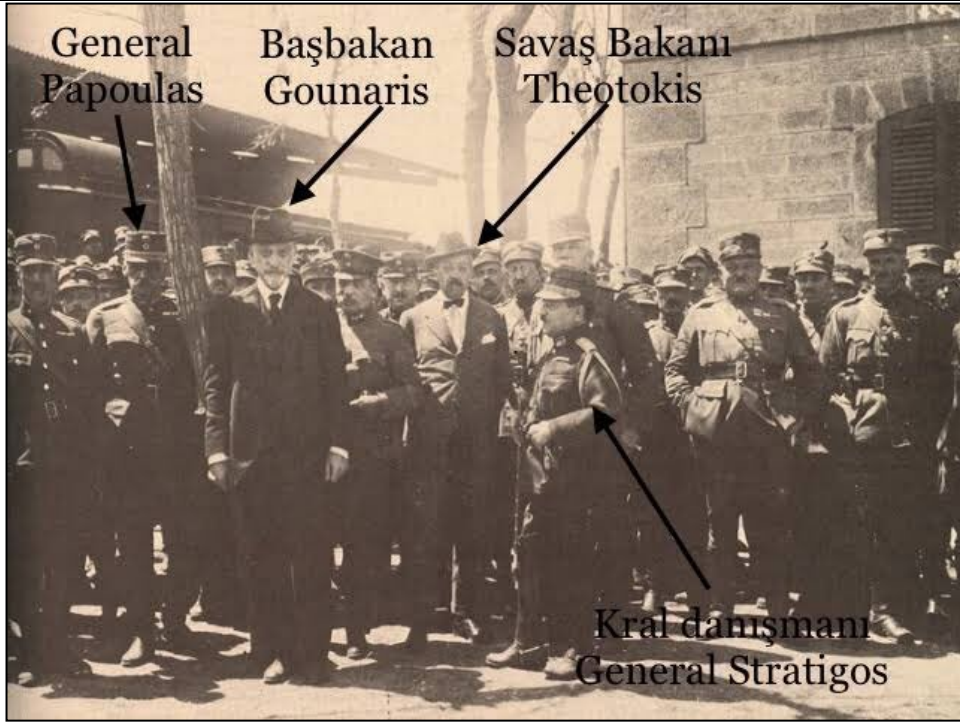
Lord Curzon

İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, bugün, **Fransa Hükûmetine** ileilmek üzere **İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Harding'e** uzun bir mektup yolladı. Mektupta; **TBMM hükûmetinin İkinci İnönü Zaferi'nden** sonra güç kazanmaya başladığı, **Londra Konferansı** sırasında, **11 Mart 1921'de Adana** bölgesi konusunda **Fransa** ile bir anlaşma imzaladığı, **Rusya** ile **16 Mart 1921'de Moskova'da** bir anlaşma imzaladığı, **İtalya'nın 07 Haziran 1921'de Antalya'yı** boşaltmaya başladığı; buna mukabil, **TBMM hükûmetinin İngiltere'ye** karşı hasmane tutumunda artışlar gözlenmeye başladığı, Türklerin Yunanlar karşısında zafere ulaşmaları halinde, Müttefiklerin **Birinci Dünya Savaşından** elde ettikleri her kazancın tehlikeye düşeceği ve **Ortadoğu'nun** barışçı yolla yeniden kurulması olanağının ortadan kalkacağı ifade edilmişti.

İngiltere'nin planı şuydu: Önce **Yunanistan'a** yanaşılacak ve **Türkiye** ile savaşa son verip barış yapması istenecekti. Görüşmelerin başarısızlığa uğraması halinde, Müttefiklerin kendilerine yardım edecekleri bildirilecekti. **Sevr Antlaşması** ile **Yunanistan'a** verilen **Trakya'daki** Türk topraklarının **Yunanistan'da** kalacağı garanti edilecekti. Buna karşılık **Yunanistan, İzmir'den** çekilecekti. **İzmir** büyük devletlerin korumasında bir bölge olacaktı. Bu barış programını Türklere benimsetmek için **Sevr Antlaşması'nda** başka ödünler de verilebilirdi.

<p>15 Haziran 1921</p>	<p>İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, İngiltere'nin Paris Büyükelçisine, Fransa hükûmetine ileilmek üzere yazdığı yazının adresine ulaşmasını beklemeden, Fransa Dışişleri Bakanına bir telgraf çekerek görüşme talebinde bulundu. Acelesinin sebebi, Yunanların ani bir şekilde yeniden taarruza geçerek Türkler karşısında yenilme olasılığı idi.</p> <p>İngiltere Genelkurmay Başkanlığı, Yunanların Anadolu'daki askeri gücü konusunda bilgi almak maksadıyla, Albay E.S.Hoare Nairne'yi Ege bölgesine göndermişti. Albay Nairne, raporunu bugün İngiltere Genelkurmay Başkanlığı'na sundu. Raporda, özetle, Yunanların askeri açıdan çok güçlü ve organize olduğu, özellikle Yunan kralının da Anadolu'ya gelmesiyle birlikte morallerinin çok yerinde olduğu ve zaferden emin oldukları belirtiliyordu. Küçük Asya Ordusunun Komutanı Korgeneral Papoulas idi. 14 Haziran 1921'de Anadolu'daki Yunan gücü 169.000 kişi idi. Taarruzdan önce 200.000 kişi olması hedefleniyordu. Silah, cephane, araç, top durumları çok iyi idi.</p>
<p>16 Haziran 1921</p>	<p>Bugün, Fransa Senatosu Dışişleri Komisyonu Başkanı Franklin Bouillon ile Mustafa Kemal Paşa, Ankara tren istasyonundaki Direksiyon Binasında yeniden karşı karşıya geldiler. Görüşmeler, Misak-ı Milli'de altı madde biçiminde sıralanan temel ilkelerin tek tek okunarak tartışılması şeklinde yürütülüyordu. İlk beş madde, millî mücadelenin varmak istediği coğrafi sınırları belirliyordu. Fransa, bu maddelerle pek ilgilenmiyordu. Onları ilgilendiren 6'ncı Madde idi. Bu madde, her alanda tam bağımsızlığı öngörüyordu. Bu da asırlardır imtiyazlara alışmış olan Fransa'nın işine gelmiyordu. Franklin Bouillon, bu maddenin üzerinde uzun uzun düşünülmeli gerektiğini söyleyince, Mustafa Kemal Paşa, uzunca bir konuşma yaparak, bu maddenin önemini çok duygulu ve inançlı bir şekilde ifade etti. Franklin Bouillon, Mustafa Kemal'in "Ya hep, ya hiç" diye diretmesinde haklı olduğunu anlamıştı. Yanıt olarak, bu konularda hükûmeti ile görüşmeden herhangi bir şey söylemeye yetkili olmadığını ifade etti. Bouillon, Fransa'ya dönecek ve beklenen büyük Yunan saldırısının sonucu belli oluncaya kadar bekleyecekti.</p>
<p>18 Haziran 1921</p>	<p>Lord Curzon, bugün Paris'te Fransa hükûmeti ile görüşmelere başladı. Albay Nairne'nin raporunu okuduktan sonra, sözde barış planında Yunanistan lehine bazı değişiklikler düşünmeye başlamıştı. Görüşmelerin son oturumuna, İtalya'nın Paris büyükelçisi de katılmış idi. Görüşmelerde; Fransa ve İtalya'nın Türkiye ile bir</p>

	<p>savaşa girmeye niyetli olmadıkları, bu nedenle Türkleri çok sıkıştırmanın faydalı olmayacağını düşündükleri anlaşıldı. İngiliz kamuoyu da yeni savaş istemiyordu. İlk gün toplantısı, bir sonuca varmadan sona erdi.</p> <p>Doğu Karadeniz'de Rumlar, Pontus Rum Devleti'ni kurmak maksadıyla, ayaklanmalarını arttırmaya devam etmekte idiler. Yunanistan'ın Doğu Karadeniz'de yeni bir cephe açmak üzere, bölgeye gemiyle asker gönderme söylentileri dolaşiyor idi. Doğu Karadeniz'de yaşayan Rumların olası bir çatışmada, Yunanistan lehinde faaliyette bulunmalarını engellemek maksadıyla, eli silah tutan Rum erkekleri toplanarak iç bölgelere göç ettiriliyordu. Bugün, Samsun'da toplanan ilk parti 840 Rum erkeği Amasya'ya doğru yola çıkarıldı.</p>
19 Haziran 1921	<p>Paris'teki Müttefik ülkelerin temsilcileri bugün de toplantıya devam ettiler. Bu toplantı Pazar günü, gece geç saatlere kadar sürdü. Roma, Atina, Londra ve İstanbul'daki birimler yorgun ve uykusuz bir şekilde bu toplantının sonucunu bekliyorlardı.</p> <p>Bugünlerde İstanbul'da en çok konuşulan konu, Uluslararası Kızılhaç temsilcisi Maurice Gehri'nin, Yunanların Anadolu'da yapmış oldukları katliamlara ilişkin hazırlamış olduğu rapor idi.</p>
20 Haziran 1921	<p>Paris'teki toplantının sonunda Yunan Hükûmetine ulaştırılmak üzere hazırlanan metin, gece yarısı, Atina'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan büyükelçiliklerine çekildi. Üç büyükelçi de gelen mesajı, topluca aynı gün Yunan hükûmetine iletiler.</p>
21 Haziran 1921	<p>Albay Nairne'nin raporuna güvenmeyen Lord Curzon, yeni bir inceleme için General Marden'i Ege Bölgesine yollamıştı. Bugün, General Marden'in ilk raporu geldi. Marden'e göre Türklerin sonu yaklaşmıştı artık.</p>
23 Haziran 1921	<p>Lord Curzon, Yunan hükûmetine müşterek olarak gönderilen telgraf, İzmir'de bulunan Yunan Başbakanı Gounaris'e ulaşmadan, Yunan Başbakanın 20 Haziran 1921 tarihli telgrafını aldı. Bu telgrafta Yunan Başbakanı, zafere olan inancını vurguluyor, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın da Yunanistan kontrolünde olmasının, Batı'nın ve İngiltere'nin menfaatine olduğunu bildiriyordu. Lord Curzon da aslında bunu arzuluyordu. Ama Yunanistan'ın Türkleri yenebileceğine bir türlü emin olamıyordu. Bu nedenle, bu telgrafa cevap olarak gönderdiği telgrafta, Yunan Başbakanının bütün görüşlerine katılmadığını, gerçek ve uzun ömürlü barışın ancak arabuluculukla sağlanabileceğini bildiriyordu.</p>
24 Haziran 1921	<p>Bugün, başta Atina gazeteleri olmak üzere tüm Yunan basını İngiltere'ye ateş püskürüyordu. Yunanistan hükûmeti, müttefiklerin arabuluculuk teklifini el altından basına sızdırmıştı. Yunan basını, bir ağızdan ve sert konuşuyordu. Yunanların Megalo İdea'dan vazgeçmeye niyetleri yoktu. Yunan basının bu ortak tutumuna yalnızca sosyalist eğilimli Rizospastis gazetesi katılmıyordu. "Emperyalizmi durdurmak, savaşa ve seferberliğe son vermek gerekir" diyordu.</p>
25 Haziran 1921	<p>Yunanistan hükûmeti, bugün öğleden sonra Müttefiklerin arabuluculuk teklifine uzun bir telgrafla cevap verdi. Bu telgrafta, Yunanlar, savaşı sürdürmek konusundaki niyetlerini bir kez daha duyuruyorlardı. Bütün Yunanistan ve Ege bölgesindeki yerli Rumlar büyük bir coşku içindeydi. Yalnız yaşlılar biraz sessizdiler. Havada büyük bir felaketin dolaştığını sezer gibiydiler.</p>
26 Haziran 1921	<p>Bugün, Yunanistan gazeteleri birbirinden parlak başlıklarla çıktılar. Hep bir ağızdan, Yunan hükûmetinin Müttefiklerin arabuluculuk teklifini reddetmesini alkışlıyorlardı.</p>
27 Haziran 1921	<p>Bugün, İzmir Karşıyaka'da Yunan Savaş Kurulu toplanmıştı. Kral Konstantin'in ordunun doğrudan yönetimini ele alıp almamasını tartışıyordu. Başta Başbakan Gounaris ve Savunma Bakanı Theotokis olmak üzere hükûmet üyeleri, Kral Konstantin'in ordunun yönetiminden uzak tutulmasını istiyordu. Uzun tartışmalardan sonra hükûmet üyelerinin istediği karar alındı.</p>

Yunan Başbakanı Gounaris, Savunma Bakanı Theotokis ve Ordu Komutanı Papoulas ile...

<p>30 Haziran 1921</p>	<p>Anadolu'daki Yunan askeri gücünü incelemekle görevlendirilen İngiliz Generali Marden, İzmir ve Uşak cephelerindeki inceleme sonuçlarını, 21 ve 26 Haziran günlerinde telgraf ile göndermişti. Bugün de Bursa cephesindeki inceleme sonuçlarını gönderiyordu. Marden'e göre tüm olasılıklar Yunanlardan yanaydı. Bu gece, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, Yunan mezalimi hakkındaki bir soru önergesine, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk tarafından yanıt verilmiştir. Mezalim ile ilgili protesto notaları, Yunan Dışişleri Bakanlığına, İtilaf Devletleri Başbakanlarına, İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan Olağanüstü Komiserlikleri'ne, ABD ve Sovyet Rusya Dışişleri Bakanlıkları'na gönderilmiştir.</p>
<p>03 Temmuz 1921</p>	<p>Yunanistan'ın, Müttefiklerin arabuluculuk teklifini reddettiğini gazetelerden öğrendiği İstanbul Hükûmeti, bugün Müttefiklere bir nota vererek; Müttefiklerin iyi niyetli davranışlarından duyduğu memnuniyeti ifade ediyor, Yunan hükûmetinin arabuluculuk teklifini reddetmesini ise talihsizlik olarak niteliyordu.</p>
<p>07 Temmuz 1921</p>	<p>Bugün, Yunan Ordusu Ankara'ya yürüyüş hazırlıklarını sürdürürken, Türk Genelkurmayı da savunma düzenlerini son kez gözden geçiriyordu.</p>
<p>08 Temmuz 1921</p>	<p>Yunan Genelkurmayı, Ankara seferinin planını özenle ve en küçük ayrıntıları bile içeren bir biçimde hazırlamıştı. Saldırı planı kaba çizgileriyle, Prusya'ya 1866 yılında büyük zafer kazandıran Sadova Meydan Muharebesi planına benziyordu. Yunan Küçük Asya Ordusu, Batı Anadolu'da iki ana bölüm biçiminde yerleşmişti. Kuzey Tümenler Grubu ve 3'üncü Yunan Kolordusu, Bursa kesiminde; Güney Tümenler Grubu ile 1'inci ve 2'nci Yunan Kolorduları ise Uşak kesiminde bulunuyorlardı. Kuvvetlerin kesin sonuca yönelik meydan muharebesi alanında birleştirilmesi, saldırı planının belkemiğini oluşturuyordu. Sonuçta, Türk Ordusu tümüyle yok edilecek ve Ankara yolu açılmış olacaktı. Yunan genel saldırı planı çok iyi hazırlanmış, en küçük ayrıntı üstünde bile titizlikle durulmuştu. Yunan Genelkurmayının, planın başarıyla uygulanacağına kesin inancı vardı.</p>
<p>10 Temmuz 1921</p>	<p>Yunan Ordusu, gün doğarken, Bursa kesiminden üç kolla, Yenişehir ve İnegöl yönünde; Uşak kesiminden ise iki kolla, Gediz yönünde ileri yürüyüşe geçti. Küçük Türk örtme birlikleri, oyalama çarpışmaları yaparak geri çekildiler. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa kesin sonuca yönelik savaşmaların iyice yaklaştığını görmeye başlamıştı.</p>
<p>13 Temmuz 1921</p>	<p>Sabahın ilk saatlerinde Yunan Ordusunun ağırlık merkezini oluşturan 1 ve 2'nci Kolordular ile Güney Tümenler Grubu yürüyüşe başladı. Kütahya ve Bilecik kesimlerinde bulunan Kuzey Tümenler Grubu da aynı saatlerde yürüyüşe geçti. Afyon boşaltıldığı için Yunanlar Afyon'u direnişsiz ele geçirdiler. Afyon'un düşmesiyle, Konya-Eskişehir-Ankara demiryolu bağlantısı kopmuş oldu. Genel Yunan saldırısıyla Ankara seferinin başlaması, Yunanistan'da bayram sevinci yarattı. Halk sokaklara döküldü. Neşeli gösterilerde bulundu. Gazeteler, coşturucu yazılar yayımlamaya başladı.</p>

<p>14 Temmuz 1921</p>	<p>Kütahya Muharebeleri diye anılan muharebeler başlamıştı artık. Başbakan Gounaris, Yunan parlamentosunda, hükûmetinin arabuluculuk ve barış önerilerini reddederek, nasıl saldırı kararı verildiğini açıkladı. Hükûmetin kararı, tüm siyasi parti gruplarınca alkışlandı. Yunanistan'da hemen hemen herkes, kesin zaferin kazanılacağına inanıyordu. Bu nedenle, Sevr Antlaşması ile Yunanistan'a verilmiş olan Trakya ile İzmir Bölgesi artık çok yetersiz bulunuyordu. Yalnız, Atina'da açığa vurulamayan korku ise Türk Ordusunun savaşmayı kabul etmeyerek geri çekilmesi idi.</p>
<p>15 Temmuz 1921</p>	<p>Bugün, Yunanların ileri yürüyüşü devam etti. Kısmi başarılar olsa da, Türk Ordusu geri çekilmeye devam etti. Aksi takdirde ordunun tamamıyla kuşatılarak yok edilmesi tehlikesi vardı.</p>
<p>16 Temmuz 1921</p>	<p>Türk birlikleri kesin sonuca yönelik dövüşün son hazırlıklarını yapıyorlardı. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, üç gündür doğru dürüst uyumamıştı. Türk Ulusunun geleceğinin savaş alanındaki tek sorumlusuydu. 200 km.lik cephenin her kilometresinde olup bitenleri anında öğrenmek istegindeydi. Ancak, haberleşme olanaklarının yetersizliği çok geç bilgi almasına yol açıyordu.</p> <p>Bugün yapılan çarpışmalarda da, Türk kuvvetlerinin mecburi geri çekilişi devam etti. Üç gündür bütün cephe boyunca yapılan çarpışmaların sonucu gün batarken iyice ortaya çıktı. Türk cephesinin bir bölümünü yaran Yunanlar, bu kesimdeki Türk tümenlerini bozarak geri atmıştı. Elde, hemen muharebe sahasına sürülebilecek ihtiyat kuvveti olmadığından, düşman durdurulamamış ve bundan dolayı daha elverişli koşullarda savaşmak için geri çekilme zorunluluğu doğmuştu. Kısacası, Türk yakın tarihine Kütahya Muharebeleri olarak geçen muharebeler kaybedilmişti.</p> <p>Askerlik sanatı açısından değerlendirildiğinde, çarpışmalarda önemli bir komuta hatasına rastlanılmazdı. Savaşçı sayısı normal bir tümenin yarısına bile ulaşmayan on üç Türk tümeninin gücü, tuttıkları 200 km.yi aşkın cepheyle orantılı değildi. Yunanların sayıca üstünlüğüne, ateş üstünlüğü de eklenince, Türk tümenlerinin savunmadaki başarı şansı iyice azalıyordu. Kütahya Muharebeleri kaybedilmişti, ama hiçbir tümen düşmana kaptırılmamış, ezdirilmemişti. Yapılacak tek şey, daha elverişli koşullarda dövüşmek için geri çekilmek idi. Bu nedenle, İsmet Paşa, birliklerin uzun bir yürüyüşle Seyitgazi doğusunda toplanmasına ve kesin sonuçlu bir muharebenin burada yapılmasına karar verdi.</p> <p>Ulusal direniş, belki de ilk ve son sınavını veriyor ve Türk tarihinin en sıkıntılı günleri yaşanıyor. Cephe durumunu Ankara'dan izleyen Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'yla görüşmek, durumu daha yakından görmek ve birliklerin arasında bulunmak amacıyla, Batı Cephesi Komutanlığı karargâhına gitmeye karar verdi.</p>
<p>17 Temmuz 1921</p>	<p>Kütahya'nın batı ve güneybatısındaki Türk birlikleri, cephenin önemli noktalarında düşmanla teması sürdüreceği keşif kolları bırakarak, gece geri çekilmeye başladılar. Son Türk birliği Kütahya'dan saat 05:00'te ayrıldı. Kent öğleden sonraya kadar sahipsiz kaldı. Saat 14:30'da Kütahya'ya giren Yunan birlikleri, yerli Rum ve Ermenilerin coşkun sevinç gösterileriyle karşılandılar. Kiliseler zafer çanları çalıyordu. Türkler evlerine kapanmış, kapılarını kilitlemişlerdi. 3 gün içinde Afyon'dan sonra Kütahya da Yunanların eline geçmişti. Şimdi sıra Eskişehir'deydi.</p> <p>Mustafa Kemal Paşa'yı getiren tren sabaha karşı Eskişehir'e girdi. İsmet Paşa istasyonda bekliyordu. Batı Cephesi karargâhında durumu birlikte değerlendirdiler. Gerekmesi halinde, ordunun, yeniden toparlanmak maksadıyla düşmanla arasına epeyce bir mesafe koyarak, Sakarya ırmağının doğusuna çekilmeye karar verdiler. Bu karar doğrultusunda, Eskişehir'in de boşaltılması hazırlıklarına başlandı.</p>
<p>18 Temmuz 1921</p>	<p>Mustafa Kemal Paşa, dün akşam Eskişehir'den 21.00'de hareket eden tren ile Ankara'ya dönüş yolculuğuna başladı. Kütahya Muharebesi yenilgisinin bir bozguna dönüşmemesi için, İsmet Paşa'ya gerektiğinde orduyu Sakarya ırmağının doğusuna dek çekme yetkisi verdi. Bu yetkiyi verirken, "Askerliğin gereğini duraksamaksızın uygulayalım. Öteki sakıncalara karşı koyarız." demişti. Şimdi, öteki sakıncalara karşı</p>

	<p>koymak için Ankara'ya, TBMM'ye dönüyordu. Ordunun başarılı çarpışmalar yaptığı günlerde, Meclis yumuşak, duygulu, başışlayıcı ve cömerttir. Fakat cephede işler ters gitmeye başlayınca, Meclis'in havası birdenbire sertleşir. Muhalifler iyiden iyiye azarlar. Komutanlar suçlanır. Neredeyse idam sehpaları kurulur. İşte şimdi, Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya Kütahya Muharebesi yenilgisinin yığlınlığını yenmeye, canını dişine takarak dövüşen komutanların haksız suçlamalarla yıpratılmasını önlemeye gidiyordu.</p> <p>Kütahya'nın alındığı haberi bugün akşamüstü Atina'ya ulaşmıştı. Başbakan Gounaris, parlamentoda ilk müjdeyi verdi. Haber yıldırım hızıyla Atina'ya yayıldı. Kiliseler çanlarını uzun uzun çalarak zaferi en uzak köşelere dek ilettiler. Halk sokaklara döküldü. Sevinç çığlıkları, alkışlar ve havaya sıkılan tabancalarla bütün gece sokaklarda dolaşıldı.</p> <p>Bugün akşama dek, Ilgaz Boğazi'nda doğan gedikten düşmanın sızmasını önleyen birlikler dışındaki tüm birlikler, düşman sataşmasına uğramadan Eskişehir yönündeki geri çekilişlerini sürdürdüler.</p>
19 Temmuz 1921	<p>Yunan birlikleri, Türk birliklerinin geri çekilmesini engellemek için bu sabah erkenden ileri yürüyüşe geçtiler. İsmet Paşa, kafasında tasarladığı kesin sonuca yönelik muharebeye ve geniş çapta bir karşı taarruza girişmek için uygun zaman kolluyor, birliklerini düşmana ezdirmeden geri çekerek zaman kazanıyordu. Türk tarihi için bir dönüm noktası olabilecek kesin sonuçlu muharebenin ve karşı taarruzun iyi bir hazırlıktan sonra yapılması gerekiyordu. Ne var ki, kazanılacak zaman için yeniden büyük ödünler veriliyor, bir çok toprak, bu arada Eskişehir, savunmasız, çarpışmasız Yunanlara bırakılıyordu. Afyon ve Kütahya'dan sonra Eskişehir de savunmasız elden çıkarılacaktı. Eskişehir'in boşaltılması dün bitirilmişti.</p> <p>Londra'da yayımlanan gündelik Daily Telegraph gazetesi, bugünkü baskısında, Yunan zaferine ilişkin ayrıntılı bilgiler veriyordu. Eskişehir'i aldıktan sonra, Yunanistan'ın İstanbul'u da istemesi ve alması beklenebilirdi artık. Albay Sumelos komutasındaki 10'uncu Yunan Tümeni önemli bir direnmeyle karşılaşmadan akşamüstü Eskişehir'e girdi. Yunan savaşçılar, yerli Rumların büyük sevgi gösterileriyle karşılandı. Kaçamayan Türk aileleri ilk kez düşman işgali altına girmenin şaşkınlığı içindeydi.</p>
20 Temmuz 1921	<p>İsmet Paşa bugün verdiği cephe emri ile, bir haftadır geri çekilen Türk birliklerine, ilk defa genel savunma ve kesin sonuçlu muharebe yapılması emrini veriyordu. Emri alan gruplar, gece yürüyüşleriyle kesin savunma yapacakları yere ulaşmış, hemen savunma mevzileri hazırlamaya koyuldular. Bütün komutanlar, subaylar ve erler, yarın yapacakları muharebenin belki de Türkiye'nin geleceğini ortaya koyacak tek ve son muharebe olacağını biliyorlardı. Son söz yarın söylenecekti. Yalnızca 12'nci Grup, savunma hazırlığı yerine, taarruz hazırlığı yapıyordu. 12'nci Grup'un ilk taarruzları başarılı bir şekilde gelişmiş ve düşman geri atılmıştı. Ancak, Yunanlar geriden getirdikleri kuvvetlerle toparlanmış ve Türk kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmışlardı. (Çamtepe Muharebesi)</p> <p>İsmet Paşa, Yunanların çekilen birliklerimizi izlemede yavaşlık göstermelerini ve çatışmadan kaçınmalarını dikkatle izlemişti. Özellikle cephenin orta kesiminde iyice belirgin olan Yunanların ağırdan alımlarından yararlanarak genel bir saldırı yapmayı kafasına koymuş, uygun bir durumun doğmasını bekliyordu. İleri gözetlemeler yapan süvari keşif kolları, cephenin orta kesiminde bulunan iki Yunan tümeninin Eskişehir'e doğru yaklaşması nedeniyle Yunanların cephelerinin orta kesimini zayıflattıklarını ve bir boşluk yarattıklarını gösteriyordu. Bu gelişme üzerine, İsmet Paşa, kolladığı fırsatın doğduğuna ikna oldu ve bu boşluktan yararlanarak bir karşı taarruz yapmaya karar verdi. İsmet Paşa, son kozunu oynamaya hazırlanıyordu. Yarın sabah yapacağı genel karşı taarruzla ya İkinci İnönü Muharebesi'nde olduğu gibi, o günden sonra yeniden tersine dönen ulusun makus talihini, bir kez daha yenecek ya da her şeyin sonu veya sonu belirsiz acı günlerin başlangıcı olacaktı.</p> <p>Gecenin karanlığında sessizce hazırlıklarını sürdüren Türk savaşçıları, yarın, savaşın kaderini belirleyecek çok önemli bir gün yaşayacaklarını biliyorlardı. Sabah ilk görevleri, beklenen Yunan genel saldırısını inatçı bir savunmayla durdurmak, sonra da karşı taarruza geçmek idi. Afyon, Kütahya, Eskişehir gibi önemli kentlerin savunulmadan düşmana bırakılması gönüllerde büyük yaralar açmıştı. Çekilirken düşmanın acımasına bıraktıkları Türk halkının serzenişlerine yürekleri parçalanmıştı. Yenilginin yarattığı boynu büküklük canlarına tak etmişti. Yarınki dövüş bir dönüm noktası olacaktı. Karşı taarruz ile Yunanları geldikleri yerlere süreceklerdi. Yitirilen topraklar yeniden alınacaktı. Eskişehir, Kütahya, Afyon geri alındıktan sonra sıra İzmir'e gelecekti. Bu umutla silahlar temizleniyor, fişeklikler dolduruluyordu.</p>
21 Temmuz 2020	<p>Yunanlar gün doğarken 3'üncü Grup cephesine saldırdılar. Bu sırada, 4'üncü Grup cephesinde sessizlik sürüyordu. İsmet Paşa, 3 ve 4'üncü Gruplar'ın karşı taarruza kalkmalarına karar verdi. Türk karşı taarruzu, bunu beklemeyen Yunanları şaşkına uğrattı. Taarruz, umulandan daha kısa sürede başarıya ulaşmış gibiydi. Ancak Yunanların gerilerden kuvvetli ihtiyat birlikleri cepheye yanaştırdıkları görülüyordu. Yunan direnişi çöktürülemedi bir türlü. Türk birliklerinin taarruz güçleri azalıyordu. Taarruzlar, karşı taarruzlar birbirini takip ediyordu. Türk genel karşı taarruzu, 4'üncü Grup'un geri çekilmek zorunda kalmasıyla tehlikeli bir</p>

	<p>durum almıştı. 3'üncü Grup'un öğleden sonraki başarılı taarruzu sonuç vermemiş, akşamüstü karşı taarruza geçen Yunanlar karşısında tutunamaz olmuştu. Bu sabah büyük umutlarla düşmanı karşı taarruza püskürtmek için ileri atılan bütün Türk birlikleri, akşam bir bozgunla geri çekilmek zorunda kalmıştı.</p> <p>Yakın Türk tarihine Eskişehir Muharebeleri olarak geçen, büyük ve kesin sonuçlu bir muharebe yitirilmişti. Bu yüzyıllardır süregelen bozgunların en son halkası oluyordu. Eskişehir Muharebeleri yitirilmişti. Muharebeler çok kanlı olmuş, iki taraf da ağır kayıplar vermişti. Londra'ya ulaşan haberler İngiltere Başbakanı Lloyd George'u çok sevindirmişti. Türklerin tamamen dağılarak geri çekildiklerini düşünüyor ve bundan sevinç duyuyordu.</p>
22 Temmuz 2020	<p>Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı Korgeneral Papoulas, gece yarısından sonra Kütahya'da bulunan Kral Constantine'e savaş sonrası raporu ile kesin zaferi müjdelemişti. Ancak, Türk Ordusunun, savaşma yeteneğini önemli sayılabilecek ölçüde koruduğu gerçeğini göz ardı etmişti. Yunanlar, çekilen Türk kuvvetlerini izleyip sıkıştırmamış, Eskişehir Muharebesi zaferinin meyvelerini toplayamamışlardı. Türk kurmayları bu tutumu, Yunanların muharebede verdikleri zayıflıkların fazlalığına, savaşçıların yorgunluğuna ve ikmal üslerinden uzaklaşmış olmalarına bağlıyorlardı. Böylece, bir haftadan biraz fazla süren ve Kütahya-Eskişehir Muharebeleri adıyla Türk tarihine geçen muharebeler kesin yenilgiyle sonuçlanmış, Türk Ordusu Sakarya Irmağı'nın doğusuna sığınmak zorunda kalmıştı.</p> <p>Türk Ulusu karanlık günlere itilmişti yeniden. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nde düşmana önemli zayıflık verilmiş, ancak Türk Ordusu da çok yıpranmış ve kayıp vermişti. Şehit ve yaralıların yanı sıra, tutsak ve kaçakların sayısı da yüksek idi. Dün akşamki acı yenilgiden sonra geri çekilmeye başlayan Türk birlikleri, Yunanlarla bir an önce arayı açmak için bütün gece doğuya doğru yürümüşlerdi. Yürüyüş düzenli ve disiplinli olmaktan çok uzaktı. Subayların olağanüstü çabalarına karşın, bozgun havası silinip atılamıyordu bir türlü. Birliklerini yitirenler çoğunlukta idi. Yönünü şaşırıp karanlıkta, geri çekiliyorum diye düşmana doğru yürüyenler, yakınlarındaki Türk birliklerini düşman sanıp çarpışmaya girenler ve gerçek anlaşılınca dek karşılıklı kurşun sıkanlar oluyordu.</p> <p>Dün akşam sonuçlanan kesin yenilgiye ve bozguna ilişkin haberleri, Ankaralılar bu sabah duydular. Kara haber yıldırım hızıyla yayıldı. Ankara halkı yüzyıllar boyunca ilk kez düşmanı yanı başında duyuyor, ilk kez düşman korkusuyla karşılaşılıyordu. Bugün de trenler yaralı taşıyordu Ankara'ya. Dün, büyük umutlar bağlanan karşı taarruzun bozguna dönüşmesi, Anadolu'da büyük bir moral çöküntüsü yaratmıştı. Yılgınlık, çığ gibi büyüme eğilimindeydi. Millî Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, bir bildiri yayımlayarak yenilginin yıkıcı etkilerini önlemek istedi. Bugün, tüm Türk birlikleri, akşama dek kuzeydoğu yönünde Sakarya Irmağına doğru yürüdüler.</p>
23 Temmuz 1921	<p>Türk birlikleri, Yunanlarla arayı açmışlar, Sakarya Irmağı'na doğru yürüyorlardı. Dünkü kargaşa ve düzensizlik biraz giderilmiş, disiplin sağlanır gibi olmuştu. Yunan resmî basın bültenine göre, Kemalist ordunun bozgunu son kerteye ulaşmıştı. Bozgun haberi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni iyice karıştırmıştı. Her kafadan bir ses çıkıyordu. Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olup da şimdiye kadar seslerini çıkaramayanlar, uluorta seslerini yükseltmeye başlamışlardı. Fevzi Paşa, kürsüye çıkarak, hükümet merkezinin bir hafta içinde Kayseri'ye taşınmasına karar verildiğini açıkladı. Bu açıklama ile Meclis karıştı. Heyecanlı ve suçlayıcı konuşmalar birbirini takip etti. Dağılan ordunun nasıl toparlanıp, nasıl doyurulacağı bir soru olarak ortada idi. Yapılan uzun görüşmelerin ardından; Ankara'nın dövüşülmeden bırakılmamasına, ancak devlet belgelerinin Kayseri'ye taşınmasına ve Meclis içinden seçilecek bir heyetin cepheye gönderilerek yerinde inceleme yapmasına karar verildi.</p>
24 Temmuz 1921	<p>Batı Cephesi Komutanlığı birlikleri, bugün bütün gün doğu yönünde, Sakarya Irmağı'na doğru yürüyüşlerini sürdürdüler. Yunanlar bu çekilişi çok uzaktan izliyorlardı.</p>
25 Temmuz 1921	<p>Batı Cephesi Komutanlığı birlikleri, bu sabah erken saatlerde yeniden yola koyularak doğu yönünde Sakarya Irmağı'na doğru yürüyüşlerini sürdürmüşlerdi. Geride yalnızca örtme görevi yapacak olan birlikler bırakılmıştı. Yunan Ordusu, bugün de önemli bir kıpırdanma göstermiyordu. Çekilen Türk birliklerini çok uzaktan izlemeyi yeğ tutuyordu. Bu nedenle bugün hiçbir silahlı çatışma olmadı.</p>
26 Temmuz 1921	<p>12'nci Tümen Komutanı Prens Andrew, Ankara'ya ilerlemek gibi büyük bir girişim için, Yunan Ordusunun yeniden derlenip toparlanmasının ve noksanlıklarının giderilmesinin gerektiğine inanıyordu. Bu görüşlerini Ordu Komutanı Papoulas'a açıklamak için yarın Kütahya'ya gitmeye karar verdi.</p> <p>Mustafa Kemal Paşa, bu sabah trenle Ankara'dan Polatlı'ya gitti. Polatlı, Batı Cephesi Komutanlığının yeni karargâhı olmuştu. Mustafa Kemal Paşa, biraz zaman kazanılabilirse, kaçakların toplanmasıyla ve yeniden silah altına alınmalarla ordunun eski gücüne ulaşabileceğine inanıyordu. Bunun için Ankara'nın</p>

	soğukkanlılığını koruması, Büyük Millet Meclisinin paniğe kapılmaması gerekiyordu. Ancak, Meclis'te Mustafa Kemal karşıtlarının sesi daha çok çıkmaya başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun başına geçmediği için bu bozgunla karşılaşıldığını iddia ediyorlardı. "Yunanları denize döküceğiz" derken, Afyon, Kütahya ve Eskişehir de elden çıkmıştı. Ege bölgesindeki iki karış toprağı kurtarmanın derdine düşülmüşken, Anadolu'nun yarısı kaptırılmıştı. Bütün bu felaketlerin sorumlusu olarak Mustafa Kemal Paşa gösteriliyordu. Kazandıkları zaferle kendilerince haklı bir üstünlük duygusuna kapılan Yunanlar, şimdi yeniden Ankara üzerine yürümenin hazırlığına başlamışlardı. Ulusal direnişin önderi Mustafa Kemal Paşa ise her şeyin sonu demek olan Ankara'yı düşmana kaptırmamak için yapılacak savunmanın hazırlıklarını yönetiyordu. Artık son söz Sakarya boylarında söylenecekti.
02 Ağustos 1921	Cephenin durumunu incelemek üzere cepheye gönderilen milletvekilleri cepheden dönmüş ve bugün Meclis'e raporlarını sunmuşlardı. Cephe komutanı İsmet Paşa , 15 gün içinde cepheye 15.000 kişilik taze kuvvet gönderilmesi halinde, Sakarya'da bir savunma çizgisi oluşturabileceğini, aksi takdirde daha da gerilere çekilmek zorunda kalabileceğini bildirmişti. Cepheden dönen kurul üyesi milletvekilleri, olağanüstü önlemlere başvurulması gerektiğini belirtiyorlardı. Ortak bir öneriyle Meclis'e bir kanun tasarısı sundular. Bu tasarıya göre; belli bölgelere geçici süreyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce seçilmiş birer genel müfettiş gönderilecekti. Genel müfettişlerin görevi ülkenin maddi ve manevi kaynaklarını yurt savunmasının gereklerine göre harekete geçirmek ve kullanmaktı. Buldukları bölgelerdeki askerî, mülki ve adli yönetimi denetlemeye, halkın hukukunu korumaya ve gerekli gördükleri kişileri en yakın İstiklal Mahkemesine vermeye yetkili olacaklardı. Askerî, mülki ve adli bütün görevliler genel müfettişlerin verecekleri emirleri yerine getirmekle yükümlü kılınıyorlardı.
03 Ağustos 1921	Sakarya boylarındaki Türk birlikleri kazmaya, küreğe sarılmıştı. Düşmanın Ankara üzerine yapacağı kesin sonuca yönelik büyük saldırısını karşılamak için savunma hazırlıklarını sürdürüyordu. Doğu Cephesindeki Ermeni tehlikesi şimdilik hafiflemiş görüldüğünden, Erzincan'daki bir tümenin Ankara'ya gönderilme hazırlığına başlanmıştı. Bu tümenin Ankara'ya 39 günde varması bekleniyordu. Yani Eylül ortalarına doğru. O zamana dek Yunanlar saldırılarını erteleyecekler miydi?
04 Ağustos 1921	Yurdun içine itildiği umutsuz bunalımın yarattığı kaygı tüm milletvekillerini sarmıştı. Bu karamsar hava Meclis'e de yansımış, bütün gözler bugün yapılacak gizli oturuma çevrilmişti. Mustafa Kemal Paşa , salona girerek ilk konuşmayı yaptı ve " Dört hafta sonra düşmanı yeneceğim. Cephede durum düzelmiştir " dedi. Muhafifler, seslerini yükseltmeye başladılar. Mustafa Kemal Paşa devam etti: "Birliklerimizin Sakarya Irmağı doğusuna çekilmesini ben emrettim. Bu önlemin doğurduğu sakıncalardan cepheye ilişkin olanlar, yakın zamanda alacağımız olumlu sonuçlarla ortadan kalkacaktır. Moral yönünden doğurduğu sakıncalara gelince, onları da karşılamasını bileceğiz". Karşıt gruptan kimileri açıkça meydan okudu: "İçinde bulunduğumuz kötü duruma neden olan kimseyi ordunun başında görmek istiyoruz." Mustafa Kemal Paşa , aylardır aradıkları fırsatı yakalayıp amansız saldırıya geçen bu insanlara acı acı gülümsedi: "Öfkenizi benden almakla rahatlayacaksınız, içinizi dökünüz. İşte karşınızdayım." Daha sonra Meclis'te yapılan bütün konuşmaları tam bir sessizlik içinde dinledi. Eski İttihatçılar , bugünkü kötü ve umutsuz durumdan Mustafa Kemal Paşa'yı sorumlu tutuyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutan olmasını isterlerken, bu isteğin altında yatan art niyeti de gizleyemiyorlardı. Onlara göre ordu tam anlamıyla yenilmiş ve çökmüştü. Kurtuluş umudu yoktu. Ulusal dava çoktan yitirilmişti. Bu durumda yapılacak her girişim daha kötü sonuçlara ulaşacaktı. Böylece, Mustafa Kemal'in de parlayan yıldızı sönecek, ünü silinip gidecekti. Ve ortalık İttihatçılara kalacaktı. Enver Paşa, Kafkasya'da bekliyordu zaten. Mustafa Kemal Paşa'nın başa geçmesini içtenlikle isteyenler de vardı. Bazı milletvekilleri de Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutan olmasını sakıncalı buluyorlardı. O, kamuoyunun son umudu olarak kalması gerekirdi. Ancak çoğunluk, Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutan olarak ordunun başına geçmesini istiyordu. Mustafa Kemal Paşa , ikinci oturumda tekrar kürsüye gelerek konuştu. Önce başkomutanlık önergesini uygun bulmadığını söyledi. Ancak, Meclis , çoğunlukla, onun başkomutanlığı üstlenmesi fikrinde ısrar etti. Bütün gözler Mustafa Kemal Paşa'ya çevrilmişti. Herkes onun ne diyeceğini, başkomutanlığı kabul edip etmeyeceğini merak ediyordu. O ise düşünüyordu. Meclis'te başkomutanlığı üstlenmesi son çare ve son önlem olarak belirlenmişti. Başkomutanlığı üstüne almakta isteksiz görünmesi, felaketin yakın olduğu biçiminde bir kaniya yol açabilirdi. Meclis'te böyle bir kanının oluşması ve bunun Meclis dışına da yayılması, büyük bir moral çöküntüsüne neden olacaktı. Bunu anlar anlamaz kürsüye çıktı. Önce, kendisine gösterilen yakın ilgiye ve duyulan güvene teşekkür etti. Sonra, başkomutanlığı kabul edeceğini söyleyerek bu konuda hazırladığı önergeyi oturumu yöneten Doktor Adnan Bey'e verdi. Önergede, meclis yetkilerinin 3 ay süreyle kendisine verilmesini istiyordu. Bu istek Meclis'i karıştırdı. İttihatçılar yaygaraya başladılar. Bunun diktatörlük olacağını söylediler ve bu isteğe karşı çıktılar. Uzun görüşmeler sonunda karar ertesi güne kaldı.

	 <p style="text-align: center;">Mustafa Kemal Paşa TBMM'de Kürsüde</p>
<p>05 Ağustos 1921</p>	<p>Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutanlık konusu, bugün de Meclis'te görüşülmeye devam etti. Üçüncü oturumda Sinop milletvekili Doktor Rıza Nur Bey tarafından hazırlanan başkomutanlık tasarısı oya sunuldu ve oy birliği ile kabul edildi. Mustafa Kemal Paşa, bütün milletvekillerinin alkışları arasında kürsüye çıktı ve şu konuşmayı yaptı:</p> <p>“Saygıdeğer arkadaşlar, Büyük Millet Meclisi'nin manevi kişiliği içinde bulunan Başkomutanlık görevini yapmak üzere beni görevlendirmenizden dolayı teşekkürlerimi sunarım. Bu görevlendirme, Yüce Kurulunuzun hakkımdaki güveninin açık bir kanıtı olduğundan benim için çok değerli bir ödüldür ve bu hayatımın en değerli ödülü olacaktır. Bundan dolayı, bu güvene layık olabilmek için bütün varlığımı ortaya koymaktan bir dakika bile çekinmeyeceğim. Efendiler, zavallı ulusumuzu tutsak etmek isteyen düşmanları, Tanrı'nın yardımıyla kesinlikle yeneceğimiz konusundaki inancım bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu anda, bu büyük inancımı Yüce Kurulunuza ve bütün dünyaya karşı ilan ederim. Bu inancımın gerçekleşmesi için gerekli bir şey varsa, o da Yüce Kurulunuzun beni koruması ve ulusumuzun bana sürekli yardım etmesidir. Gerek Yüce Kurulunuzdan ve gerek büyük ve şefkatli ulusumdan sürekli olarak şefkat ve korunma göreceğime dair güvenim büyüktür. Yüce Kurulunuzdan aldığım güçle bu dakikada Başkomutanlık görevime başlıyorum.”</p> <p>Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutan seçildiği gün, İstanbul'daki Müttefik Kuvvetler Başkomutanı General Harrington, telgraf ile Türk Ordusunun bozularak geri çekildiğini, Yunanların Ankara'ya kolayca ulaşacaklarını beklediklerini Londra'ya bildiriyordu. Tek endişeleri, Bolşevik Kızılordu'nun yardıma gelme ihtimali idi.</p>
<p>06 Ağustos 1921</p>	<p>Mustafa Kemal Paşa, dün akşam Başkomutan olduktan sonra orduya ve ulusa seslenmek istedi ve bir bildiri hazırlayarak bildirin telgrafla Batı Cephesi birliklerine, Anadolu'nun öteki yerlerindeki birliklere, illerdeki Müdafa-i Hukuk Derneklerine ve belediye başkanlıklarına iletilmesini sağladı. Kimine gece, kimine ise gece yarısından sonra ulaşan bildiri, bu sabah orduya ve ulusa duyuruldu. Bu haber, orduda ve halk arasında sevinçle karşılandı.</p> <p>Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutan olduğu gün, Anadolu mali yönden tam bir çıkmazda bulunuyordu. Beklenen ve Ankara'yı ele geçirmeyi hedefleyen büyük Yunan taarruzu hangi mali ve maddi kaynaklarla karşılanabilecekti? Üstelik, Türk Ordusunun uğrayacağı yeni bir taarruza karşı hazırlıklar yapması için çok kısa bir zaman vardı. En geç bir hafta sonra ileri yürüyüşe başlayacağı öğrenilen Yunanların taarruzlarını karşılamak için bir haftada yeni ve büyük mali kaynaklar bulmak olanak dışı idi. Yakında başlayacak olan çarpışmaların, Anadolu'nun son direnişi ve bir ölüm kalım mücadelesi olacağı biliniyordu. Bu şartlar altında, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, dünya maliye ve harp tarihinde ilk kez geniş çapta uygulanacak bir düzenlemenin içinde idi.</p>
<p>07 Ağustos 1921</p>	<p>Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın yasal yetkileri çok, fakat parasal gücü sifıra yakındı. Üstelik, Türk Ordusunun Sakarya'nın doğusuna çekilişinden Başkomutan seçildiği güne dek tam 10 gün geçmişti. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, bugün 5 adet “Ulusal Yükümlülük Emri” (Tekalif-i Millîye Emirleri) yayımladı. Bu emirler, telgrafla tüm Anadolu'ya yayımlandı. Vali ve kaymakamlar, uygun araçlarla emri halka duyurdular. Bu emirlere göre;</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Her ilçede kaymakamın başkanlığında; mal müdürü ve ilçenin en büyük askeri amiri ile idare meclisi, belediye ve ticaret odalarının seçtikleri ikişer üyeden oluşan Tekalif-i Millîye Komisyonları

	<p>oluşturulacak, bu komisyonlar, emirlerde belirtilen malları toplayarak kendisine bildirilen cepheye gönderecek, komisyon üyelerinden görevinde ihmal gösterenler, vatana ihanet suçu işlemiş sayılacaklar,</p> <ol style="list-style-type: none"> 2. Kent, kasaba ve köylerdeki her ev; birer kat çamaşır, birer çift çorap ve birer çift çarık hazırlayarak belirlenen süre içinde komisyonlara teslim edecek, 3. Tüccar ve halk, elinde bulunan belirtilen malzemelerin %40'ını komisyona teslim edecek, teslim edilen malların bedelleri daha sonra devlet tarafından ödenecek, 4. Tüccar ve halk, elinde bulunan belirtilen gıda maddelerinin %40'ını komisyona teslim edecek, malların bedeli daha sonra devlet tarafından ödenecek, 5. Halkın elinde kalan her türlü taşıt aracıyla, ayda bir kez olmak ve 100 km.yi aşmamak koşuluyla orduya ait malları istenen yere kadar taşıyacak, taşıma hizmetleri parasız yürütülecektir. <p>Yunan Küçük Asya Ordusunun Komutanı Korgeneral Papoulas, Eskişehir ve Afyon'un doğusunda bulunan Yunan birliklerine bugün tüm dünyanın beklediği emri verdi. Yunan Ordusu, ana kuvvetleriyle Türk ana kuvvetlerine saldırıp, direnişlerini kırarak dağıncaya kadar izleyecektir. Sakarya'nın gerisinde tahkim edilmiş mevzileri tutan Türk ana kuvvetlerini cepheden zayıf kuvvetlerle oyalayarak güneyden ve doğudan kuşatma yapacaktır.</p>
<p>08 Ağustos 1921</p>	<p>Mustafa Kemal Paşa, dün yayımladığı 5 adet Ulusal Yükümlülük Emirlerine ek olarak bugün 5 emir daha yayımladı. Bu ilave emirlere göre;</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ülkeyi terk etmiş olanların hazineye geçmiş olan mallarından, ordu ihtiyacını karşılamaya yarayacak olanlara el konulacak, 2. Halkın elinde bulunan, savaşta yararlanılabilecek her türlü silah ve cephane en çok 3 gün içinde komisyonlara teslim edilecek, el konulan silah ve cephane için ücret ödenmeyecek, 3. Halkın ve tüccarın elinde bulunan petrol ürünlerine, kablo, pil gibi malzemelerinin %40'ına el konulacak, bu malzemelerin bedelleri daha sonra devlet tarafından ödenecek, 4. Demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, araç ve araba yapan esnaf ile imalathaneler saptanacak, bunların üretim, onarım ve yapım kapasiteleri hesaplanacak, süngü, kılıç, mızrak ve eyer yapabilecek zanaatkarlar belirlenecek, bu esnafın imalathaneler savaş araç ve gereçlerinin üretimi ve onarımı için görevlendirilecek, görevlendirilecekler ücret ödenmeyecek, 5. Daha önce halka bırakılmış olan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabalarının bütün donatımları ve hayvanları da dahil olmak üzere %20'si; binek atı, top çekebilecek hayvanlar, yük taşıma atı, katır, eşek ve develerin %20'si ordu adına alınacak, bunların bedeli sonradan ödenecektir. <p>11'inci Yunan Tümeni Komutanı Prens Andrew, 3 gün önce 2'nci Yunan Kolordusu Komutanlığına atanmıştı. Bugün, Küçük Asya Ordusu Kurmay Başkanı Albay Pallis, Seyitgazi'deki 2'nci Kolordu Karargâhına geldi. Ankara'ya doğru yapılacak olan harekâta ilişkin görüştüler. Bu görüşmede, Prens Andrew, Ankara'nın ele geçirildikten sonra, orada uzun süre kalınmaması gerektiğini belirtince, Albay Pallis ise Ankara'nın doğusunda Kızılırmak'a kadar ilerlenilmesi gerektiğini söyledi.</p>
<p>09 Ağustos 1921</p>	<p>Mustafa Kemal Paşa'nın Ulusal Yükümlülük Emirlerinin yayımlanmasından çok kısa bir süre sonra Ulusal Yükümlülük Komisyonları oluşturulmuş ve hemen işe başlamıştı. Halk da akın akın elinde ne var ne yok hükümet meydanına getirip bırakmaya başlamıştı.</p>

<p>10 Ağustos 1921</p>	<p>Yunan Ordusu komutanı Papoulas, 3 gün önce genel bir taarruz emri vermişti. Bugün verdiği yeni bir emirle, genel taarruz emrinin uygulanması için toplanma ve ileri yürüyüş hazırlığına başlanmasını istiyordu. Emre göre, Yunan Ordusu 14 Ağustos günü sabah 05.00'da ileri yürüyüşe geçecekti.</p> <p>İngiltere Başbakanı Lloyd George, bugün İngiltere Ticaret ve Sanayi odalarına, Yunanistan'a doğrudan savaş gereçleri gönderilebileceğini bildirdi. Tüm dünyaya, Türk-Yunan Savaşında, İngiltere'nin tarafsızlığını ilan eden Lloyd George, dolaylı ve dolambaçlı yollardan Yunanistan'a silah ve gereç yollamaktan vazgeçmiş, işi açığa dökmüştü. Nasıl olsa Yunan zaferi yakındı.</p> <p>Ulusal direnişin ilk yıllarında, İstanbul'da bulunan depolardan kaçırılan silah ve cephane, küçük motorlarla ve takalarla gece yola çıkarılıyor, Karamürsel'e boşaltılıyordu. Oradan, Bursa üzerinden, Bilecik yakınlarından geçen demiryoluna ulaştırılıyordu. Yunanların, geçen yılın Haziran ayında Bursa'yı ve Marmara'nın doğu kıyılarını ele geçirmelerinden sonra, İnebolu üzerinden Ankara'ya silah, cephane ve insan taşınmasına başlanmıştı. Sovyet Rusya'nın yaptığı silah ve cephane yardımı da İnebolu'dan Anadolu içlerine taşınıyordu. Bir ara, Samsun-Ankara güzergahı da kullanılmış ise de, Rum çetelerinden dolayı bu güzergahtan vazgeçilmişti. Ama şimdi durum farklı idi, Ulusal Yükümlülük Emirleri gereğince, yurdun dört bir köşesinden toplanan malların Ankara'ya ulaştırılması gerekmesine rağmen, ortada bu ulaşım için düzgün bir karayolu ağı yoktu. Bugün, Anadolu'nun eski kervan izlerinden farksız tozlu yollarını binlerce at arabası, öküz arabası, kağrı, yük atı, katır, eşek ve deve doldurmuştu.</p>
<p>11 Ağustos 1921</p>	<p>Bugün, Ulusal Yükümlülük Komisyonları, halkın verdiği ve el koyulan malların cins ve miktarlarını telgrafla Ankara'ya bildirmeye başlamışlardı. Başkomutanlık Karargâhı, toplanan malların nereye gönderileceğini, cephedeki birliklerin gereksinimlerine göre kurullara bildiriyordu.</p>
<p>12 Ağustos 1921</p>	<p>Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile birlikte Polatlı'ya geldi. Amacı, cephe durumunu ve kısa zamanda başlayacak büyük Yunan saldırısını karşılayacak savunma düzenini yerinde görmektir. Başkomutanı, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve Kurmay Başkanı Albay Asım Gündüz karşıladı. Atlara binilerek Polatlı'nın güneyindeki Karadağ'a çıkıldı. Buradan savunma mevzileri rahatça görülebiliyordu. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, araziye ve savunma mevzilerini dürbünüyle uzun uzun gözetledikten sonra, harita üzerinde durumu incelemeye koyuldu. Kafasını kurcalayan bir şeyler olduğu belliydi. Atına binerken, atın ürkmesi üzerine yüzüstü yere düştü. Ulusunun yazgısını üstlenen kişi, yerde baygın yatıyordu. Herkes donup kalmıştı. Başkomutan biraz sonra ayıldı. Çevresindekilere "Bir şey yok. Telaşlanmayın. Bakınız, hiçbir şeyim yok. Görüyorsunuz." dedi. Yüzüstü düştüğünde göğsü büyük bir taşa çarpmıştı. Sol kaburga kemiklerinden birisi kırılmıştı. Trenle Ankara'ya döndü. Yunanların ileri yürüyüşe geçmelerinin beklendiği bugünlerde, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, disiplin ve moralin korunması amacıyla genel bir emir yayımladı.</p> <div data-bbox="523 1272 1214 1771" data-label="Image"> </div>
<p>13 Ağustos 1921</p>	<p>Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın yaralandığı haberi, yıldırım hızıyla dört bir yana yayılmıştı. Mustafa Kemal karşıtı olanlar buna çok sevinirken, ona gönülden bağlı olan çoğunluk karamsarlığa kapılmıştı. Yunanlar, Ankara yönünde yürüyüşe geçmek üzere bugün son hazırlıklarını yapıyorlardı.</p> <p>Polatlı yakınlarındaki Malıköy, Türk Hava Gücünün yeni üssüydü. Üs olarak anılan yer aslında biraz düzgünce bir tarlaydı. Havacıların kaldığı birkaç çadır, bir telefon hattı, bir kıyıda üç-beş varil benzin ve açıkta duran, birisi arızalı 3 uçak. Uçaklardan sorunsuz olanının adı İzmir, sorunlu çalışanın adı da Nafiz idi. Bir keşif uçuşu için Pilot Behçet Bey ve Gözetleyici Teğmen Sırrı Bey ile havalanan Nafiz, Eskişehir yönünden dönerken havada yanarak düştü. Behçet ve Sırrı Beyler, Kurtuluş Savaşının ikinci ve üçüncü havacı şehitleri oldular.</p>

<p>14 Ağustos 1921</p>	<p>Yunan Ordusu, Eskişehir'i aldıktan sonra Kırgız Dağı'na dek ilerlemiş ve konaklamaya geçmişti. Kuvvetlerinin bir kısmı da Afyon bölgesinde konaklıyordu. Bugün, ileri yürüyüşe başlayarak tüm gün Sakarya savunma mevzilerine doğru yürüdüler. Bu, Genel Yunan Taarruzunun son aşamasıydı.</p> <p>Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, göğsü kalın sargılar içinde divanda oturuyordu. Acısını hafifletmek ve kımıldamasını önlemek için sırtı ve yanları yastıklarla desteklenmişti. Cephedeki son düzenlemelere ilişkin raporları, Ulusal Yüklülük Emirlerinin uygulama sonuçlarını gösterir listeleri, yurtiçinden ve dışından alınan haber özetlerini, telgrafları, mektupları okuyordu.</p>
<p>15 Ağustos 1921</p>	<p>Yunan Ordusu, sabahın erken saatlerinde yürüyüşe başladı ve gün boyu yürüyüşünü sürdürdü.</p>
<p>16 Ağustos 1921</p>	<p>İngiltere Başbakanı Lloyd George bugün parlamento kürsüsünden şunları söyledi: “Kemalist ayaklanmayı bastırmak için Anadolu içlerine dek İngiliz askerleri gönderilemediğine göre bir tek yol kalmıştır. Bu tek yol, iki tarafı sonuna kadar vuruşturmaktır.”</p> <p>Eskişehir yenilgisinden sonra, Elcezire Cephesi Komutanlığı'nın Maraş'ta bulunan bir tümen, ile Antep'in kuzeyinde konaklayan bir tümeni Sakarya mevzilerine doğru yola çıkarılmıştı.</p> <p>Yunanların ileri yürüyüşleri bugün de devam etti. Ankara üzerine yürüyen Yunan askerleri, belki bugün ilk kez, değişik doğa koşulları içine girmekte olduklarını seziyorlardı. Yürüdükleri toprak üstündeki bitkiler giderek seyrekleşmişti. Toprağın yapısı değişmiş, kumlu bir görünüm almıştı. Ağustos güneşi Yunan savaşçıların enselerini kavuruyordu. Yunan savaşçıları alışık olmadıkları bir iklime giriyorlardı. Sabahtan akşama dek, dört ana kol biçiminde Sakarya mevzilerinde bekleyen Türk Ordusuna doğru yürümüşlerdi.</p>
<p>17 Ağustos 1921</p>	<p>Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, bugün Ankara'dan cepheye döndü. Trenle Maliköy İstasyonuna gelip, oradan otomobille Alagöz'deki Başkomutanlık Karargâhı'na gitti. 12 Ağustos'ta Polatlı ilerisindeki mevzileri incelerken atından düşüp yaralanmıştı. Doktorların kesin istirahat önerisine karşın ona dinlenmek haramdı. Yunanlar ileri yürüyüşe başlayınca hemen cepheye dönmek istemiş, ancak doktorların direnmesi yüzünden 3 gün daha Ankara'da kalmak zorunda kalmıştı. Yunanların ileri yürüyüşlerini adım adım izliyor, alınan savunma önlemlerini dikkatle gözden geçiriyordu.</p> <p>Bugünkü Yunan gazeteleri, İngiltere'ye yöneltilen serzenişlerle doluydu. İngiliz Başbakanı, “iki tarafı sonuna dek vuruşturmak” fetvasını verirken, Yunanlara bir ağabey tavsiyesinde de bulunuyordu: “Yunanistan, 1913 yılında Bulgaristan'ın düştüğü hataya düşmekten kaçınmalıdır.” Yunanların, şimdi, İstanbul'u, Boğazları, Batı Anadolu'yu ve hatta Ortadoğu'yu almak istediklerini ima ediyordu.</p> <p>Yunan birlikleri, bu sabah hareket ederek akşama doğru emirde belirtilen hedeflere ulaşmışlardı.</p>
<p>18 Ağustos 1921</p>	<p>Yunan Ordusu, bugün de önemli bir direnişle karşılaşmaksızın Sakarya yönünde biraz daha ilerlemişti.</p> <p>Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Polatlı'nın batısındaki mevzileri gezdi.</p> <p>Karaman, Kayseri, Kırşehir, Ankara, Çankırı ve Kastamonu'daki er eğitim merkezleri yoğun bir çalışma içindeydi. Silah altına alınan yeni erleri tam bir savaşçı yapabilmek için yeterli zaman yoktu. 15-20 günlük bir temel eğitim görenler hemen Sakarya boylarındaki birliklere gönderiliyordu. Piyadeler; Karaman, Kayseri ve Kastamonu'da; topçular, Çankırı'da; süvariler ise Kırşehir'de yetiştiriliyordu. Ankara'da Piyade Astsubay</p>

	<p>Aday Talimghahı, subayla er arasındaki bilgili savaşı açığını kapatmaya çalışıyordu. Ankara’da 01 Temmuz 1920’de ordunun genç subay gereksinimini karşılamak için Çeşitli Sınıf Subay Adayları Talimghahı (Sınıf-ı Muhtelif Zabit Namzetleri Talimghahı) açılmıştı. O günden bu yana sürekli asteğmen yetiştiriyordu. Bu talimghahın ilk öğrencileri, İstanbul’daki Harp Okulu ve Kuleli Askeri Lisesi öğrencileriydi.</p> <p>Ankara Tren İstasyonu yakınındaki eski bir süvari kışlasının ahırları, İmalat-ı Harbiye adıyla anılan bir kuruluşun yeni mekanı olmuş idi. İstanbul’dan kaçan İmalat-ı Harbiyeliler teker teker önce Eskişehir’e geldiler. Eskişehir’in Yunanlara bırakılması sonrasında toparlayabildikleri gereçlerle Ankara’ya geldiler. Burada ahırdan dönüştürerek kurdukları atölyelerde, top kaması yapım ve onarımını, tüfek onarım ve kılıç yapım işlerini yürüttüler.</p>
19 Ağustos 1921	<p>Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın, Ulusal Yükümlülük Emirlerini yayımladığı günlerde, Millî Savunma Bakanlığı büyük çapta depolama hazırlıklarına başlamıştı. Dört Numaralı Ulusal Yükümlülük Emri uyarınca toplanan yiyecek maddeleri, bir yandan cephe yakınlarına, Ankara, Polatlı ve Haymana kesimlerine gönderilirken, bir yandan da depolanmaya çalışılıyordu. Sakarya boylarında mevzilenen birlikleri çevirecek biçimde kuzeyden güneye doğru; Yahşihan (Kırıkkale), Keskin ve Köprüköy’de 60.000 ekmek yapacak fırınlar kuruldu. Ayrıca, Haymana ve Bala’da 5’er günlük peksimet, bulgur, kuru fasulye ve nohut depolandı. Yiyecek maddelerinin cepheye ulaştırılması Millî Savunma Bakanlığı için çözülmesi gereken bir sorundu. Günlük gereksinimler Polatlı’ya getiriliyor, birlikler kendi araçlarıyla yiyeceklerini buradan alıyorlardı.</p> <p>Ana sorun, günlük olarak 275 ton civarında insan yiyeceği ve hayvan yeminin Polatlı’ya ulaştırılması idi. Bunun için en az 700-800 at arabası ve kağrı, cephe yakınları ile cephe gerisi arasında her gün mekik dokumak zorundaydı. Çarpışmalar başladıktan sonra piyade tüfeği başına günde 50, top başına günde 100 mermi hesabıyla, 60.000 piyade tüfeği için 110 ton, 233 top için 214 ton olmak üzere toplam 324 ton cephanenin cephe yakınlarında bulundurulması gerekiyordu. 800-900 at arabası ve kağrı her gün cephane taşınması işine ayrılacaktı. Bütün bu taşıma, Beş ve On Numaralı Ulusal Yükümlülük Emri uyarınca halktan alınan taşıtlarla ve halk tarafından yapılacaktı. Eli silah tutan Anadolu erkeği, cephede düşmana kurşun sıkarken, onun karnını doyurmak, tüfeğini mermisiz bırakmamak Anadolu’nun çileli kadınlarına, genç kızlarına, ihtiyar erkeklerine düşecekti.</p> <p>Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Sincanköy’de bulunan Meclis Muhafız Taburu’nu trenle Polatlı’ya gönderdi.</p>
20 Ağustos 1921	<p>Yunanların Sakarya mevzilerine yaklaştıkları şu günlerde, Türk Ordusunun sağlık örgütü, cephe gerisindeki hazırlıklarını hızlandırmıştı. Ankara-Kayseri yönünde Köprüköy, Bala, Kırşehir, Avanos, Ürgüp, Hacibektaş ve Kayseri’de; Ankara-Kastamonu yönünde ise Kalecik, Çankırı ve Kastamonu’da yeni hastaneler kuruldu. Cephenin hemen gerisinde Haymana, Babayakup ve Polatlı’da gezici hastaneler yaralıları ilk müdahaleyi yapıp gerilere gönderecekti.</p> <p>Bu seferki çarpışmaların son 10 yıldır sürüp giden savaşın en kanlısı olacağından kimsenin şüphesi yoktu. Anadolu’nun ve Türk’ün son kalesinin yazgısını yüklenen bu çileli kuşaklar vuruşacak, yaralanacak, iyileşecek, yeniden vuruşacak, yeniden yaralanacaktı. Ta ölene dek bu kırsaldöngü sürüp gidecekti. Onlar; İngiltere Başbakanı Lloyd George’un dediği gibi “sonuna dek vuruşacaklardı.”</p> <p>Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, 2 gündür Sakarya boylarındaki birlikleri denetlemiş, özellikle güney kanattaki savunma düzeniyle araziye dikkatle incelemişti. Gördüğü bazı eksik ve yanlışlıkları yerinde düzeltirmişti.</p> <p>Gece saat 23.35’te İstanbul’daki Müttefik Orduları Başkomutanı İngiliz Generali Harington, Londra’ya şifreli bir telgraf çekti. Bu telgrafta, Türklerin, Sakarya nehri ile Ankara arasındaki bölgede savaşı kabul edeceklerini, Türk tümenlerinin beş grup halinde teşkilatlandıklarını ve harekâta yönelik olarak hazırlıklarını bildiriyordu. Bütün bu bilgiler, İngilizlerin Türkiye’deki Black Jumbo takma adlı istihbarat örgütü tarafından ele geçirilmişti. Türkiye için bir ölüm kalım savaşının başlayacağı şu günlerde, İngilizlerin saati saatine Türk askerî sırlarını öğrenmesi düşündürücüydü.</p>
21 Ağustos 1921	<p>Alagöz’deki Başkomutanlık Karargâhı’ndaki tüm odaların lambaları yanıyor. Başkomutan’ı en çok top, top ve tüfek cephanesinin azlığı, savaşı sayısının yetersizliği endişelendiriyordu.</p> <p>Yunan Ordusu Başkomutanı Papoulas bugün bir genelge yayımlayarak, taarruz planının ana hatlarını açıkladı. Plana göre bir kuşatma harekâtından vazgeçilmiş olup, bir yarma harekâtı düşünülmekteydi. Yunan 2’nci Kolordu Komutanı Prens Andrew, daha önce düşünülen çevirme harekâtının gerçekleştirilemeyeceğine üzülmüştü. Eski plana göre, Prens Andrew’in 2’nci Kolordu’su, güneyden bir kuşatma yapacak, kuzey ve ortadan saldıran 1 ve 3’üncü Kolordular’la, Türkler çember içine alınıp yok edilecek, Prens Andrew’in 2’nci</p>

Kolordu'su, Türk Ordusu imha edildikten sonra **Ankara'ya** girecek ilk birlik olacaktı.

Ne var ki, **Başkomutan Mustafa Kemal Paşa**, Yunanların planlarını ileri yürüyüşe geçtikleri ilk günlerde sezmişti. Yunan Ordusu, cephenin güney kanadı uçlarına yöneldikçe, **Mustafa Kemal Paşa** birlikleri kaydırarak cephenin güney kanadını daha da güneye uzatmıştı. Böylece, **2'nci Yunan Kolordu'su** giderek güneye, çöl iklimi özelliklerini taşıyan **Haymana** güneyi açıklarına sürüklenmişti. Planlarının bozulduğunu gören **Papoulas**, artık kuşatma yapmaktan vazgeçmiş ve yarma taarruzu yapmaya karar vermişti. Kuşatma üstüne kurulan planı son anda yarma taarruzuna çevirmek zorunda kalması **Papoulas'ı** umutsuzluğa ve paniğe itmişti.

Sakarya'daki Türk savunma mevzilerine taarruz etmek için son hazırlıklarını yapan Yunanların savaş gücü en üst düzeye ulaşmıştı. Yunan Kara Kuvvetleri, iki ordudan oluşuyordu: **Küçük Asya Ordusu** ve **Rumeli Ordusu**. **Rumeli Ordusu**, **4'üncü** ve **5'inci Kolordular'dan** kuruluydu. **4'üncü Kolordu**, **Trakya'da**, yine Türk topraklarında; **5'inci Kolordu** ise anayurtta, **Yunanistan'da** bulunuyordu. Küçük Asya Ordusu'nun **21 Ağustos 1921** günkü kuruluşu şu şekildeydi:

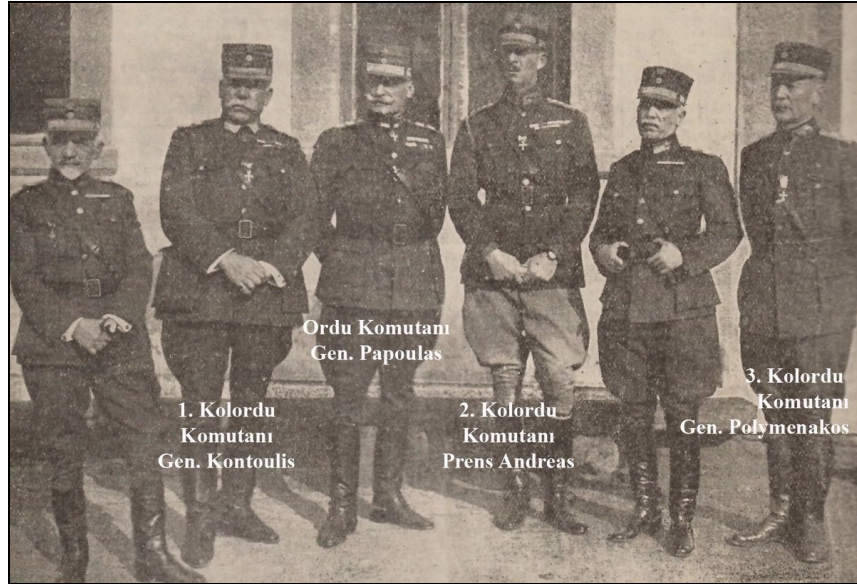
Komutan Korgeneral Papoulas,

Kurmay Başkanı Albay Pallis,

1'inci Kolordu Komutanı General Kondilis,

2'nci Kolordu Komutanı General Prens Andrew,

3'üncü Kolordu Komutanı General Polimenakos.

Kolorduların her biri üç tümenli idi. Yunan Genelkurmayı, **Kütahya-Eskişehir Muharebeleri**'nden sonra Türk Ordusunun iyice ezildiğine inanıyordu. **Ankara**'da beliren moral sarsıntısı, hükûmet merkezinin **Kayseri**'ye taşınması kararı gibi haberler, **Ankara**'ya yürüyüşün bir gezinti niteliğinde olacağı kanısını uyandırmıştı. **Kütahya-Eskişehir Zaferi**, ordunun kendine güvenini artırmış, Türklerin bir iki çatışmada dağılıverecekleri yolundaki inançlarını güçlendirmişti. Yunan Küçük Asya Ordusu da **Kütahya-Eskişehir Muharebeleri**'nden biraz yıpranmış olarak çıkmıştı. Tümenlerdeki savaşçı er sayısı 8.500'den 5.500'lere inmişti. Eksilen kadrolar, **Yunanistan**'dan getirilen erlerle kapatılmayınca, **İstanbul, Marmara ve Ege** bölgesindeki yerli **Rum ve Ermeniler** silah altına alınmıştı. Küçük Asya Ordusunun **Anadolu**'daki insan gücü **5.500 subay ve 178.000** er idi. **Sakarya** taarruzuna katılacak ve sonuna kadar çarpışacak olan savaş gücü ise **3.780 subay, 120.000 er, 75.900 tüfek, 2.768 makineli tüfek, 286 top, 1.380 kılıç, 886 kamyon ve 18 uçaktan** oluşuyordu.

22 Ağustos 1921

Türk ve Yunan Orduları **Sakarya**'da karşı karşıya gelmişlerdi artık. Yarın, Yunanlar son sözü söyleyecek, güçleri varsa Türkler de yanıtlamak isteyeceklerdi. Yunan Küçük Asya Ordusu, bundan bir ay önce **Eskişehir**'in batısında Türklerle kesin darbeyi vurmuş, karşı saldırıya kalkışan Türkleri bozguna uğratmıştı. Türkler, hızla **Ankara** yönünde çekilmişlerdi. Yunanlar, kendilerine çekidüzen verdikten sonra **Ankara**'ya yürümeyi ve Türkleri yok edip savaşı sonuçlandırmayı kararlaştırmışlardı. **Ağustos**'un ikinci yarısına dek her türlü hazırlıklarını tamamlamışlar, **14 Ağustos**'ta ileri yürüyüşe geçmişler, büyük bir zorlukla karşılaşmadan **Sakarya** boylarına, orada kendilerini bekleyen Türk Ordusunun önüne varmışlardı. Yarın son sözlerini söyleyeceklerdi.

Türk Batı Cephesi Komutanlığı, Yunanlarla aralarında bazı örtme gözetleme birlikleri bırakarak, ana kuvvetlerini **Sakarya Irmağı**'nın doğusuna çekmiş ve orada savunma mevzilerini hazırlayarak Yunanları beklemeye koyulmuşlardı.

Cephe gerisindeki tüm **Türk Halkı; Başkomutan Mustafa Kemal Paşa**'nın **Ulusal Yükümlülük Emirleri** ile seferber edilmiş, Anadolu'nun elde kalan topraklarının kısır olanakları zorlanarak **Sakarya** boylarındaki savunma gücü artırılmaya çalışılmıştı. Yunanlar ileri yürüyüşe başlayınca, hareketleri adım adım izlenmişti. Güney kanattan kuşatma niyetinde oldukları anlaşılınca, cephenin güney kanadı aynı ölçüde uzatılmış ve düşman kuşatmadan caydırılarak cepheden saldırmaya zorlanmıştı. Türk Ordusu böylece düşmanı savaşmak istediği yere çekmiş bulunuyordu. Yarın, varını yoğunu ortaya koyarak Yunan yarma taarruzunu durdurmaya, elde kalan son Türk topraklarını savunmaya çalışacaktı.

Papoulas, **Sakarya**'da Türk savunma mevzilerinin önüne gelmiş bulunan Yunan Küçük Asya Ordusuna saat **11.00**'da tüm dünyanın beklediği genel saldırı emrini verdi.

Sakarya boylarındaki mevzilerde Yunan saldırısını göğüslemeye ve Türk'ün son yurdunu savunmaya çalışacak olan Türk Kuvvetlerinin kuruluş ve savaş gücü şu görünümdeydi:

Başkomutan **Mustafa Kemal Paşa**, Genelkurmay Başkanı Orgeneral **Fevzi Paşa**, Batı Cephesi Komutanı Tümgeneral **İsmet Paşa**, Kurmay Başkanı Albay **Asım Gündüz**,

1'inci Grup: Albay İzzettin Çalışlar

23'üncü Tümen: Yarbay Ömer Halis Bıyıktaş

24'üncü Tümen: Yarbay Fuat Bulca

2'nci Grup: Albay Selahattin Adil

4'üncü Tümen: Albay Mehmet Sabri Erçetin

5'inci Tümen: Yarbay Kenan Dalbaşar

9'uncu Tümen: Albay Sıtkı Üke

3'üncü Grup: Tümgeneral Yusuf İzzet Paşa

7'nci Tümen: Yarbay Ahmet Derviş

8'inci Tümen: Albay Kazım Sevüktekin

15'inci Tümen: Albay Şükrü Naili Gökberk

4'üncü Grup: Albay Kemalettin Sami

Kafkas Tümeni: Yarbay Cemil Cahit Toydemir

61'inci Tümen: Yarbay Rüştü Sakarya

5'inci Grup (Süvari): Albay Fahrettin Altay

14'üncü Süvari Tümeni: Yarbay Suphi Kula

4'üncü Süvari Tugayı: Albay Hacı Arif Örgüç

12'inci Grup: Albay Halit Karsıalan (Deli Halit)

11'inci Tümen: Albay Ali Hikmet Ayerdem

Mürettep Kolordu: Albay Kazım Özalp

1'inci Tümen: Yarbay Abdurrahman Nafiz Gürman

17'nci Tümen: Albay Hüseyin Nurettin Özsu

41'inci Tümen: Albay Şerif Yaçağaz

1'inci Süvari Tümeni: Yarbay Osman Zati Korol

Doğrudan Batı Cephesi Komutanlığına Bağlı Tümenler:

6'nci Tümen: Yarbay Hüseyin Nazmi Solok

57'nci Tümen: Yarbay Hasan Mümtaz Çeçen

3'üncü Kafkas Tümeni: Yarbay Halit Akmansü

Mürettep Tümen: Yarbay Ahmet Zeki Soydemir

2'nci Süvari Tümeni: Yarbay Ethem Servet Boral

3'üncü Süvari Tümeni: Albay İbrahim Çolak

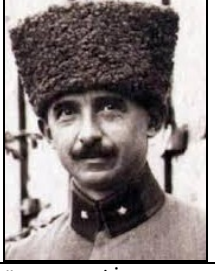

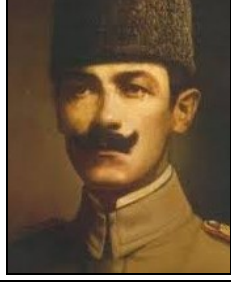

Doğrudan Batı Cephesi Komutanlığına Bağlı Alaylar: 47, 48, 49 ve 29'uncu Süvari Alayları.

Batı Cephesi Komutanlığı birliklerinin **Sakarya Irmağı** doğusuna çekildikten sonra;

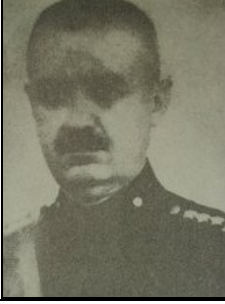

01 Ağustos 1921 tarihinde savaşçı sayısı **4.502 subay** ve **76.267 er** olmak üzere **80.769**'du.

22 Ağustos'a kadar geçen 3 hafta içinde savaşçı sayısı **6.855 subay** ve **122.186 er** olmak üzere **129.041**'e yükseltilebilmişti.

Silah gücü ise tüm didinmelere karşın **63.416 tüfek**, **868 makineli tüfek**, **181 top**, **1.309 kılıç** ve **2 uçağa** çıkarılabildi.

			
Mustafa Kemal Paşa	Orgeneral Fevzi Paşa	Tümgeneral İsmet Paşa	Albay Asım Gündüz
			
Albay İzzettin Çalışlar	Yb. Ömer Halis Bıyıktaş	Yarbay Fuat Bulca	Albay Selahattin Adil
			
Alb. Mehmet Sabri Erçetin	Yarbay Kenan Dalbaşar	Albay Sıtkı Üke	Tümğ. Yusuf İzzet Paşa
			
Yarbay Ahmet Derviş	Albay Kazım Sevüktekin	Albay Şükrü Naili Gökberk	Albay Kemalettin Sami
			
Yarbay Cemil Cahit Toydemir	Yarbay Rüştü Sakarya	Albay Fahrettin Altay	Yarbay Suphi Kula

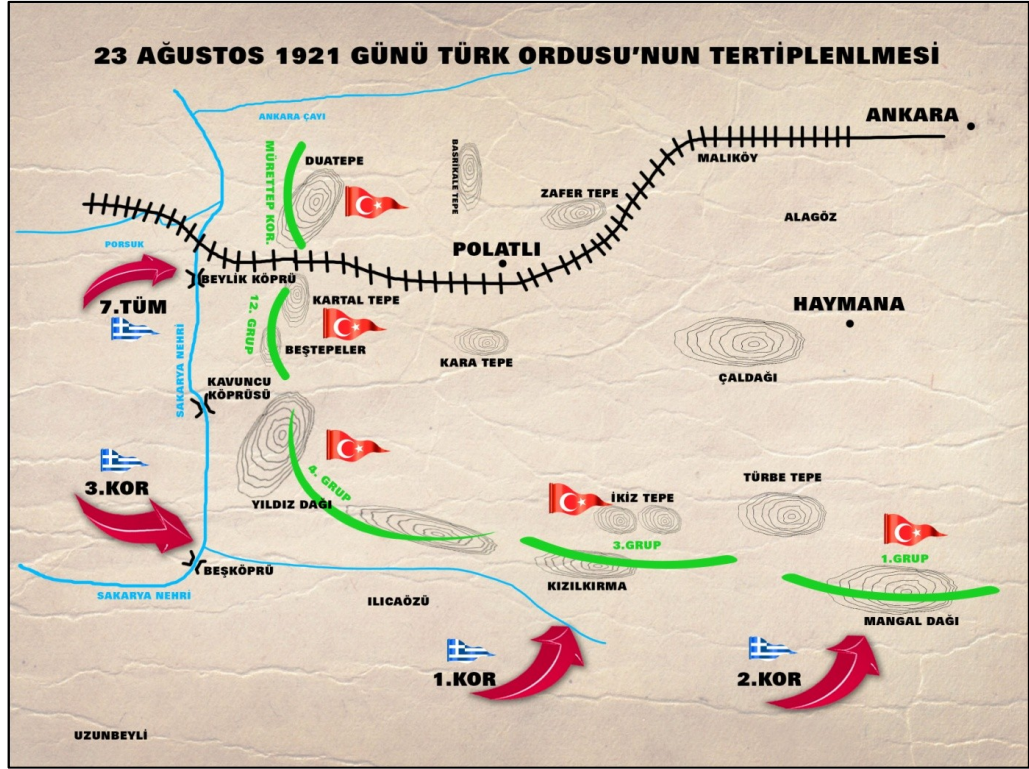
SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ – GENİŞ ÖZET

			
Albay Hacı Arif Örgüç	Albay Halit Karsıalan (Deli Halit)	Albay Ali Hikmet Ayerdem	Albay Kazım Özalp
			
Yb. Abdurrahman Nafiz Gürman	Albay Hüseyin Nurettin Özsu	Albay Şerif Yaçağaz	Yarbay Osman Zati Korol
			
Yarbay Hüseyin Nazmi Solok	Yarbay Hasan Mümtaz Çeçen	Yarbay Halit Akmansü	Yarbay Ahmet Zeki Soydemir
			
Yarbay Ethem Servet Boral	Albay İbrahim Çolak	Albay Mehmet Arif Bey (Aycı)	

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ (23 AĞUSTOS 1921 – 13 EYLÜL 1921)

23
Ağustos
1921
(1)

Bütün gözlemler ve keşif kollarından alınan raporlar, Yunanların bugün tüm cephe boyunca genel taarruza geçeceğini kesin olarak belirlemişti. Birlik komutanları savunma hazırlıklarını son kez gözden geçirmiş, savaşçıları uyarılmışlardı. Sabahtan öğleye kadar önemli bir olay olmamıştı cephe boyunca. **İsmet Paşa**, öğleden sonra saat **14.00'**da Genelkurmay Başkanı **Fevzi Paşa**'ya verdiği raporda, Türk savunma mevzilerinin güney kanadına doğru beş Yunan tümeninin ilerlediğini bildirdi. Bu hareketten, Yunanların güney kanattan kuşatma isteklerini sürdürdükleri anlaşılıyordu. **Fevzi Paşa**, alınan bilgiler çerçevesinde düşmanın bütün kuvvetini **Çanakçı-Mangal Dağı** kesiminde kullanacağı sonucunu çıkarmıştı. Düşmanın güney kanattan kuşatma olasılığına karşı bu kesime zaten çok kuvvet yığılmıştı. **İsmet Paşa**'ya verdiği yanıtta, bu kesimde ayrıca büyük bir topçu kuvveti toplanmasını istedi.

Yunan tümenleri, saat **15.00'**ten sonra, Türk savunma mevzilerinin ilerisindeki örtme birliklerine çitmaya başladılar. **2'nci Yunan Tümeni**, **İnlerkatrancı-Keçikıran** çizgisine doğru ilerleyerek bu bölgedeki **8 ve 15'inci Türk Tümenleri**'nin örtme birlikleriyle çetin bir çarpışmaya girişti. Yunan birlikleri, saat **15.30'**da **Temürözü Deresi** güney sırtlarını ele geçirdi.

12'nci Yunan Tümeni de, **Mollaresul Tepesi**'ne doğru ilerledi. Buradaki **9'uncu Türk Tümeni**'nin örtme birliğini kısa bir çarpışmadan sonra geri atarak tepeyi ele geçirdi.

1'inci Yunan Tümeni de, karşısındaki **3'üncü Türk Süvari Tümeni**'nin oyalama çarpışmalarını kırarak **Mangal Dağı**'na yanaşmaya başladı.

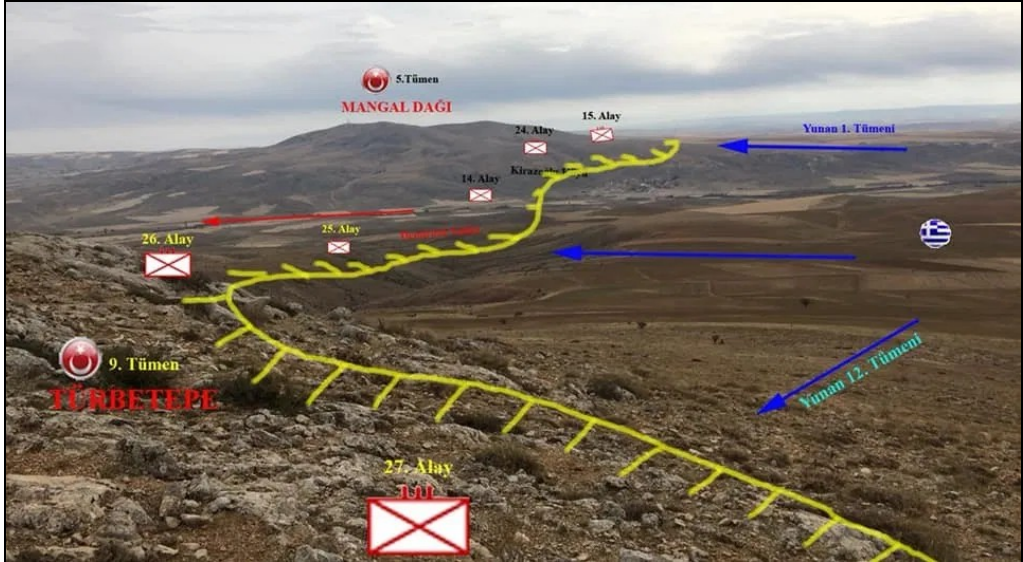
5, 9 ve 13'üncü Yunan Tümenleri de Türk savunma mevzilerine yanaşmalarını sürdürdüler.

Saat **16.00'**ya doğru, **İnlerkatrancı-Mollaresul Tepeleri-Tepeköy** çizgisinde, yani Türk savunma mevzilerinin güney kanadında 5 adet Yunan Tümeni toplanmış bulunuyordu. Bu tümenlerden **1'inci Yunan Tümeni**, **Mangal Dağı**'nı savunmakta olan **5'inci Türk Tümeni**'ne karşı taarruza geçti.

Sakarya Meydan Muharebesi başlamıştı artık...

Mangal Dağı, **Haymana**'nın 25 km. güneyinde ana savunma çizgisine göre ileriye doğru çıkıntı yapan tek başına bir mevzi durumundaydı. Bütün özelliği, güneye karşı görüş ve ateş üstünlüğünün fazlalığıydı. **Temürözü Deresi** boyunca ilerleyecek bir düşman kuvveti, **Türbetepe** ve **Mangal Dağı** arasına kolaylıkla girebilir, fakat **Mangal Dağı**'nın egemenliği altında derinliklere doğru ilerleyişini sürdüremezdi. Yunanların **Mangal Dağı**'nı almadan etkili bir kuşatma yapmaları olanaksızdı. **Mangal Dağı**'nın özelliklerinden faydalanmak isteyen **Mustafa Kemal Paşa**, buraya çok önem vermiş ve 3 gün önce burayı da asıl savunma mevzisinin içine almıştı. **Mangal Dağı**'nı savunmakla görevlendirilen **5'inci Türk Tümeni** 3 gündür savunma

hazırlıkları yapıyordu. Arazinin sarp ve çok kayalık olmasından dolayı bir çok yerde boy çukurları kazılamamıştı. Ancak, dağın güneye bakan yamaçlarında grup grup siperler kazılabılmış, kuzeye bakan yamaçlardaki yedek birlikler için çok basit birkaç sığınak ve siper hazırlanabilmişti. Dağın tepe kesimlerinde ise hiçbir berkitme yapılamamıştı. **Mangal Dağı**'nın doğal yapısı, burayı savunacak Türk savaşçıların yüzünü güldürmemiş, üç gündür kazma salladıkları halde, çoğu savaşçı içine girip kendini düşman ateşinden koruyabileceği siperleri kazamamıştı. Kendine siper kazmayı başaranlar ise, doğanın kendilerine yeni bir zorluk çıkaracağına farkında değillerdi. Öğleye doğru hafif bir yağmur başlamış ve öğleüstü şiddetini arttırmıştı. Yaz yağmuru diye hemen geçeceği düşünülürken, yağmurun şiddeti gittikçe arttı. Bu sırada, bir de güneyden Türk siperlerine doğru şiddetli bir rüzgar esmeye başladı. Bu esnada, Yunan Tümeni de **Mangal Dağı**'na doğru yaklaşmaya başlamıştı. Saat **16.00**'ya doğru, yağmur bardaktan boşanırcasına yağıyordu. Rüzgar fırtınaya dönmüş, hava erkenden kararmış gibiydi. Gök gürültüleri ve yıldırımlar **Mangal Dağı**'nı korkunç bir duruma soktu. 4 saat boyunca yağın yağmurdan dolayı savaşçılar tepeden tırnağa sırlıklam olmuşlardı. Bu ortamda, **1'inci Yunan Tümeni**, **5'inci Türk Tümeni**'nin **Mangal Dağı**'ndaki savunma mevzilerine 1 km. kalana kadar kolaylıkla ilerledi. Sonra birden bire etkili bir savunma ateşi başladı. 1'inci Yunan Tümeni etkili ateş altında bocalamaya başladı ve ileri adım atamaz oldu. Taarruz kırılmıştı. **5'inci Türk Tümeni Komutanı Yarbay Kenan Dalbaşar**, Yunanların taarruzu nereden yenileyeceklerini anlamaya çalışırken, yağmur ve fırtına daha da azıyordu. Saat **17.00**'yi geçince, hava göz gözü göremeyecek derecede bulutlarla kaplanmış ve kalın bir sis tabakası **Mangal Dağı**'nı sarmıştı. Türk savaşçılar, karşıdan gelen yağmur ve şiddetli rüzgar nedeniyle görüş ve ateş olanaklarını tümüyle yitirdiler. İlk savunma ateşi ile taarruzu kırılan Yunan Tümeni, bu kez **Mangal Dağı**'nın doğu ve batı kanatlarından iki ayrı kolda taarruza geçti. **5'inci Türk Tümeni Komutanı Yarbay Kenan**, bir alayını, tümenin sağ kanadını zorlayan düşmana karşı taarruza kaldırdı. Bu karşı taarruz ile **1'inci Yunan Tümeni**'nin **Mangal Dağı**'nın doruğuna varması engellenmiş oldu. **1'inci Yunan Tümeni** bocalamaya başlamıştı. Bu sırada beklenmedik bir olay, **Yarbay Kenan**'ın savunma planını derinden sarstı. Tümenin merkezinde bulunan **24'üncü Alay**, sağ yanındaki **15'inci Alay**'in göğüs göğüse yaptığı başarılı dövüşten habersiz, düşmanın ilerlediği kanısına kapılarak, kendiliğinden birinci hat siperlerini bırakarak dağın doruğuna doğru çekildi. Sol kanattaki **14'üncü Alay** da buna bağlı olarak geri çekilmeye başladı. Fırtına ve yağmur, birliklerin birbirleriyle bağlantısını koparmış ve bu uygunsuz duruma yol açmıştı. Kör dövüş gece yarısına kadar sürdü. **Yarbay Kenan** gece yarısına doğru **Yamak Köyü**'ndeki **2'nci Grup Karargâhi**'na geldi ve Grup Komutanı **Albay Selahattin Adil**'e durumu bildirdi. **Albay Selahattin Adil**, düşmanın yarın daha büyük kuvvetlerle **Mangal Dağı**'nı kuşatarak yapacağı saldırılar karşısında çok zor durumlarla karşılaşabileceğini düşündü. Mevzideki topların bile düşmana kaptırılma tehlikesi vardı. Tüm sorumluluğu üzerine alarak **Mangal Dağı**'ndan çekilmeye karar verdi ve bir raporla durumu **Batı Cephesi Komutanlığına** bildirdi.

Bugün cephenin öteki kesimlerinde de çarpışmalar olmuş fakat Türk birlikleri savunma mevzilerini korumayı başarmıştı. Ne var ki, stratejik önemi büyük olan **Mangal Dağı**, **Sakarya Muharebesi**'nin ilk günü Yunanlara kaptırılmıştı.

24
Ağustos
1921
(2)

Mangal Dağı'ndaki Türk birlikleri gece yarısından önce geri çekilmeye başladı. Yağmur dinmiş, fırtına durmuş, gök gürültüleri kesilmişti. Yalnızca, **5'inci Tümen** emrinde bulunan **Meclis Muhafız Taburu**, **Mangal Dağı**'nın doruğundaki tepede artçı bırakıldı. Tümenin sağ kalan askerleri, dağın kuzeye dönük sırtlarından inerek gün doğmadan önce **Yaprakbayır Deresi**'nde mevzilendi. **Mangal Dağı**'nın elden çıkarıldığı haberi,

	<p>Alagöz'deki Başkomutanlık ve Batı Cephesi Komutanlığı Karargâhlarında bomba gibi patladı. Savaş henüz yeni başlamışken, Mangal Dağı gibi stratejik önemi büyük olan bir yerin kaybedilmiş olması, cephenin diğer kesimlerindeki birliklerin moralleri üzerinde kötü etkiler yapabiliyordu. İsmet Paşa, telgrafla sert bir uyarıda bulundu. Mangal Dağı'nın savunması ile görevli olan 5'inci Tümen Komutanı Yarbay Kenan Dalbaşar geçici olarak komutanlıktan uzaklaştırıldı. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa tarafından Fevzi Paşa'ya, Mangal Dağı bölgesinde bulunan 10 tümenin (3'üncü Grup'tan 7, 8 ve 15'inci Tümenler, 2'nci Grup'tan 4, 5 ve 9'uncu Tümenler ile 3'üncü Kafkas Tümeni, ordu ihtiyatı olan 23'üncü Tümen ve 57'nci Tümen) geçici komutasını devralması emredildi.</p> <p>Yunanlar, cephenin sol kanadındaki Mangal Dağı kesiminde son kozlarını oynamak için hazırlanırken, cephenin sağ kanadındaki Türk kuvvetlerini yerinde tutmak için Polatlı'nın 14 km. güneybatısındaki Beylikköprü kesiminde de taarruza kalktılar. Beylikköprü doğu sırtlarını tutan 143'üncü Türk Alayı, ani saldırı karşısında tutunamayarak geri çekildi. Yunanlar bu bölgeye sürekli olarak yeni kuvvetler getiriyorlardı. 7'inci Yunan Tümeni, Polatlı'nın 9 km. güneybatısındaki Karailyas Tepeleri'ne doğru yeniden taarruza geçti. Bu tepeleri savunan bir tabur gücündeki Türk birliği, Yunan tümeninin bu gelişen taarruzu karşısında gerilemek zorunda kaldı. Bu bölgeyi savunmakla sorumlu olan 12'inci Grup Komutanı Halit Bey'in (Deli Halit) emrinde yalnızca 11'inci Tümen vardı. Bunun nedeni, birliklerin büyük çoğunluğunun cephenin sol kanadına kaydırılmış olmasıydı. Tek bir tümenle 28 km.lik bir cephenin tutulması oldukça zor idi. Yunanları durduramayacağını anlayan Albay Halit, Mürettep Kolordu Komutanı Albay Kazım Özalp'e birlikte karşı taarruz teklifinde bulundu. Bunun üzerine, Albay Kazım, 1'inci Süvari Tümeni'ni, düşmanın Ankara yönünü örtmek üzere Şeyhler Köyü'nde bırakarak, 1'inci Tümeni'ni hızlı bir yürüyüşle Albay Halit'in emrine yolladı. 1'inci Tümen Komutanı Yarbay Abdurrahman Nafiz Gürman, 40 km.lik bir yaya yürüyüşten sonra tümenini Beylikköprü kesimine getirdiğinde, saat 08.30 olmuştu. Karşı taarruz hızla gelişti. 7'nci Yunan Tümeni tutunmaya çalıştığı çizgiden geri itilmeye başlandı. Beylikköprü önlerine kadar sürüldü. Ne var ki hava iyice kararmıştı. Bu nedenle taarruza ara verildi. Saat 19.30'da İsmet Paşa'dan gelen emir, saldırının gece de sürdürülmesini ve düşmanın Sakarya'nın batısına atılmasını emreliyordu. Yeniden taarruza geçildi. Ancak, gece karanlığındaki haberleşme ve koordinasyon zorlukları nedeniyle, Yunanların Beylikköprü doğusundaki Höyükler çizgisinde tutunmasına engel olunamadı.</p> <p>3'üncü Yunan Kolordusu Komutanı General Polimenakos, 7'nci Tümeni'nin Beylikköprü'deki başarılarına yenilerini katmak için, 3 ve 10'uncu Tümenleri ile cephenin orta kesiminde saat 14.00'te taarruz başlattı. Bu bölgedeki taarruzu, Yarbay Rüşti Sakarya komutasındaki 61'inci Türk Tümeni, Yıldız Deresi boyunca karşıladı ve kırdı. Kuzeydoğuya yönelerek saldırılarını sürdürmek isteyen Yunanların karşısına bu kez 57'nci Tümen çıktı. Taarruz tamamıyla durduruldu. 10'uncu Yunan Tümeni'nin Baraközü Deresi boyunca saldırısını ise 5'inci Kafkas Tümeni karşıladı ve durdurdu.</p> <p>Sakarya Meydan Muharebesinin ikinci günü sona erdiğinde genel görünüm şöyle idi:</p> <p>Yunanlar, Türklerin çarpışmaksızın toprak bırakmak niyetinde olmadıklarını, bir başka deyişle Türklerin, kesin sonuçlu savaşmaya kabule hazır olduğunu anlamışlardı. Cephenin kuzey kanadındaki Türk birliklerini yerlerinde tutmak ve olanak bulunursa Polatlı yönünde ilerlemek amacıyla Beylikköprü kesiminde başlattıkları taarruzu durdurmak zorunda kalmışlardı. Yapılan hava keşfi, Türklerin güney kanattan kuşatılmaya engel olmak için 35-45.000 kişilik bir kuvveti cephenin güney kanadına kaydardıklarını ortaya koymuştu. Yunanlar ummadıkları bir durumla karşılaşmışlardı. Türk birlikleri, ilk gün çarpışmalarında kaybedilen Mangal Dağı'nı geri almak için yarın uygulanacak karşı taarruz hazırlıklarını tamamlamışlardı.</p>
<p>25 Ağustos 1921 (3)</p>	<p>1'inci Yunan Kolordusu Komutanı General Kondilis, dün ertelenen taarruzu bugün saat 03.00'da Türbetepe istikametinde başlattı. Türbetepe, Mangal Dağı'ndan sonra bölgenin stratejik yönden en önemli noktasıydı. Temürözü Deresi'nin kuzeydoğuya kıvrıldığı yerde 1.335 metre yükseklikte olup, Temürözü Deresi ile Haymana, dolayısıyla Ankara yönüne güneyden açılan Yamak Deresi'ne egemendi.</p> <p>2'nci Yunan Tümeni, 15'inci Türk Tümeni'ne karşı taarruza geçti. 1 ve 12'nci Yunan Tümenleri de aynı saatte Türbetepe'ye doğru taarruza geçti. 15'inci Türk Tümeni süngü dövüşü de yaparak, Yunan tümeninin taarruzunu kırdı.</p> <p>Türbetepe'yi savunan Yarbay Ahmet Derviş komutasındaki 7'nci Tümen, gece karanlığında üç Yunan tümeninin taarruzuna uğrayınca bocalamaya başladı. Komşu tümenlerden iki alaylık destek alarak yaptığı karşı taarruz da işe yaramadı. Türbetepe'nin her iki yanında cephesi bulunan 2 ve 3'üncü Grupların iç kanatlarından kuşatılmalarını önlemek amacıyla 7'nci Tümen, Türbetepe'den geri çekildi. Saat 09.00'da Türbetepe'de Yunan bayrağı dalgalanıyordu.</p>

Yunanların, bir başka koldan **Alacık-Gedikli** çizgisine saldırmaları yeniden her iki grubun iç kanatlarından sarılma tehlikesini yarattı. Bu kritik durum, **3'üncü Kafkas Tümeni Komutanı Yarbay Halit Akmansü**'nün dikkatini çekti. 2 gün önce **Mangal Dağı** düşmana kaptırılınca, **3'üncü Kafkas Tümeni, Mangal Dağı** kesimine gönderilmişti. **1'inci Grup**'un bugün yapacağı taarruzu desteklemek üzere **Türbetepe**'nin 8 km. doğusundaki **Kaltaklı**'ya gelmiş hazır bekliyordu. Emrine girdiği **1'inci Grup Komutanı Albay İzzettin Çalışlar**'dan henüz bir emir almamış, **Alacık-Gedikli Köyü** çizgisine ilerleyen düşmana karşı taarruz yapılması gerektiği yolunda **2'nci Grup Komutanı Albay Selahattin Adil**'e gönderdiği raporun yanıtı da kendisine henüz ulaşmamıştı. Doğan kritik durumu önlemek için kendi inisiyatifıyla tümenini hızlı bir yürüyüşle **Gedikli Köyü**'ne getirdi ve ilerleyen **1'inci Yunan Tümeni**'ne **07.45**'te karşı taarruza geçti. Yunanların önceden **Tepeköy** batısındaki üstünlük sağlayan tepeleri tutmuş olmaları **Yarbay Halit**'in işini güçleştiriyor ve taarruzu çok yavaş geliyordu. Üç saat süren taarruz ve karşı taarruzlar saat **11.00**'e doğru kızıştı ve yakın dövüş başladı. Karşılıklı süngü hücumları son derece kanlı oldu. Yarım saatlik süngü muharebesi neticesinde Yunanlar **Tepeköy** batısındaki tepelerden geri atıldı. **1'inci Yunan Tümeni**, özellikle **7'nci Alay**'ın inatçı süngü taarruzları karşısında büyük kayıp vermişti. **3'üncü Kafkas Tümeni**'nin kayıpları da az değildi. En çok kayıp veren, sürekli süngü taarruzları yapan **7'nci Alay** olmuştu. Alayın bölüklerindeki er sayısı 90'dan 40'a inmişti. Alayın yalnızca bir taburunda 6 subay şehit ve yaralı verilmişti.

Çarpışmaların ilk gününde Yunanlara kaptırılan stratejik önemi büyük olan **Mangal Dağı**'nın geri alınması için **1'inci Grup** sabahleyin taarruza geçti. **4'üncü Tümen** ile **47'nci Bağımsız Alay** da saldırıya katılmak üzere grup emrine verilmişti. **47'nci Bağımsız Alay**'ın asıl adı **Topal Osman Alayı** idi. **Giresunlu Topal Osman Ağa, Pontusçu Rumların** Karadeniz bölgesindeki Türk halkına yaptıkları kötülükleri önlemek amacıyla **Giresun**'da bir çete kurmuştu. Çetesi hızla büyüyerek **Pontusçu Rum** çetelerine kan kusturmuştu. **Topal Osman Alayı**, çarpışmalar başlamadan önce cepheye getirilmiş, **47'nci Bağımsız Alay** adıyla, doğrudan **Batı Cephesi Komutanlığı** emrinde ihtiyat kuvveti olarak **Haymana**'nın güneydoğusundaki **Kızılkoyunlu Köyü**'nde konaklatılmıştı. **Mangal Dağı** yitirilince, o kesimi desteklemek üzere **1'inci Grup** emrine verilmişti. Tümen topçularının koruyucu ateşi altında **4, 23 ve 24'üncü Tümenler** birbirine paralel dört kol biçiminde **Mangal Dağı**'na doğru taarruza geçti. Sabah başlayan saldırı önemli bir direnişle karşılaşmadan geliyordu. **Mustafa Kemal Paşa, Mangal Dağı** kesimindeki bunalımlı durumu daha yakından izlemek amacıyla cephe gerisine geldi. Gelen haberler hiç de iç açıcı değildi. **Mangal Dağı**'nı geri almak için ileri atılan birliklerin bocaladığı

	<p>anlaşıyordu. Bu arada cephenin bir yanında gedik açan düşmanın gediği genişletmekte ve ilerlemekte olduğu haberi geldi. Gediği kapatma görevi, Topal Osman Alayı'na verildi. 47'nci Bağımsız Alay, 4'üncü Tümen'in yanı başında hava kararınca kadar vurdu. Sonra, tümenle birlikte geri çekildi. Kayıpları çoktu.</p> <p>Prens Andrew, kolordusunun hareketsiz kalmasından sıkılıyordu. Bugün 1'inci Yunan Kolordusu'na taarruz emri verilmiş, kendi 2'nci Kolordusu'nun saldırıya geçmesi 1'inci Kolordu'nun ilerlemesi koşuluna bağlanmıştı. Ancak beklenen hızda ilerleme olmuyordu. Türbetepe'yi alan 1'inci Yunan Tümeni ise ilerlemesini sürdürürken karşı taarruza uğramış ve gerilemeye başlayarak Prens Andrew'dan yardım istemek zorunda kalmıştı. Kolordusundan yardım istenmesi, Prens Andrew'a aradığı fırsatı vermişti. 3 tümeninden ikisini, 5 ve 13'üncü Tümenleri'ni, hemen yardıma gönderdi. 9'uncu Tümen ise gerilerde konaklıyordu. Böylece, Ordu Komutanı Papoulas'ın onayını almadan hareket etmiş oluyordu. Ne var ki, tümenlerinin taarruzu umduğu gibi gelişmedi. Türk birliklerinin sert direnişi ile karşılaştı.</p> <p>Bir süvari tümeni ve bir süvari tugayından oluşan 5'inci Grup, cephenin güney kanat ilerisinde ve 2'nci Yunan Kolordusu'nun gerisinde bulunuyordu. Zaman zaman düşman içine akınlar yaparak ulaşım kollarını vuruyordu.</p> <p>Gün ağarırken kaybedilen Türbetepe, 3'üncü Kafkas Tümeni, 7 ve 57'nci Tümen birliklerinin karşı taarruzlarıyla geri alındı.</p>
<p>26 Ağustos 1921 (4)</p>	<p>Yunan Ordusunun Komutanı Korgeneral Papoulas, dün sabah erken saatlerde başlattıkları taarruzun sert direnişle karşılaşması üzerine, Türklerin Sakarya mevzilerini bırakarak çekilmediklerini anlamış bulunuyordu. Bu nedenle bu sabahki planı, 3'üncü Kolordu'nun, 7'nci Tümeni'yle Polatlı'yı ele geçirdikten sonra Türkhöyüğü yönünde, asıl kuvvetleriyle Haymana yönünde taarruz etmesini, 1'inci Kolordu'nun doğrudan Haymana yönünde taarruz etmesini, 2'nci Kolordu'nun ise Güzelcekele yönünde taarruz ederek, Kızılköy yönünde Türk cephesini güney kanattan kuşatmayı içeriyordu. Başlangıçtan beri kafasında yer alan, Polatlı ve Haymana yönünde cepheyi yarmak, aynı zamanda güneyden kuşatmak düşüncesini bugün uygulamaya çalışacaktı. İsmet Paşa ise bugün için, tüm birliklerin düşman taarruzunu beklemelerini ve mevzilerini kesin olarak savunmasını emrediyordu. Çekirdeksiz-Ezinel-Beştepeler-Velidede Tepeleri çizgisinin kesin olarak savunulmasını istiyordu.</p> <p>Beylikköprü kesimindeki 7'nci Yunan Tümeni, sabah saat 07.00'da iki koldan Polatlı yönünde ileri atıldı. 1'inci kol, Çekirdeksiz Batısı-Demiryolu Batısı çizgisini savunan 1'inci Tümen'e taarruz etti. Tümen Komutanı Yarbay Abdurrahman Nafiz Gürman, topçu ateşi ile saldırıyı kırdı. Ancak öğleden sonra giderek artan baskı karşısında geri çekilmek zorunda kaldı.</p> <p>Yunan tümeninin ikinci kolu biraz daha güneyden, Beştepeler'e doğru taarruza geçti. 17'nci Tümen Komutanı Albay Hüseyin Nurettin, saldırıyı ilk saatlerde durdurmayı başardı. Fakat bir yandan gerilerden sürekli destek alan Yunanların saldırıyı arttırmaları, öte yandan 1'inci Tümen'in geri çekilmesi, 17'nci Tümen'i güç duruma soktu. Tümen ağır kayıplar vererek düşmanı zor durduruyordu. Durumu yakından izleyen İsmet Paşa, düşmanın yeni takviyelerle gece de taarruzu sürdürmesi halinde cephenin kuzey kanadını savunan Mürettep Kolordu ile 12'nci Grup'un zor duruma düşebileceğini anladı. Düşmanın, Karadağ-Eski Polatlı yönünde geliştireceği taarruzlar, cephenin orta kesimini savunan 4'üncü Grup birliklerini yerinden sökebilir ve güney kanadı savunan 1 ve 2'nci Gruplar karşısında başarı sağlaması halinde, Türk Ordusunun zor duruma düşebileceğini gördü. Bu, Türk Ordusunun, Çal Dağı-Haymana-Çalış çizgisine çekilmeyi bile başaramadan dağılması anlamına geliyordu. Sakarya Muharebesinin dördüncü gününde Türk Ordusu dağılmış ve Yunanlara Ankara yolu açılmış olacaktı. Kısaca, her şey daha işin başındayken bitecekti.</p>

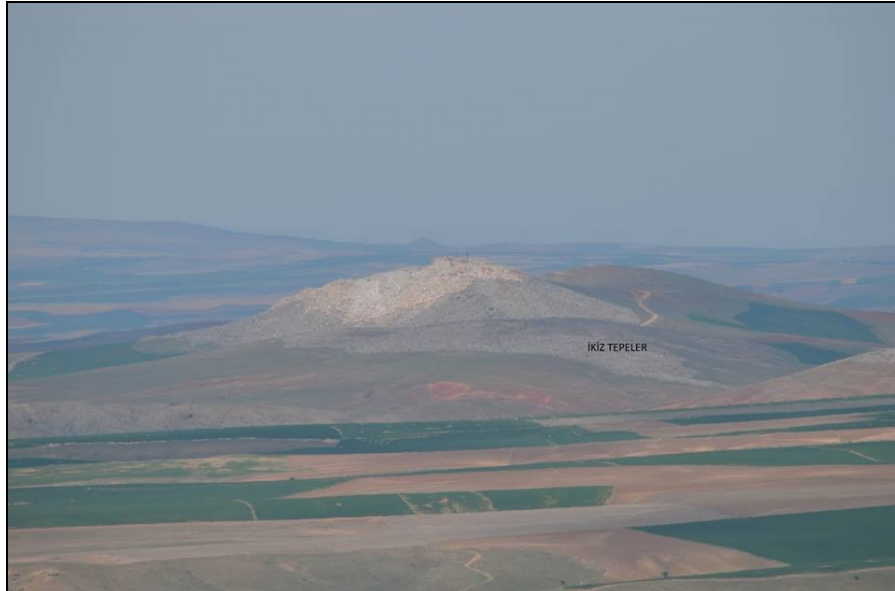
Öğleden sonra saat **15.00**'te **1'inci Tümen** doğuya doğru çekilirken, **İsmet Paşa**'nın emriyle **17'nci Tümen** de geri çekilmeye başladı. Geride daha uygun durumda mevzilenen her iki tümen saat **20.00**'da düşmanın taarruzlarını tümüyle durdurdu. **7'nci Yunan Tümeni**, 13 saatlik taarruz sonunda ancak 6 km. ilerleyebilmişti. Onca zorlamasına karşın **Polatlı** daha 12 km. ötedeydi. Oysa, **Papoulas**'ın emrine göre bu tümen **Polatlı**'yı almakla kalmayacak, oradan **Türkhöyüğü**'ne doğru taarruzunu sürdürecekti.

3'üncü Yunan Kolordusu'nun bir tümeninin **Polatlı**'yı almak için ileri atıldığı saatlerde, kolordunun iki tümeni de cephenin orta kesiminde taarruza kalktılar. **Papoulas**'ın emri uyarınca cepheyi yarıp **Haymana** yönünde ilerleyeceklerdi. İki Yunan tümeni, **3 ve 4'üncü Grup Türk Tümenleri** üzerine ağır topçu desteği ile çullandı. Ağır topçu ateşine karşın, düşman, mevzilere yaklaştırılmadı. Taarruz üzerine taarruz tazeleyen Yunan tümenleri, ağır kayıplar vererek, **61'inci Tümen** mevzilerine en fazla 1000 metreye, **8'inci Tümen** mevzilerine ise en fazla 1.200 metreye kadar yanaşabildi. **5'inci Kafkas Tümeni**, birinci siperlerini bir ara ele geçiren Yunanları karşı taarruzla püskürtmeyi başardı. **15'inci Tümen** siperleri yakınlarına yaklaşan düşman geri atıldı.

Akşama dek süren çarpışmalarda her iki taraf da ağır kayıplar verdi. Yunanlar cepheyi yarmayı başaramadılar. Türk savaşçıları inatçı bir savunmayla mevzilerini korumuştular. Yalnızca akşama doğru **57'nci Tümen**'in siperlerine Yunan birlikleri girmişti.

İsmet Paşa saat **17.20**'de **3'üncü Grup Komutanı Yusuf İzzet Paşa**'ya, cephelerde her tümeden birer piyade alayı ve yeteri kadar topçu bırakarak kalan kuvvetlerini cephe gerisinde toplayarak **1'inci Grup**'a yardım etmek için harekete hazır bulunduracaklardı. **Yusuf İzzet Paşa** bu emri uygulamaya çalışırken, saat **20.15**'te **57'nci Tümen**'e karşı taarruz emri verdi. Tümen birlikleri 2 saat süren kanlı bir dövüşten sonra Yunan birliklerini girdiği bütün siperlerde yok etti. Kurtulabilenler, ancak **Türbetepe** güneyindeki derecikler boyunca kaçarak karanlığa karışmayı başaranlar.

Yunan topçuları öğleye doğru olanca güçleriyle **15'inci Tümen**'in mevzilendiği **Çiftetepeler**'i dövmeye başladı. Yunanlar, **Çiftetepeler**'de elini kıpırdatacak kimse kalmadığına inanarak topçu ateşini kestiler ve taarruza geçtiler. Topçu ateşinin siperlerde canlı kalmadığını düşünerek dağınık ve uluorta ile ilerliyorlardı. Siperlere yaklaştıklarında aniden tüfek ve makineli tüfek ateşi ile karşılaştılar. Ön sıradakiler yere serilirken, arkadakiler hızla geri çekildi. Biraz sonra Yunan topçusu yeniden ateşe başladı. Topçu ateşi duralayınca Yunanlar yeniden taarruza kalktılar. Yunanlar tam 5 saat inatlarından hiç vazgeçmeden taarruzu devam ettirdiler. Ancak, **15'inci Tümen** mevzilerine çarpıp geri döndüler. Çoğu, Türk siperlerine 100 metre kala birbirlerinin üzerine düşüverdiler. Yunanlar artık umudu kesmişlerdi. **Çiftetepeler**'i gecenin serinliğinde almak için öğleden sonra taarruzu durdurup geri çekildiler.

Yunan kral ailesinden **2'nci Kolordu Komutanı Prens Andrew**, **Ankara**'yı bir an önce almak için sabırsızlanıyordu. Türk cephesinin güney kanadını kuşatmak için kolordusunu gün doğarken harekete geçirdi. **5'inci Yunan Tümeni**, Türk cephesinin güney kanadını savunan **1'inci Grup** üzerine, **13'üncü Yunan Tümeni** ise Türk cephesinin güney kanadının iç kesimini savunan **2'nci Grup** üzerine taarruza kalktı. **2'nci Grup Komutanı Albay Selahattin Adil**, Yunanların kendi cephesinde kazanacakları başarının Türk cephesinin güney kanadını tümüyle tehlikeye sokacağına farkındaydı. Bu nedenle, ne pahasına olursa olsun tümenlerine buldukları mevzileri savunma emrini verdi. Durmak bilmeyen Yunan taarruzunu kırmak için

Türk tümenleri ellerinden geleni yaptılar. Ağır kayıplar vermelerine rağmen buldukları mevzileri güneş batıncıya kadar savunmayı başardılar. Bu sırada **1'inci Grup**'un bazı birliklerinin Yunan taarruzu karşısında mevzilerinde tutunamamaları, **2'nci Grup**'un elinde bulundurduğu mevzilerin önemini artırmıştı. Bu mevzilerin de elden çıkması, Türk Ordusunun güneyden kuşatılmasını kolaylaştıracaktı. Bunu gören **İsmet Paşa**, saat **22.45**'te **Albay Selahattin Adil**'e, tümenlerin en son erleri ölünceye kadar mevzilerini savunmaları emrini verdi. Bu emir doğrultusunda, Türk birlikleri direnmeye çalıştılar ancak hızla erimeye başladılar. Derken Yunanlar mevzilere girmeyi başardı. Bunun üzerine, Türk birlikleri gereksiz yere daha fazla kırılmamak amacıyla geri çekilmeye başladılar.

Türk cephesinin güney kanadını **1'inci Grup** savunuyordu. Yunanların güneyden kuşatma niyetleri çok önceden sezilmiş, öteki gruplardan artırılabilen ve yedekteki tümenler **1'inci Grup Komutanı Albay İzzettin Çalışlar**'ın emrine verilmişti. Böylece dört piyade tümeni (**4, 5, 23 ve 24'üncü Tümenler**) ve iki süvari tümeni (**2 ve 3'üncü Süvari Tümenleri**) beklenen Yunan kuşatmasına karşı cephenin güney kanadında toplanmış bulunuyordu.

Kesin sonuca yönelik kuşatmayla görevlendirilen **2'nci Yunan Kolordusu Komutanı Prens Andrew**, sabah saat **06.00**'da kolordusunu harekete geçirdi. **5 ve 13'üncü Yunan Tümenleri**, **23'üncü Türk Tümeni** cephesine doğru ilerlemeye başladı. Bir süvari birliği ve bir **Efzun** taburundan oluşan **Çangaridis Müfrezesi** de **2'nci Süvari Tümeni** cephesinde ilerliyordu. Öğleye doğru **Köseaptalı-Sinanlı** çizgisine varan Yunan tümenleri, topçu ateş desteği altında taarruzlarını sürdürdüler. **Albay İzzettin**, öteki piyade tümenlerini de **23 ve 24'üncü Tümenler**'in yardımına gönderdi. Çarpışmalar birden hızlandı. Yunanlar, ağır kayıplar vermelerine rağmen taarruzlarını şiddetlendirmeye devam ettiler. **13'üncü Yunan Tümeni**, saat **16.30**'da mevzilere girmeyi başardı. **5'inci Yunan Tümeni**'nin **Sinanlı-Çeltikli, Çangarides Müfrezesinin** ise **Burunsuz** istikametindeki ilerlemeleri olanca çabaya karşın durdurulamadı. Çarpışmalar, akşamüstü, **1'inci Grup** ve dolayısıyla **Batı Cephesi** için tehlikeli bir duruma dönüştü. Türk tümenleri zaman zaman karşı taarruzlarda bulunsalar da etkili olamıyorlardı. Birlikler arasındaki bağlantılar kopmuş, bazı birlikler iç içe girerek karışmış ve ağır topçu ateşi altında sersemlemişlerdi. Mevzilerin akşama kadar elde tutulması kuşkuyla bir duruma girmişti. Bu sırada **13'üncü Yunan Tümeni** gerilere sarkmaya başlamıştı. Türk tümenleri arasında boşluklar doğmaya başladı. Tümenlerin birbirinden iyice uzaklaşması cephenin güney kanadının çökmesine neden olacaktı. **4'üncü Tümen Komutanı Albay Mehmet Sabri Erçetin**, bu kritik durumu önlemek için tümenini karşı taarruza kaldırdı. **23 ve 24'üncü Tümenler** arasından ileri atılan **4'üncü Tümen** savaşçıları Yunanları bir süre durdurmayı başardı. Bu başarıya karşılık, verilen kayıplar oldukça ağır idi. Birbirleriyle bağlantı kuran tümenler, düzenli bir biçimde geri çekilmeye başladılar. Grup Komutanı **Albay İzzettin**'in elinde hiç ihtiyat kuvveti kalmamıştı. Durumu **Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa**'ya iletti. **İsmet Paşa** bu durum üzerine, **2 ve 3'üncü Gruplara**, karanlığın basmasıyla cephelerinden her tümeninden bir alay bırakarak geri kalan kuvvetleriyle cephe gerisinde toplanmalarını ve **1'inci Gruba** yardıma hazır olmaları emrini verdi. **İsmet Paşa**, **1'inci Grup Komutanı Albay İzzettin**'e verdiği emirde, bir tümenin yardım için **Gökgöz**'e doğru yolda olduğunu bildiriyor, düşman kuşatmasına karşı **Çeltikçi-Balçıkhisar** sırtlarının süvari tümenleriyle tutulmasını emrediyordu. Hava iyice karardığında, Yunanların kuşatma hareketleri engellenmişti. **1'inci Grup** birlikleri **Gökgözşerefli** güney sırtlarından doğuya doğru uzanan tepelere çekilerek savunma hazırlıklarına başlamıştı.

2'nci Yunan Kolordusu Komutanı Prens Andrew, gerideki bir tepeden kolordusunun taarruzunu izliyordu. **5'inci Yunan Tümeni**'nin **Sinalı-Çeltikli** yönündeki ilerleyişini büyük bir sevinçle seyrediyordu. Yanında, **2'nci Kolordu Kurmay Başkanı Albay Gavaliyas** ile **Küçük Asya Ordusu Komutanı Papoulas**'ın irtibat subayı olarak gönderdiği **Albay Vernardos** vardı. **Albay Vernardos**, **Prens Andrew**'a, gerideki **9'uncu Tümen**'in **Karacaören** yönüne gönderilerek ve sağdan yapılacak geniş bir çevirme hareketiyle Türklerin geri çekilmesinin önünün kesilmesini önerdi. **Prens Andrew**, düşmanın böyle bir kararı haklı gösterecek bir geri çekilme içinde olmadığını öne sürerek bu öneriyi reddetti.

Yunan Küçük Asya Ordu Komutanlığı, bugünkü muharebelerin sonuçlarını değerlendirirken, Türklerin sanıldığı gibi çekilmediklerini, tersine mevzilerini inatla savunduklarını iyice anlamıştı. Demek ki, Türkler geri çekilmeye son vermişler, kesin sonuçlu bir muharebe yapıyorlardı. Yunan kurmayları bugün böyle bir sonuçla karşılaşacaklarını hiç ummamışlardı.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, bugün hayatının en bunalımlı günlerinden birisini yaşamıştı. Yunanların yarma ve kuşatmaya yönelik taarruzlarını adım adım izlemiş, cephedeki birliklerden gelecek başarı haberlerini sabırsızlıkla beklemişti. Direnişin sürdüğüne dair haberler gelmekle birlikte, Yunanların zaman zaman tehlikeli durumlar yarattığı da bir gerçektir. Cephenin orta ve güney kanadındaki çarpışmalar her an savaşın sonucunu belirleyebilecek gelişmelere gebeydi. Bir ters davranış, bir duraksama, bir yanlış değerlendirme her şeyi alt üst edebilirdi. Bir tek tümenin dağılarak geri çekilmesi her şeyin sonu olabilecekti. Bu yalnız, **Anadolu'nun** yazgısını tek başına omuzlayan **Mustafa Kemal Paşa'nın** sonu olmayacak, son yurdunda tutunmaya çalışan **Türk Milletinin** de sonu olacaktı. Yunanların şiddetli taarruzları sonucu **2'nci Grup** birliklerinin mevzilerini bırakıp çekilmek zorunda kalışı, **1 ve 3'üncü Gruplar'ın** da biraz gerilerde yeniden mevzilenmeye zorlanmaları, büyük tehlikelerin ucuz atlatılmış olduğunu gösteriyordu. Birlikler kendilerine güvenlerini korumuşlar, büyük bir inat ve inançla dövüşmüşlerdi.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, bugünkü çarpışmaların gösterdiği gelişmeler üzerine, son Türk yurdu savunulmasında bundan sonra uygulanacak ve izlenecek taktiği bütün orduya şu tarihsel emriyle bildirdi: **"Hatt-ı müdafaa yoktu, sath-ı müdafaa vardır. O sathı bütün vatandır.** Yurdun karış toprağı yurttaş kaniyle ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için, küçük büyük her birlik bulunduğu mevziden atılabilir, fakat küçük büyük her birlik, ilk durabildiği noktada yeniden düşmana karşı bir cephe kurup çarpışmasını sürdürür. Yanındaki birliğin çekilmek zorunda kaldığını gören birlikler, ona bağlı kalmaz. Bulduğu mevzide sonuna dek direnmek ve karşı koymak zorundadır."

Cephedeki gelişmelerin tehlikeli ve kritik bir durum göstermesi, **Mustafa Kemal Paşa'yı**, cephe gerisi, özellikle direnişin simgesi görünümündeki **Ankara** için bazı önlemler almaya yöneltti. Gece yarısına doğru, **Ankara'daki Millî Savunma Bakanı Refet Bele Paşa'ya** telgraf çekerek, meydan muharebesinin **Ankara'ya** dek uzaması olasılığının belirttiğini, her türlü olasılığa karşı **Meclis'in, Bakanlar Kurulu'nun** ve **Ankara'da** kalması uygun olmayanların **Ankara'dan** çıkmasını, **Meclis ve Bakanlar Kurulu'nun** ilk aşama olarak **Kayseri'ye** taşınmasını, ulaşımın **29 Ağustos** akşamına kadar mutlaka tamamlanmasını emretti. Hemen arkasından da ikinci açıklayıcı bir telgrafla, düşman birliklerinin genel taarruzlarını kesintisiz olarak sürdürdüklerini, bu taarruzlar neticesinde cephenin genel durumunu sarsacak ölçüde bazı mevzilerin yitirildiğini, düşmanın **27 Ağustos'ta** da aynı şiddetle taarruzlarına devam etmesi halinde, halihazırda bulunan hattın aşama aşama savunularak **Ankara'ya** yaklaşma zorunluluğunun doğabileceğini bildirdi.

27
Ağustos
1921
(5)

Mustafa Kemal Paşa'yı kaygılandıran ve **Ankara'nın** boşaltılması önlemini almaya yönelten bunalımlı durum, gece yarısından sonra daha da artmıştı. Yunanlar, cephenin orta kesimindeki yarma girişimlerini şiddetli bir gece taarruzuyla sürdürüyorlardı. **3'üncü Grup** birlikleri (**15 ve 57'nci Tümenler**) ağır düşman baskısını göğüslemeye çalışıyorlardı.

3'üncü Grup Komutanı Yusuf İzzet Paşa, İsmet Paşa'nın, cephe hattında her tümeden birer alay bırakılarak diğer kuvvetlerin, **1'inci Grup'a** yardım etmek üzere cephe gerisinde toplanması için vermiş olduğu emri uygulama fırsatı bulamamıştı. Hava karardıktan sonra düşman taarruzları yoğunlaşmış, siperlerde göğüs göğüse çarpışmalar hızlanmıştı. **Mustafa Kemal Paşa** bu çarpışmaları kaygıyla izliyordu. Cephenin yarılması tehlikesi bir türlü uzaklaştırılmamıştı.

Gece saat **00.30**'da, Başkomutanlık Karargâhından **Yarbay Salih Omurtak**, atıyla **3'üncü Grup Karargâhına** gelerek, **Yusuf İzzet Paşa**'ya **Mustafa Kemal Paşa**'nın kesin emrini getirdi: "**3'üncü Grup** durumunu koruyacaktır." **Yusuf İzzet Paşa**, **Mustafa Kemal Paşa**'nın yeni gönderdiği emir ile **İsmet Paşa**'nın dün akşam vermiş olduğu iki emir arasındaki büyük çelişki yüzünden tereddüt içinde kaldı. Ancak, cepheyi zayıflatması halinde, cephenin yarılacağı kesindi. **3'üncü Grup** cephesindeki tehlikeli gelişmenin **İsmet Paşa**'ya ulaşmadığı anlaşılıyordu. **Yusuf İzzet Paşa**, **Mustafa Kemal Paşa**'dan aldığı emir ile, cephesindeki duruma ilişkin bilgileri **İsmet Paşa**'ya ulaştırdı. Saat **03.45**'te **İsmet Paşa**'nın yeni emri geldi: "Tuttuğunuz mevzileri kesin olarak savununuz."

Bu sırada **1'inci Yunan Kolordusu**'nun tüm topçu ateşini **15'inci Tümen** cephesinde topladığı görülüyordu. **15'inci Tümen** toprağa yapışmıştı. Topçu ateşi kesilir kesilmez, **2'nci Yunan Tümeni** taarruza geçti. Karanlıkta bir kör dövüş başlamıştı. İki gündür uyku yüzü görmemiş olan **15'inci Tümen** askerleri, sayıca üstün ve dinlenmiş Yunanlar karşısında kısa sürede gerilemeye başladılar ve sonunda **Çiftetepeler**'den sökülüp atıldılar. **Çiftetepeler**'in Yunanların eline geçmesi yeni ve daha tehlikeli bir durum yaratmıştı. Yunan Tümeni bu tepeleri elde tuttuğu sürece, **3'üncü Grup**'un savunma bütünlüğü önemli ölçüde sarsılabilir, **İncesu** ve **Türbetepe** yönleri tümüyle düşmanın ateş ve ilerleyişine açılabilirdi. Böyle bir durum, cephenin yarılması ve Yunanların **Haymana**'ya kolayca ulaşması demektir. **3'üncü Grup Komutanı Yusuf İzzet Paşa**, böylesine kritik durumu atlatma çareleri ararken, **1'inci Yunan Tümeni**'nin **Türbetepe**'yi ele geçirdiği ve **57'nci Tümen**'in **Karapınar**'a doğru geri çekilmeye başladığı haberini aldı. Bu sırada, **15'inci Tümen Komutanı Albay Şükrü Naili Gökberk**, düşmanın, tümenin sol kanat gerisine düştüğünü, bu nedenle, **Evliyafakı** kuzey sırtlarına çekilmesinin uygun olacağını bildiriyor ve emir bekliyordu. **Yusuf İzzet Paşa** öneriyi kabul ederek, **15'inci Tümen**'in geri çekilerek, belirtilen yerde muharebeye devam etmesini emretti. **Yusuf İzzet Paşa**'nın cephesindeki bunalım giderek artıyordu. Elinde ihtiyat kuvveti kalmamıştı. Bu nedenle, geride daha güven verici bir savunma kurmak için tümenlerini 4 km. geriye, **Evliyafakı Kuzeyi-Karapınar Köyü Kuzeyi** çizgisine çekti. Durumu, **Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa** ile **Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa**'ya bildirdi. Sabah gün doğarken tümenler yeni mevzilerine ulaşmış, savunma hazırlıklarına başlamışlardı. **Fevzi Paşa**, bu durumu ve olumlu görüşlerini kısa bir raporla **Başkomutan Mustafa Kemal Paşa**'ya bildirdi.

Başkomutan **Mustafa Kemal Paşa**, cephedeki son gelişmeleri dikkate alarak **Ankara**'nın boşaltılması yolunda aldığı kararı ertelemeyi düşündü. Yunanlar gece boyu sürdürdükleri taarruzda başarılı olmuşlar fakat sonucu değiştirebilecek derecede üstünlük sağlayamamışlardı. Türk birlikleri, özellikle **3'üncü Grup** birlikleri biraz gerilemek zorunda kalmakla birlikte kendilerini düşmana kaptırmamışlar ve gerilerde yeni savunma çizgisi tutarak düşmanı beklemeye başlamışlardı. Tehlike tümüyle giderilmemiş ama cephe de yarılmamıştı. **Mustafa Kemal Paşa**, **Millî Savunma Bakanı Refet Paşa**'ya cepheden üçüncü telgrafi çekerek, daha önceki telgrafında vermiş olduğu Meclis'in **Kayseri**'ye taşınması emrinin uygulanması için bugün öğleden sonra çekeceği yeni mesaja dek beklenmesini istedi.

5'inci Grup (Süvari) Komutanı Fahrettin Altay, Yunanların genel saldırıyı desteklemek amacıyla 35 km. uzaklıkta bulunan **Uzunbeyli**'de kurduklarını sandığı büyük dağıtım merkezine bir gece baskını yapmaya karar verdi. Türk Ordusunun telsizi, Yunan gerilerine sarkması nedeniyle cepheden çok uzaklarda oynak görevler yapacak olan süvari grubuna verilmişti. Küçük telsiz yaylı bir at arabasında taşınıyor, **Batı Cephesi Komutanlığı** ile bağlantı kurulmasını sağlıyordu. **Albay Fahrettin** yola çıkıldığında birden ateşlendi ve komutayı **14'üncü Süvari Tümeni Komutanı Yarbay Suphi**'ye bırakarak yol kenarında istirahataya çekildi. Ateşi biraz düştükten sonra tekrar komutayı devralmak üzere aceleyle yola koyuldu. Süvari Grubu birliklerine yetiştiğinde gün iyice ağarmıştı. Baskın ise baskın olmaktan çıkmış idi. Süvariler atlardan inerek piyade gibi çarpışmaya başlamıştı. Bunun nedeni ise gece karanlığında kılavuzların yolu şaşırması idi. Ancak buna rağmen **Uzunbeyli Köyü**'ne yapılan saldırının şiddeti arttırılmaya çalışıldı. Bu sırada, telsiz ile **Batı Cephesi Komutanlığı**'ndan, düşmanın üstün kuvvetlerle ordunun güney kanadını kuşatmak üzere saldırdığını ve bu nedenle, grubun tan yeri ağarırken geri dönmesini emreden emir geldi. **Albay Fahrettin**, buna üzüldü. Çünkü, **Uzunbeyli Köyü** ele geçirilmek üzereydi. Emir gereği çarpışmalar durdurularak geri çekildiler. Ancak, **Uzunbeyli Köyü**'nün sadece bir ana dağıtım merkezi değil, aynı zamanda **Yunan Ordusu**'nun **Başkomutanlık Karargâhı**'nın bulunduğu yer olduğu anlaşılınca, Türk Ordusu adına büyük bir fırsatın kaçırıldığı anlaşılmıştı.

İstanbul'da yayımlanan **Peyam-ı Sabah** gazetesinde bugün **Ali Kemal**'in şu başyazısı yer alıyordu:

“En sonunda dediklerimiz bu kez de çıktı. Korktuklarımız ne üzücüdür ki yine gerçekleşti. Düşman orduları **Sakarya**'yı geçtiler. Son kozlarını oynayan **Ankara**'dakiler ne büyük bir çıkmazda olduklarını anlasalar bile yollarına devam etmek zorundalar. Fakat ne bekliyoruz, ne umuyoruz? Niçin barış çarelerini aramıyoruz? Diyelim ki, Yunan daha çok ilerleyemedi, hatta geri çekilmek zorunda kaldı. **Eskişehir** demiryolu boyunca yerleşti, kaldı. Bu keşmekeşi uzatmaktan ne kazanacağız? Tanrı korusun, Ankara da düşecek olursa... Bu milletin varlığıyla bu derece oynamaya ne hakkımız vardır? Bu savaşa vesilesiyle en yararlı millî haklarımızı, böyle gelişigüzel saldırmak hakkını Yunanistan'a elimizle ve gafletle veren biziz. Eminiz ki, büyük devletlerin bir kısmı olsun bu maceradan hoşnut değildirler. Fakat bizi böyle **Ankara**'nın peşine takılarak gaflet içinde yuvarlanırken ve siyasal alanda kendimizi savunmak için hiçbir girişimde hiçbir girişimde bulunmaz görünce, ne yaparsınlar?”

Ali Kemal, ilk gününden bu yana ulusal direnişe karşıydı. **Mustafa Kemal Paşa**'yı halkı peşinden sürükleyen bir çıkarıcı, bir serüvenci gözüyle bakmaktan kendini alamıyordu. Yazılarında Yunan başarılarını alkışlar bir tutum izliyordu. Düşman işgali altındaki **İstanbul**'dan özgür topraklarda ve özgürlüğü korumak için kan dökenlere dil uzatmak **Ali Kemal**'in tek sermayesi olmuştu.

Gündoğumuyla birlikte Yunan Ordusu bütün cephe boyunca yeniden taarruza geçti.

Kuzeyden ilerleyen **3'üncü Yunan Kolordusu** erken saatlerde **Karayayas** sırtları batısından demiryoluna yanaştı. **7'nci Yunan Tümeni** demiryolunu aşarak **Polatlı**'nın 9 km. batısındaki **Pınar-Ezineli** çizgisindeki **1'inci Tümen** mevzilerine çattı. Taarruz kısa sürede kırıldı ve durduruldu. **Beştepeler** yönündeki taarruz ise **17'nci Tümen** tarafından geri püskürtüldü.

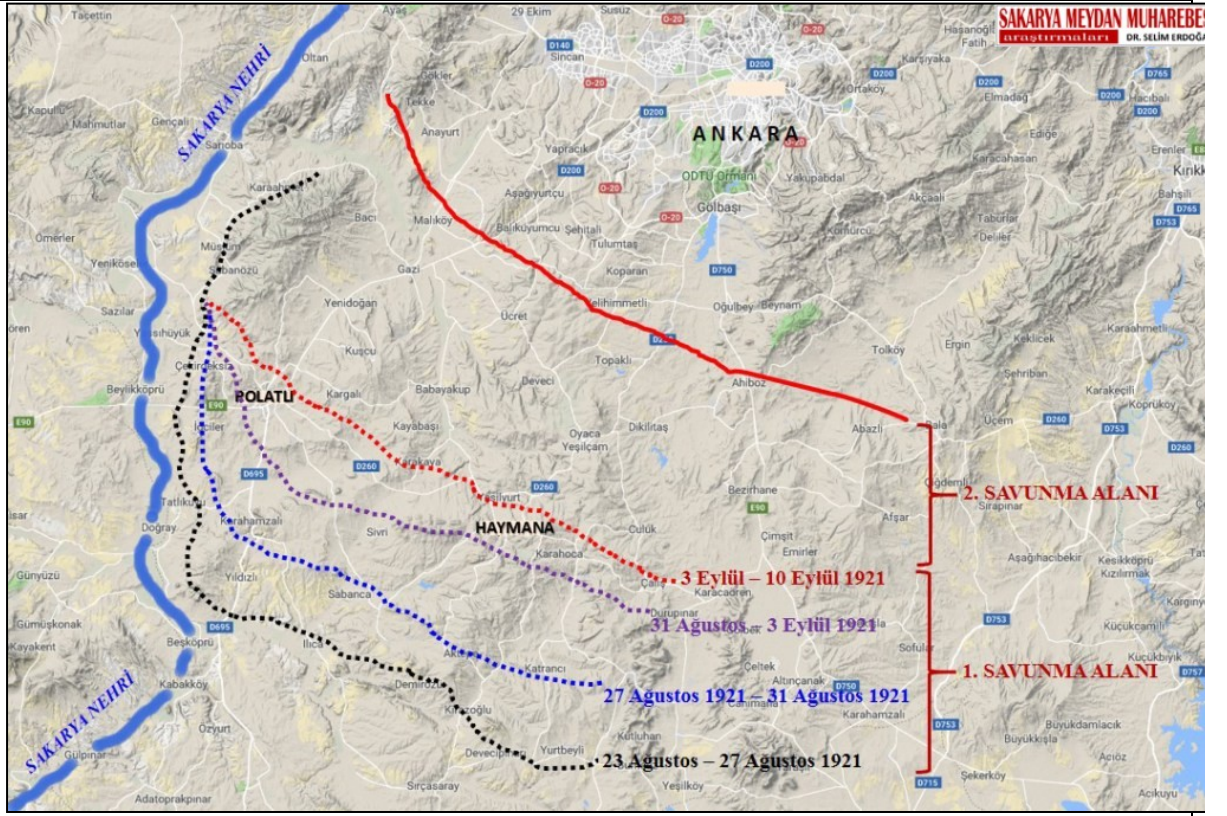
3'üncü Yunan Kolordusu'nun diğer tümenleri biraz daha güneyden ayrı kollarla taarruza kalktılar. 3 ve **10'uncu Tümenler**'in bütün gün boyunca sürdürdükleri taarruzlar **4'üncü Grup** birliklerince karşılandı. 8 ve **61'inci Tümenler** ile **5'inci Kafkas Tümeni**'nin inatçı savunması karşısında bir başarı elde edemeyen Yunan tümenleri geldikleri yönlerde geri çekildiler.

3'üncü Süvari Tümeni, 5'inci Yunan Tümeni ile Çangarides Müfrezesi'nin ilerleyişini kesmekle görevli 5'inci Tümen Komutanı Yarbay Kenan Dalbaşar emrine verilmişti. **Yarbay Kenan, 3'üncü Süvari Tümeni Komutanı Albay İbrahim Çolak'a** sabahleyin, cephede düşman hareketi başlayınca **Baltalı Köyü'nü**, piyade ateşi yiyinceye kadar savunmasını ve sonra da **Balçıkhisar Köyü'ne** çekilerek emir beklemesi emrini verdi. Öğleden sonra, **5'inci Yunan Tümeni'nin** yoğun taarruzu altında bunalan **Yarbay Kenan**, sol kanadında bulunan **3'üncü Süvari Tümeni'nin** çarpışmasız geri çekildiğini görünce, sert bir emir göndererek uyarıda bulundu. Ne var ki, **Yarbay Kenan, 3'üncü Süvari Tümeni'nin** hangi koşullarda geri çekildiğini bilmiyordu. Süvari tümeni 2 gündür yem sıkıntısı çekiyordu. Açlık tümenin savaş gücünü düşürmüştü. **Albay İbrahim**, boşuna kırılmaktansa geri çekilmeyi uygun bulmuştu.

Prens Andrew komutasındaki **2'nci Yunan Kolordusu**, 4 gündür denediği kuşatma hareketini bugün de denemek üzere, Türk cephesinin güney kanadını savunan **1'inci Grup** üzerine taarruza geçti. **1'inci Grup** birlikleri, saat **05.30'a** dek **Gökgözşerefli-Büyükgökgöz** genel çizgisine alınmış ve savunma hazırlıklarına başlamıştı. Bu genel çizgi üzerinde **4, 5, 23** ve **24'üncü Tümenler** konuşlanmıştı. Güney uçta ise **2** ve **3'üncü Süvari Tümenleri** bulunuyordu. **5'inci Yunan Tümeni**, saat **06.00'da 24'üncü Tümen** üzerine taarruza geçti. Düşman baskısı artınca, **24'üncü Tümen** geri çekilmek zorunda kaldı. Geri çekildiği hatta yeniden savunma düzeni alan tümen, inatçı bir savunma ile Yunan taarruzunu durdurmayı başardı. Ancak, oldukça yıpranan tümenin gece boyunca devam etmesi beklenen düşman taarruzlarına dayanması zordu. Bunu dikkate alan **Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 1'inci Grup Komutanı Albay İzzettin'e** ve **Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya** gece yarısına doğru şu emri verdi: "**1'inci Grup**, emrindeki bütün yedek kuvvetleriyle **24'üncü Tümen'in** durumunu düzeltecek ve düşmanın adım adım başarı kazanmayı alışkanlık haline getirmesini önleyecektir. Grubun desteklenmesi için **11** ve **41'inci Tümenler'den** kurulan **12'nci Grup** gece yarısı **Haymana'ya** varacaktır. Düşmanın gece taarruz ve baskınlarını sürdürmesi umulduğundan dikkatli ve süngü karşı taarruzları yapmak üzere hazırlıklı bulunulacaktır."

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, bugünkü çarpışmaları izledikten sonra genel bir değerlendirme yapmıştı. Yunanlar, bütün cephe boyunca olanca güçlerini geceli gündüzlü ortaya koymuşlar fakat önemli bir başarı elde edememişlerdi. Hiçbir birlik ezdirilmemiş ve düşmana kaptırılmamıştı. Açılan tüm gedikler zamanında tıkanmıştı. Meydan muharebesinin beşinci günü dolarken varılan bu sonuç bir başarı sayılabilirdi.

28
Ağustos
1921
(6)

Yunan Ordusunun komutanı **Papoulas**, **Savunma Bakanı Theotokis**'e cephedeki son durum ile ilgili bilgi vermiş ve bazı kaygılarını dile getirmişti. **Theotokis** de **Başbakan Gounaris**'e **Sakarya**'daki genel durumu şöyle özetlemişti: "Türkler adım adım savunmakta, birbiri arkasına sıraladığı savunma mevzilerinde yaptığı muharebelerle Yunan Ordusunu yıpratmakta ve kuvvet dengesi sağlamaktadırlar. Geniş cephede bir kuşatma için uygun durum doğmamıştır."

Yunan Ordusu, 5 gündür gece gündüz ara vermeden taarruz etmesine rağmen, ne Türk cephesini yarabilmiş, ne de cephe sol kanadından kuşatma yapabilmişti. Gerçi ordu biraz ilerlemişti, ama bu kazançlar beklenenin yanında bir hiçti. Büyük ümitlerle başlatılan taarruzun hızı kesilmiş, bazı kesimlerde de tümüyle kırılmıştı. Savaş, siper çarpışmalarına dönüşmek üzereydi. Umulandan fazla zayıt verilmesi ve ordunun savaş gücünün giderek azalması, Yunan kurmaylarını düşündürmeye başlamıştı. Yokluk ve kıtlık belirtileri görülmeye başlamıştı. Süvari atlarına yedirilecek arpa bulunamıyordu. Askerlere birkaç gündür, ekme dışında çok az yiyecek veriliyordu. Diğer bir sorun da akaryakıt yokluğu idi. Ağır yaralıları taşımak için getirilen ambulans ve kamyonlar yakıtsızlıktan öküzlere çekiliyordu. Bütün bu yokluk ve kıtlıklara neden olarak, Türk süvarilerinin cephe gerilerine sarkarak ulaşım kollarını vurmaları gösteriliyordu. Yunan komutanlar, **Mustafa Kemal Paşa**'nın **Anadolu**'nun ortalarına çekilerek, kendilerini, üstlerinden yüzlerce kilometre uzaklara sürüklemesindeki amacı yeni yeni anlıyor gibiydiler.

Dün, gece karanlığında geri çekilen **3'üncü Yunan Kolordusu**'nun **3** ve **10'uncu Tümenleri** ortalık aydınlanırken yeniden ileri yürüyüşe geçtiler. **Ilıca Deresi** sırtlarına yerleştirdikleri topçularıyla, uzun süre **61'inci Tümen** ve **5'inci Kafkas Tümeni** mevzilerini dövdükten sonra taarruza geçtiler. Öğleye doğru, Türk mevzilerine 1 km. kadar yaklaşabilen Yunan tümenleri, yoğun ve inatçı savunma karşısında gerilemek zorunda kaldılar. Saat **17.30**'da uzun bir topçu ateşinden sonra yeniden taarruza kalktılar. **61'inci Tümen**'in sağ kanadında sonuç arayan **3'üncü Yunan Tümeni**, 2 saatlik bir muharebeden sonra, **61'inci Tümen**'in **Yassitepe** kesimindeki ilk siperlerine girdi. Ancak karşı süngü hücumlarıyla buradan atıldılar. Böylece **3'üncü Yunan Kolordusu**'nun **4'üncü Grup** cephesindeki taarruzları bugün de sonuçsuz kalıyordu. Cephenin orta kesiminde bulunan Türk savaşçıları, buldukları çizgiyi savunmayı başarmışlardı.

1'inci Yunan Kolordusu'nun **1** ve **12'nci Tümenleri**, sabahleyin yeni bir taktikle yarma hareketine başladılar. **1'inci Yunan Tümeni**, **Karlık Dağı** kesimini ele geçirerek **2** ve **3'üncü Grupları** birbirinden ayıracak ve **Haymana** yönünde ilerleyecekti. **12'nci Yunan Tümeni** ise **Katranlı** yönünde ilerleyecekti. **1'inci Yunan Tümeni** sabahleyin **Yamak** yönünde ilerlemeye başladı. Öğleye doğru **Karlık Dağı**'na yönelince, **2'nci Grup Komutanı Albay Selahattin Adil**, Yunanların araya girme niyetini sezdi ve tedbir almak üzere durumu **3'üncü Grup Komutanı Yusuf İzzet Paşa**'ya bildirdi. Akşama doğru iki grup arasındaki **Dikilitaş**'a saldıran Yunanlar karşısında **3'üncü Kafkas Tümeni**'nin **7'nci Alayı** dikilmeye çalıştı. Ne var ki, Alayın tuttuğu cephe 7 km.yi

geçiyordu. Bu durum Alayı son derece güç duruma sokuyordu. **Tümen Komutanı Albay Halit Bey** tek ihtiyat kuvveti olan hücum taburunu **7'inci Alay'a** yardıma gönderdi. Bir yandan da **Yusuf İzzet Paşa'nın Dikilitaş'a** gönderdiği söylenen **8'nci Tümen** bekleniyordu. Hava kararmaya yüz tuttuğu halde **8'inci Tümen** görünürlerde yoktu. Yunan tümeni iki grup arasındaki boşluğa sokuluyordu. Boşluğun doldurulamaması Yunanların cepheyi bu noktada yarmasına yol açabilirdi. **7'nci Alay** daha fazla tutunamayarak geri çekilmeye başladı.

Kuzeyde **7'nci Yunan Tümeni**, bugün **Gordion (Yassihüyük)** yönünde taarruza geçti. Bu taarruzu, **1'inci Tümen Komutanı Yarbay Abdurrahman Nafiz Gürman** topçu ateşiyle karşıladı. Türk topçularının etkili ateşi sonucu Yunan tümeni geri çekilmek zorunda kaldı. Öğleden sonra, bu sefer de **Beştepeler** yönünde taarruza geçtiler. Bu bölgede savunmada olan ve savaş gücünü geride kalan beş günde önemli ölçüde yitiren **17'nci Tümen**, artan Yunan baskısı karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. Üstelik de ağır kayıplar vermişti. **48'inci Alay Komutanı** şehit düşmüş, **63'üncü Alay Komutanı** da ağır yaralanmıştı.

Prens Andrew'in 2'nci Kolordusu, dün akşam başlattığı taarruzu bütün gece aralıksız sürdürdü. **5 ve 13'üncü Yunan Tümenlerinin** Türk cephesini güney kanattan kuşatmaya yönelik taarruzu, **1'inci Grup Komutanı Albay İzzettin Çalışlar** komutasında toplanan **4, 7 ve 23'üncü Tümenler** karşılıyordu. Dün büyük zayıf vererek sarsılan **24'üncü Tümen** ise gerilere alınmış, toparlanmasına çalışılıyordu. Desteklemek amacıyla gönderilen **12'nci Grup** henüz yoldaydı. Bu grup yetişene kadar, **1'inci Grubun** dayanması isteniyordu.

9'uncu Yunan Tümeni'nden destek alan **13'üncü Yunan Tümeni**, **4'üncü Tümen** cephesine sabaha dek yaptığı taarruzu güneş doğarken şiddetlendirdi. Ağır baskı altında kalan **4'üncü Tümen** savaşçıları umutsuz bir direnişe girdiler. Verilen zayıflar hızla artıyordu. Buna rağmen **4'üncü Tümen'in 40, 42 ve 52'nci Alayları** bir tek adım geri atmamak için eriyorlardı. **12'nci Grup'un** zamanında yetişeceğinden çoktan ümit kesilmişti. Düşmana kaptırılan mevziler karşı taarruz ve süngü hücumlarıyla geri alınıyordu. Bazı mevzilerin birkaç kez el değiştirdiği oluyordu. Biraz sonra **2'nci Grup Komutanlığı'nca** yardıma gönderilen **11 ve 25'inci Alaylar** yetişmiş, **4'üncü Tümen'in** hayatta kalabilen savaşçıları biraz olsun nefes alabilmişlerdi.

Ankara üzerine yürüyüşe bir kır gezintisi gözüyle bakan Yunan komutanlar, yanıldıklarını anlamışlardı. Savaşın üçüncü ve dördüncü günlerinde gelen yaralı sayısı hızla artmış, gezici hastanenin kapasitesini aşmıştı. Yaralılar açıkta yatıyorlardı. Yüzüstü bırakıldıkları duygusuyla hırçınlaşıyorlardı. Yaralıları ziyarete gelen ordu komutanı **Papoulas** bile alaylı ve hakaret dolu sözlerle karşılanmıştı.

29 Ağustos 1921 (7)

Yunan Ordusu Komutanı, dün gece **23.30'da** verdiği emirde, **29 Ağustos** sabahından itibaren tüm kolordularının tekrar taarruza geçmesini istiyordu. Emrin sonunda, taarruz öncesi yapılan topçu ateşini yasaklamıştı. Çünkü topçu cephanesi tükenmişti. **Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa** ise gece yarısından sonra saat **01.30'da**, düşmanın dün yapmış olduğu taarruzların çok başarılı bir biçimde durdurulduğunu, bugün de düşmanın aynı şekilde taarruzlarının beklenmesi gerektiğini ve son olarak da ordunun tuttuğu çizgiyi kesin olarak savunup koruması gerektiğini bildiren cephe emrini gönderdi.

Sürekli olarak gece taarruzları yapan Yunanlar, bu gece de cephenin bir çok kesiminde baskın ve taarruzlarına devam ettiler. Cephenin kuzey kesiminde, demiryolu boyunca **Polatlı'yı** almak için günlerdir taarruz eden **7'nci Yunan Tümeni**, gece karanlığında **Mürettep Kolordu'nun 1 ve 17'nci Tümenleri'ne** baskın biçimde taarruza geçti. Dün elde edemediği başarıyı, gece baskınıyla elde ederek **Ezineli köyünü** ele geçirdi ve **Çekirdeksiz köyü** batısına yaklaştı. Yapılan karşı taarruzla, Yunanlar, **Ezineli Köyü'nden** çıkarılarak **Çekirdeksiz Köyü** batısından sökülüp atıldı.

Yunanların **Polatlı'yı** almak için tüm gün taarruz üzerine taarruz tazelemeleri bir sonuç vermedi. **Mürettep Kolordu** birlikleri taarruzu kırmayı başardılar. Takviyeli **7'nci Yunan Tümeni Polatlı'yı** almak için 5 gündür geceli gündüzlü taarruz ediyordu. 5 günde sadece 6 km. ilerleyebilmişlerdi. **Polatlı'ya** daha kuş uçuşu 8 km. vardı. Ne var ki, sürekli yeni destek almasına rağmen, **7'nci Yunan Tümeni'nin** savaş gücü giderek azalıyor.

3 ve 10'uncu Yunan Tümenleri, cephenin kuzey kanat içlerini savunan **4'üncü Grup** tümenleri üzerine yaptıkları taarruzu, bütün gece giderek artan bir şiddetle sürdürdüler. **8 ve 61'inci Tümenler** ile **5'inci Kafkas Tümeni** savaşçıları, Yunanların gece taarruzlarını büyük bir güçlükle durdurabilmişti. Yunanlar, sabahleyin, Ordu Komutanı **Papoulas**'ın yayımladığı emirde topçu hazırlık ateşini yasaklamasına rağmen, yoğun bir topçu ateşiyle **Toydemir** sırtlarını dövmeye başladılar. **Toydemir** sırtlarındaki savunma mevzilerinde bulunan **5'inci Kafkas Tümeni** savaşçıları zor duruma düştüler ve gerilemeye başladılar. **Toydemir**'i ele geçiren Yunanların ileri yürüyüşü, süngü hücumlarıyla güçlükle durdurulabildi. Öğleden sonra çarpışmalar yeniden alevlendi. İnatçı savunma karşısında ağır zayıat veren Yunanlar, taarruzlarını arttırdılar. Ama, bütün taarruzlar güçlükle de olsa durdurulabildi.

1'inci Yunan Kolordusu'nu **Haymana**'ya ulaştıracak **Dikilitaş-Haymana** yolunu tıkamakla görevli **3'üncü Grup** birlikleri gece yarısından sonra şiddetli bir saldırıya uğradı. **15'inci Tümen** mevzilerinin bir bölümünü ele geçiren Yunanlar, bir başka koldan da **57'nci Tümeni** ağır baskı altında tutuyordu. **15'inci Tümen Komutanı Albay Şükrü Naili Gökberk**, durumunu koruyabilmek için **Soğluca-Eskiçalış** arasında mevzilenecek topçularının desteğinde, tümenini karşı taarruza kaldırdı. Taarruz hızla gelişti. Yunanlar, öğleye doğru ele geçirdikleri mevzilerden geri atıldılar. Ancak, akşamüzeri, **57'nci Tümen**'in geri çekilmek zorunda kalışı, **15'inci Tümen**'i de geri çekilmek zorunda bıraktı. Tümenler, yeniden **Haymana** yolunu tıkamakla görevli **3'üncü Grup** birlikleri, gece yarısından sonra şiddetli taarruza uğradı. **15'inci Tümen**'in mevzilerinin bir bölümünü ele geçiren Yunanlar, bir başka koldan da **15'inci Tümen**'e çullandılar. Gece yarısı, nöbetçilerin gafletinden yararlanan Yunanlar, savunmanın en önemli noktalarından bir küçük tepeyi, **Soğucalı Tepesi**'ni ele geçirmişlerdi. Yunanların, bu tepeyi elinde tutarak, bu tepeden başlatacağı bir gündüz taarruzu, tüm savunmayı çökertebilir, Yunanların **Haymana**'yı ele geçirme ve **Ankara**'nın güneyine sarkma hareketini başarıya ulaştırabilirdi. Gün doğmadan bu tepenin geri alınması gerekiyordu. Yapılan zorlu bir karşı taarruzla tepe geri alındı.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin **7'nci günü** dolarken genel durum şu şekildeydi: Yunanlar, **1 ve 3'üncü Kolorduları**'yla Türk cephesini merkezden yarmak, güçlendirilmiş **7'nci Tümenleri**'yle kuzeyden **Polatlı**, **2'nci Kolorduları**'yla da güneyden **Haymana** yönünde kuşatıcı taarruzlarıyla, Türk kuvvetlerini kısa sürede yok ederek **Ankara**'ya ulaşmak planını uygulamayı sürdürmüşler ve geceli gündüzlü bütün cephe boyunca taarruz üstüne taarruz yapmışlardı. Ağır zayıatlar vermelerine rağmen elde ettikleri başarı, birkaç kilometre ilerlemiş olmaktan ileri gitmiyordu. **Toydemir**'i ele geçirmelerine rağmen, daha kuzeye çekilen Türk kuvvetlerini izlememeleri, büyük bir fırsatı kaçırmalarına neden olmuştu. Gece yarısından itibaren 90 km. uzunluğundaki cephe boyunca saldırıya uğrayan Türk birlikleri, genellikle mevzilerini korumayı başarmışlardı. Ancak, **Baraközü Deresi**'nden **Çal Dağı**'na uzanan kesim tam olarak kapatılamamıştı. Yarın, bu boşluktan gelebilecek olan olası bir Yunan taarruzu, **Çal Dağı**'nın elden çıkmasına ve **Ankara** yolunun açılmasına neden olabilirdi. Bugün, fazla toprak yitirilmemiş, fakat tehlikeli bir durum doğmuştu.

30
Ağustos
1921
(8)

İsmet Paşa'nın bütün birlikleri uyarmasına rağmen, bir haftadır ilk kez, Yunanlar cephenin birkaç kesimi dışında, önemli bir gece taarruzunda bulunmadılar. Gece, genellikle cephede sessizlik vardı. Türk kurmayları büyük bir kaygı içinde idiler. Yunanların **Baraközü Deresi-Sivri-Karayavşan** ve **Alacık-Haymana** yönlerinde yapacakları taarruz önlenemezse cephe ortandan yarılmış olacaktı. Bu durumda, ordunun **Ankara** yönünde geri çekilmesi ve yeniden savunma düzenine girmesi olanağı da bulunmayacaktı. **Çal Dağı** yönünün kapatılması büyük önem taşıyordu.

Yunan Ordusunun Başkomutanı **Papoulas**, Türk Ordusunu son derece güç duruma sokacak bir fırsatı ele geçirdiğinin farkında olmayarak, Türk Ordusunun **Çal Dağı** kesiminde **3'üncü Kolordu**'ya karşı bir karşı taarruza hazırlandığı korkusuna kapılarak, **2'nci Kolordu**'nun iki tümeniyle, cephenin orta kesiminin 15 km.

gerisinde bulunan **İnlerkatrancı**'ya gelerek **3'üncü Kolordu**'yu desteklemesi emrini verdi. Aslında, Türkler, **Çal Dağı** kesiminde doğan kritik durum nedeniyle buraya destek birlikleri gönderiyorlardı. Zira dünkü gelişmelerden sonra, Yunanların **Çal Dağı** kesimine yapacakları bir saldırının başarıya ulaşması, Türk cephesinin yarılması ve **Ankara** yolunun açılması demektir. Bu büyük tehlikeyi önlemek için, **Çal Dağı** kesimini desteklemek amacıyla gönderilen Türk birliklerini **Papoulas**, Türklerin cepheyi yarma hazırlığı biçiminde tümüyle ters değerlendirmişti.

2'nci Yunan Kolordusu Komutanı Prens Andrew, **Papoulas**'ın dün akşam verdiği emri uygulamakta güçlük çekiyordu. Emre göre, bir tümeni yedekte tutacak, öteki iki tümenini ise **1'inci Kolordu**'nun sağ kanadı yönünde ileri sürecekti. Bir tümeni yedekte tutmayı olanaksız buluyordu. Türkleri, kolordusuyla güney kanattan kuşatıp yok etme ve krallık ailesinden bir kolordu komutanı olarak herkesten önce **Ankara**'ya girme şansını şimdilik yitirmiş olmanın ezikliği içindeydi. Sabah erken saatlerde, **5'inci Tümeni**'ni ileri yürüyüşe geçirmiş, **9 ve 10'uncu Tümenler**'e de **1'inci Kolordu**'nun sağ yanında ilerleme hazırlıklarına başlamalarını emretmişti. Bu sırada, Ordu Karargâhı'ndan gelen **Albay Vernardos**, **Papoulas**'ın yeni emrini getirdi. **Albay Vernardos**, **Prens Andrew** ile **5'inci Yunan Tümeni**'nin ilerleyişini izlemeye başladı. Cephenin güney kanat ucunu savunan Türk tümenlerinin bir bölümü, dünkü çarpışmalar sonunda mevzilerinin savunma yeterliğinin sarsılması nedeniyle, daha güvenle savunma yapmak amacıyla sabah erkenden biraz geri çekilmişlerdi. Ordu Karargâhının zafere susamış albayı, tümenin rahatça ilerleyişini Türklerin cephe boyunca geri çekilişi biçiminde yorumluyordu. **Prens Andrew** ise aynı fikirde değildi. Bu sırada gözetleme uçuşundan dönen bir pilot, **Prens Andrew**'e sunduğu raporda; **Çal Dağı** ve **Ardıç** kesiminde yalnız birkaç Türk keşif kolu ve bunların arkasında da ancak iki bin kişilik bir kuvvet bulunduğu, **Yabanhamamı** bölgesinin Türkler tarafından terk edildiği ve bu bölgede hiçbir hareket bulunmadığı bilgisini verdi. Bu rapora göre, Türkler kuzeye doğru çekilmekte idiler. **Albay Vernardos**, bu raporu alarak hızla ordu karargâhına gitti ve durumu **Papoulas**'a bildirdi. Bunun üzerine **Papoulas**, bir gün içinde üçüncü kez emrini değiştirerek, **3'üncü Kolordu**'nun **Sivri-Babayakup**, **1'inci Kolordu**'nun **Ardıç**, **2'nci Kolordu**'nun **Çulluk**, **7'nci Tümen**'in ise **Polatlı** yönündeki taarruzlarını devam ettirmelerini emretti. Ne var ki, önceki emirlere göre kendilerini hazırlayan kolorduların yeniden taarruza geçmeleri biraz zaman alacaktı.

Yunan taarruzunun ağırlık merkezinin **Çal Dağı**'nda toplanacağı anlaşılınca, oradaki birliklerin desteklenmesi kararı verilmişti. Cephenin kuzey kanadının en ucunda, **Polatlı**'nın batı ilerisinde, oynak çarpışmalar yapan **1'inci Süvari Tümeni**'ne hemen **Çal Dağı**'na hareket etmesi emredilmişti.

İstanbul'daki **Müttefik Orduları Başkomutanı General Harington**, bugün **Londra**'ya bir telgraf göndererek, Yunanların zafer kazandıklarını ve **Ankara**'ya doğru ilerlediklerini ileri sürdüklerini, fakat kendi aldığı bilgilerde bunu gösteren bir şey olmadığını bildiriyordu.

3'üncü Yunan Kolordusu Komutanı General Polimenakos, öğleye doğru kolordusunu harekete geçirdi. **7'nci Yunan Tümeni** günlerdir olduğu gibi batıdan **Polatlı**'ya doğru taarruza geçti. **3'üncü Yunan Tümeni Toydemir**, **10'uncu Yunan Tümeni** ise **Sapanca** üzerinden taarruza geçti. İki tümenin de **Çal Dağı** yönünde taarruz ettikleri dikkati çekiyordu.

7'nci Yunan Tümeni'nin **Polatlı** yönündeki taarruzu, bugün de biraz toprak yitirilerek durduruldu. Daha güneyden **Çal Dağı** yönünde taarruz eden iki Yunan tümeninin karşısına dikilmeye çalışan **17 ve 61'inci Tümen** ile **5'inci Kafkas Tümeni** ve **1'inci Süvari Tümeni** ağır baskıya karşın kanlı bir savunmaya giriştiler. Öğleden sonra şiddetini artıran Yunan saldırısı başarılı olmaya, Türk tümenlerini geri itmeye başladı.

1'inci Süvari Tümeni de dün gece 60 km. yol yürümenin yorgunluğunu ve uykusuzluğunu üstünden atamadan kanlı bir dövüşün içine girmişti. **Tümen Komutanı Yarbay Osman Zati Korol**, başarılı bir piyade

savunması yapıyordu. İnatçı savunma akşama dek sürdürüldü. **Çal Dağı**'nın güney etekleri karış karış savunuluyor, bir adım gerilememek için canlar veriliyordu.

Kritik durum nedeniyle, önem kazanan **Çal Dağı**'na gelen **Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa**, dağın doruğundan güney eteklerdeki kanlı dövüşü izliyordu. **1'inci Süvari Tümeni** ve **5'inci Kafkas Tümeni**'nin artan düşman baskısı altında güçlükle tutunabildiklerini görüyordu. **Haymana** yakınlarında yedekte tutulan **57'nci Tümen**'in ivedilikle **Çal Dağı**'na yetiştirilmesini emretti. Akşam hava kararırken, bulunduğu çizgide daha fazla tutunamayan **1'inci Süvari Tümeni**, iç kanatlarını biraz geriye çekmek zorunda kaldı. Tümenin dağılmak üzere olduğunu sezen **İsmet Paşa, Tümen Komutanı Yarbay Osman Zati**'ye, “**Çal Dağı**'na her yandan büyük kuvvetler gönderilmektedir. **Çal Dağı**'nın fedakarlıkla savunulmasını beklerim” diye emir gönderdi. Bu emri aldığı **Yarbay Osman Zati**'nin yapabileceği bir şey kalmamıştı. Taarruzun şiddetini artıran **10'uncu Yunan Tümeni, 1'inci Süvari Tümeni**'ni adım adım geri itiyordu. **4'üncü Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami**'nin **Ahırlı** yönünde çekilme emrini de yerine getiremeyen **1'inci Süvari Tümeni, Karayavşan**'a doğru çekilmek zorunda kaldı.

Gün biterken, **Çal Dağı** yönü Yunan ilerleyişine açık kalmıştı. **Papoulas**'ın emir değiştirmesi yüzünden geç toparlanan **1'inci Yunan Kolordusu**, ancak **Ardıç** bölgesini ele geçirmek için öğleden sonra ilerlemeye başlayabildi. Akşama doğru, **15 ve 17'nci Tümenler**'in cephelerine yanaştı. Bu sırada, **15'inci Tümen**'e, bulunduğu mevzileri bırakarak, **Çal Dağı** yönünde çekilmesi emri verildi.

Türk cephesini güney kanadından kuşatmak için **23 Ağustos** gününden bu yana sürekli saldıran **2'nci Yunan Kolordusu**'nda bu sabah garip bir kararsızlık seziliyordu. Cephenin güney kanadı, **1'inci Grup** tarafından savunulurken, Yunan baskısının artması sonucu iki gün önce **12'nci Grup** güney kanat açığına getirilmişti. Böylece bir yandan kanat desteklenirken, bir yandan da cephe doğuya uzatılmış ve **2'nci Yunan Kolordusu**'nu cephesini genişletmeye zorlamıştı. **Papoulas**'ın sık sık emir değiştirmesi, **2'nci Yunan Kolordusu**'nu hareketsiz bırakmıştı. Sabahleyin, **5'inci Yunan Tümeni, 12'nci Grup** birliklerine taarruz ederken, **9 ve 13'üncü Tümenler**, 25 km. batıdaki **İlerkatrancı** yönünde yürüyüş hazırlığına başlamıştı. Ancak, **Papoulas**'ın emrini değiştirmesi üzerine, bu tümenler ancak akşama doğru **1'inci Grup** mevzilerine yönelmişti. Yunanların kendi cephesindeki hareketsizliğinden yararlanan **1'inci Grup Komutanı Albay İzzettin**, tümenlerini yeni savunma mevzilerine yerleştirdi. Artırdığı **24'üncü Tümeni** ise **Çal Dağı** savunmasına katılmak üzere **Haymana**'ya doğru yürüyüşe geçirdi.

Öteki tümenlerden destek alarak güçlenen **5'inci Yunan Tümeni**, sabah saat **07.00**'de **12'nci Grup** birliklerine çatmaya başladı. Öğleye doğru taarruzunu geliştiren Yunan Tümeni, ağır zayıt vermesine aldırmadan **5 ve 7'nci Tümenleri** zorlamaya başladı. **12'nci Grup Komutanı Albay Halit**, elindeki yedekleri ileri sürerek Yunan taarruzunu durdurmaya çalışıyordu. Saat **13.00**'da taarruzlar güçlükle kırılmış, buna karşılık savunma düzeninde bazı gedikler açılmıştı. **Albay Halit**, savunma bütünlüğünü yitiren grubun **Gökdere** sırtlarına alınması önerisinde bulundu. Ancak, Cephe Komutanlığı, grubun yerinde kalmasını emretti. Saat **17.00**'ye doğru Yunan tümenleri, **1'inci Grup** üzerine yeniden saldırdılar. Gece yarısına dek kanlı çarpışmalar sürüp gitti. Yunanlar ağır zayıt vermesine rağmen, **Sığırcık Çiftliği-Güzelcekele** çizgisine ulaşmayı başarmışlardı.

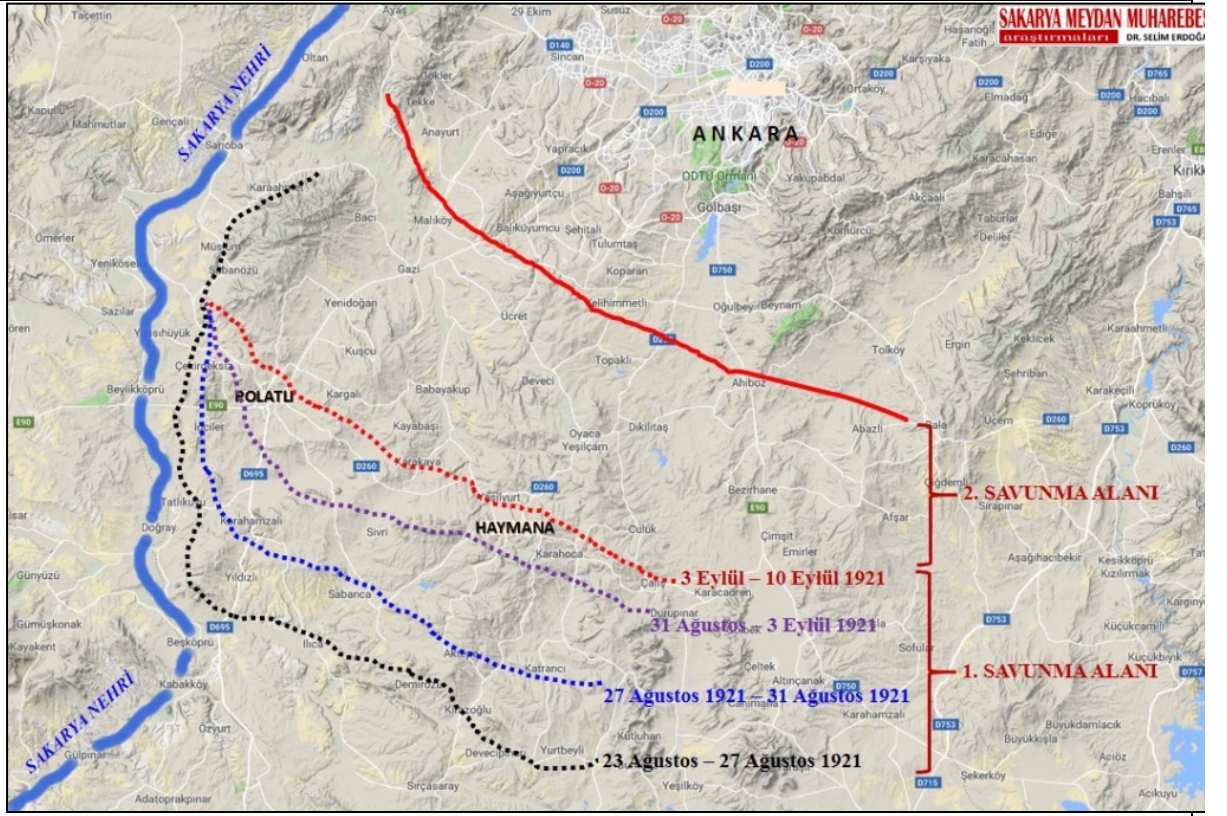
<p>31 Ağustos 1921 (9)</p>	<p>Papoulas, Türk Ordusunun geri çekildiğine öylesine inanmıştı ki, bugün kolordularının rahat bir yürüyüş yapacağını düşünerek, onlara uzun hedefler vermişti. Yine yanlış varsayımlardan işe başlayarak yanlış sonuçlara ulaşıyordu. Güç durumda kalan ve fazla zayıt veren Türk birlikleri, biraz geri çekilip yeniden savunma düzenine giriyorlardı. Genel bir geri çekilme söz konusu değildi. Ankara'nın eteklerine en yakın iki ilçesi olan Polatlı ve Haymana yakınlarına dek gerilemiş olan Türklerin, bir adım daha geri çekilmemek için inatçı bir savunma yapacaklarını düşünmediği anlaşılıyordu.</p> <p>Kolordu Komutanları General Kondilis, General Polimenakos ve Prens Andrew, Papoulas gibi iyimser değillerdi. Bir haftadır durmadan taarruz etmişler, Ankara'ya ulaşamadıkları gibi, cephenin kuzey kesiminde, Polatlı yönünde en çok 6 km; orta kesiminde, Haymana yönünde en çok 30 km. ilerleyebilmişlerdi. Güney kanattan kuşatma planı da çoktan suya düşmüştü. Bu küçük kazançlara karşı, büyük zayıt verilmiş, Yunan savaşçılarının beşte biri savaş dışı kalmıştı. Askerin morali bozuktu.</p> <p>Türk cephesinin kilit taşı durumuna gelen Çal Dağı ve çevresini savunma sorumluluğu, tümüyle 3'üncü Grup Komutanı Yusuf İzzet Paşa'ya bırakılmıştı. Yeni katılan tümenlerle grup güçlendirilmişti. 15'inci Tümen güneş doğmadan önce Eskiçalış-Kadıköy yolunun iki yanına, 8'inci Tümen, Çal Dağı'nın güneydoğusuna yerleşmişti. 57'nci Tümen, Haymana'nın hemen batısında toplu olarak harekete hazır bekliyordu. Haymana'ya gelmekte olan 24'üncü Tümen ise henüz yoldaydı.</p> <p>Dün gece 4'üncü Grup cephesine taarruz eden 3 ve 10'uncu Yunan Tümenleri'nin taarruzları güçlükle kırılabilmişti. Sabaha kadar taarruzlarını sürdüren 10'uncu Yunan Tümeni gün ağarırken Çal Dağı'nın batı kesimini ele geçirmişti. Sabahın erken saatlerinde, 3'üncü Yunan Kolordusu, 3 ve 10'uncu Tümenleri'yle Çal Dağı'nın batı ilerisindeki 4'üncü Grup birliklerine taarruz ederken, 1'inci Yunan Kolordusu da 2'nci Tümeni'yle Çal Dağı, 12'nci Tümeni'yle Çal Dağı doğusundaki Ardıç Tepeleri, 1'inci Tümeni'yle de Ardıç doğusu yönünde eş zamanlı taarruza geçti. 2'nci Yunan Tümeni'nin taarruzu hızla gelişti. 57'nci Tümen'in 39'uncu Alayı'ni dağıtarak Çal Dağı'nın batı kıyılarında ilerlemeye başladı. 12'nci Yunan Tümeni'nin taarruzunu göğüslemeye çalışan 57'nci Tümen'in öteki alayları ile 8'inci Tümen öğleye dek dayanmayı başardılar. Ne var ki, yan saldırılarla Yunan tümenleri baskı altına alınmadıkça Türk birliklerinin uzun süre tutunabilmesi mümkün değildi.</p> <p>İsmet Paşa, öğleüstü Yusuf İzzet Paşa'ya, Haymana'ya varmış olan 24'üncü Tümen'in emirlerine verildiğini bildirerek, bu tümenin süratle Çal Dağı'na hareket ettirilmesini ve Çal Dağı'ndaki muharebelerin doğrudan doğruya kendisi tarafından yönetilmesi emrini verdi. Yusuf İzzet Paşa, bunalmış olan 8 ve 57'nci Tümenler'in savunmalarının tek elden ve etkili bir biçimde yürütülmesini sağlamak için, 8'inci Tümen Komutanı Albay Kazım Bey'i (Sevüktekin) her iki tümeni de komuta etmekle görevlendirdi. Diğer yandan da, 15'inci Tümen Komutanı Albay Şükrü Naili Bey'e (Gökberk) Çal Dağı eteklerinden batıya doğru, 24'üncü Tümen Komutanı Yarbey Fuat Bey'e de Çal Dağı güney eteklerinden batıya doğru taarruza geçmelerini emretti.</p> <p>Bir haftadır süren çarpışmalar, Çal Dağı'nda düğümlenmiş gibiydi. Çal Dağı'nın elden çıkması, Yunanlara Ankara yolunu açacaktı. Çal Dağı'nın stratejik önemini bilen Mustafa Kemal Paşa, gelişmeleri yakından takip etmek için Çal Dağı'nın kuzeyindeki tepelere gelmişti. Çal Dağı güney eteklerine varır varmaz taarruza geçen 15'inci Tümen, 2'nci Yunan Tümeni birliklerini hızla geri atarak Çal Dağı'nın büyük kesimini ele geçirdi. Bu sırada 12'nci Yunan Tümeni'nin bir alayı 57'nci Tümen mevzilerine yeniden girdi ise de, birkaç kez el değiştiren mevziler, karşı taarruz ve süngü hücumlarıyla geri alındı. Haymana'dan yetişen 24'üncü Tümen'in de taarruza katılmasıyla birlikte, batıya bakan tepeleri dışında, bütün Çal Dağı Yunanlardan temizlenmişti. Çal Dağı geri alınmıştı, ama bedeli de çok ağır olmuştu. Her iki tarafta da ağır kayıplar vardı.</p> <p>Sakarya Meydan Muharebesi'nin 23 Ağustos 1921 günü cephe çizgisi, Ankara'nın yaklaşık 100 km. doğusundan başlayıp, yine Ankara'nın 150 km. güneyinde biten bir elips görünümündeydi. Dokuz gün süren kanlı çarpışmalardan sonra, Türk Ordusunun gerilemesinden ötürü cephe çizgisi, merkezi Ankara olan düzgün bir çember parçasına dönüşmüştü. Bu çember parçası, Polatlı'nın 12 km. kuzeybatısından başlıyor, Haymana'nın 33 km. güneydoğusunda bitiyordu. Uzunluğu 75 km.yi bulan bu çember parçasının merkeze, yani Ankara'ya olan uzaklığı cephenin her kesiminde yaklaşık 80 km.yi buluyordu.</p> <p>Cephe Ankara'ya yaklaştıkça, Ankara'daki sessiz didinme de giderek yoğunlaşmıştı. Yunan işgali dışında kalan Anadolu toprağında yaşayan Türk Halkı, Tekalif-i Millîye Emirleri uyarınca varını yoğunu ilçelerdeki Tekalif-i Millîye Komisyonlarına veriyordu. Cephe gerisinde silah altına yeni alınanlar ile İnebolu'dan getirilen silah ve cephane de Ankara'da toplanıyordu. Ankara'da toplanan yiyecek maddeleri, silah ve cephane ile kısa süreli eğitimlerini bitiren yeni erler, trenle Polatlı'ya ulaştırılıyor, oradan yine ulaşım kollarıyla cephedeki birliklere dağıtılıyordu. Ankara'dan cephenin güney kesimindeki birliklere ise yalnızca ulaşım kollarıyla yiyecek ve cephane gönderiliyordu. Yaralılar, hemen cephe gerisinde yükünü boşaltan</p>
--	---

ulaşım kollarındaki arabalarla en yakın çadırli hastaneye yetiştiriliyor, daha sonra gerilerdeki hastanelere taşınıyordu. **Polatlı-Ankara** arasındaki demiryolunun yaralı taşınması bakımından önemi büyüktü. **Polatlı**'da yükünü boşaltan trenler, **Ankara**'ya yaralı dolu olarak dönüyorlardı.

Başkomutan **Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Meydan Muharebesi**'nin **9'uncu** gününde muharebelerin, karşılıklı tüketme mücadelesine döndüğünü anlamıştı. Kuvvet kaydırmaları ve cephenin uzatılması, bir ölçüde güç dengesi kurulmasına yardımcı olmuş, böylece Yunanlar istenilen tuzağa düşmüştü. Bundan böyle, daha dayanıklı olan, tüketme yarışını kazanacaktı. Bu durumda Yunanlar, ana destek üslerinden yüzlerce kilometre uzaklaşmış oldukları için daha az şanslı olacaklardı. Türk süvarileri ulaşım kollarını vurduğu sürece, Yunanlar daha hızlı tükeneceklerdi.

2'nci Yunan Kolordusu Komutanı Prens Andrew sıkıntısını gizleyemez olmuştu. Kolordusuyla günlerdir Türk cephesini güney kanattan kuşatmaya çalışmıştı. Fakat Türklerin, cepheyi sürekli olarak güneye doğru uzatmaları nedeniyle başarı sağlayamamış, karşılaştığı sert direnme nedeniyle, **Ankara** yönünde umduğu ilerlemeyi gerçekleştirememişti. Buna karşılık, verdiği zayıat, kolordusunun savaş gücünü önemli ölçüde azaltmıştı. Bugün de şansını denemeye karar verdi. Yoğun topçu ateşinden sonra; **13'üncü Yunan Tümeni Kocadağ; 9'uncu Yunan Tümeni Sığırcık Çiftliği** ve **5'inci Yunan Tümeni** ise **Güzelcekele** yönünde Türk cephesinin güney kanadına saldırıcaqlardı. Sabah erken saatlerde Yunan topçuları yoğun ateşe başladılar. Tam 2 saat boyunca Türk mevzilerini dövdüler. Ardından, **5** ve **13'üncü Yunan Tümenleri** taarruza geçtiler. Ama, **9'uncu Yunan Tümeni**'nde bir hareket yoktu. Tümen ayaklanmış ve taarruza geçmeyi reddetmişti. Bütün Yunan askerlerine söylendiği gibi **9'uncu Yunan Tümeni** askerlerine de 3-4 günde **Ankara**'ya girileceği ve savaşın biteceği söylenmişti. 9 gündür kan döküyorlardı. Kaç gün daha kan dökcekleri belirsizdi. Birçok arkadaşlarını bu topraklarda gömmüşler, aldıkları her tepenin ardından **Ankara**'yı göreceklerini sanmışlardı. Oysa, **Anadolu**'nun ortasında çakılıp kalmışlar, zafere ulaşacaklarından iyice umutlarını kesmişlerdi. Bu duygu ve düşüncelerle dolu **9'uncu Tümen** erleri, artık savaşmayacaklarını bildirerek ayaklanmış ve taarruza geçmeyi reddetmişlerdi. **Tümen Komutanı Albay Kalinski**, bin bir dil dökerek güçlükle bastırabildi ayaklanmayı. Öteki tümenlerin duymaması için de önlemler alındı. Olay örtbas edilmeye çalışıldı. Bir tümenin ayaklanması, **Prens Andrew**'i iyice yıpratmıştı. Kral ailesinden bir kolordu komutanı olarak günlerdir **Ankara**'ya ilk girme çabası içindeydi. Bu umudunu da yitirmek üzereydi.

3'üncü Yunan Kolordusu Komutanı General Polimenakos, Papoulas'ın emri uyarınca sabah **05.00**'te kolordusunu ileri yürüyüşe başlattı. **Eskişehir-Polatlı** demiryolu boyunca 8 gündür **Polatlı**'yı almak için saldıran **7'nci Yunan Tümeni Komutanı Albay Pelatis** ise tümenin dünkü başarısından güç alarak bugün kesin sonuç aramaya kararlıydı. Sabahın erken saatlerinde, yoğun topçu ateşi desteğinde ilerlemeye koyuldu. Bu kesimi savunan **Mürettep Kolordu Komutanı Albay Kazım Bey (Özalp)**, elindeki iki tümenle (**1** ve **17'nci Tümenler**) Yunanların kesin sonuca yönelik taarruzunu nasıl kırabileceğini düşünüyordu. Emrindeki **1'inci Süvari Tümeni**, dün **Çal Dağı** kesimini desteklemeye gönderilmişti. Süvari gibi oynak bir kuvvet de elden çıkınca, Yunanları püskürtmek oldukça zor olacaktı. **7'nci Yunan Tümeni**, demiryolu boyunca ve yoğun topçu ateşi desteğinde Türk mevzilerine yaklaştı. Bir bölüm kuvvetiyle **1'inci Tümen** gösteri saldırısıyla yerinde tutmaya çalışırken, ana kuvvetiyle **17'nci Tümen** üzerine çullandı. **09.00**'da **Kartaltepe** sırtlarındaki **17'nci Tümen** siperlerine girmeyi başardı. Karşılıklı süngü hücumları öğleden sonraya dek sürdü. Bir haftadır verdiği yitkilerle iyice zayıflayan tümen, ağır Yunan baskısına daha fazla dayanamayarak **Polatlı**'ya doğru çekildi. Böylece, güney kanat ve gerileri savunmasız kalan **1'inci Tümen** de geri çekilmek zorunda kaldı. Gün batarken **17'nci Tümen, Polatlı Tren İstasyonu**'nun 500 metre güneybatısından başlayarak, **Karadağ** doğusundaki sırtlara dek uzanan bir çizgide, yeni savunma mevzileri hazırlıyordu. **1'inci Tümen** ise, **Polatlı Tren İstasyonu**'nun ilerisinden ve demiryolundan başlayarak kuzeydoğuya doğru uzanan **Basrikale Tepesi-Hamam Boğazı** çizgisinde mevzilendi. Yunanlar, **Ankara**'nın kuş uçuşu 70 km. güneybatısındaki **Polatlı** ilçesinin kapılarında artık.

01 Eylül
1921
(10)

Yunan Ordusu Komutanı **Korgeneral Papoulas**, bugün uygulanmak üzere dün gece saat **21.40'ta**, taarruzların tüm cephe boyunca sürdürüleceği ve **Sabanca'ya 2'nci Kolordu'dan** bir tümen gönderileceği emrini vermişti. **Sabanca'ya** gönderilecek tümenle, **Çal Dağı'nda** dün yitirilen yerlerin geri alınması için yapılacak taarruz desteklenecekti.

Çal Cephesi Komutanı **Albay Şükrü Naili'nin** emrindeki **15 ve 24'üncü Tümenler**, bütün gece Yunan taarruzlarını göğüslemeye çalıştılar. Kanlı çarpışmalardan sonra, gece yarısına doğru Yunanlar, **Çal Dağı'nın** batı sırtlarını yeniden ele geçirmeyi başardılar. **15 ve 24'üncü Tümenler**, batı sırtlarını geri almak için ikişer alayla karşı taarruza geçtiler. Taarruz önceleri başarıyla gelişti. Yunanların ele geçirdikleri tepeler teker teker yeniden geri alındı. Ancak, her iki tümen de güçlerinin sonuna varmışlardı. Günlerin yorgunluğuna dün akşamdan beri aralıksız sürdürülen kanlı boğuşma da eklenince, Yunanların kısa bir hazırlıktan sonra giriştiği taarruzu kıramadılar. Tepeler yeniden Yunanların eline geçti. **Çal Cephesi** Komutanı **Albay Şükrü Naili'nin** elinde ihtiyat kuvveti olarak yalnızca **24'üncü Tümen'in** hücum taburu ile **15'inci Tümen'in** bir bölümü vardı. **Albay Şükrü Naili**, sabahleyin, **İsmet Paşa'ya**, bu kadar zayıf iki tümenle **Çal Dağı** bloğunun güvenle savunulmasının olanak dışı olduğunu, dolgun mevcutlu bir tümenin bölgeye takviye olarak gönderilmesi gerektiğini rapor etti. Öğleye doğru, **2'nci Yunan Tümeni**, sürekli ve yoğun topçu ateşi altına aldığı **15'inci Tümen** mevzilerine yeniden taarruza geçti. Bir ara, orta kesimdeki iki taburun ağır baskıya dayanamayarak geri çekilmesi tehlikeli bir durum yarattıysa da, siperlerini canla başla savunan diğer taburların direnmeleri ve topçuların başarılı ateşleriyle Yunanlar geri atıldı.

Çal Dağı'nı bugün ele geçirmeyi kafasına koyan **2'nci Yunan Tümeni Komutanı Albay Valetas**, öğleden sonra toparladığı bir alayı yeniden **15'inci Tümen'in** sağ kanadına taarruz ettirdi. Bu taarruz da Türk süngü hücumları karşısında fazla bir varlık gösteremedi. Yunan Alayı, bir süre sonra **Esikçalış** yönünde, dereler boyunca çekilip gitti. **Çal Dağı**, bugün de verilmemişti Yunanlar.

İngiliz Gizli Haber Alma Örgütü **Black Jumbo'nun** ajanları ile İngilizler hesabına casusluk yapanlar, topladıkları bilgileri, saati saatine **İstanbul'daki Müttefik Ordular Başkomutanı İngiliz Generali Harington'a** iletmeye devam ediyorlardı. O da bunları değerlendirip **Londra'ya** bildiriyordu. Bugün gönderdiği raporda, 8 gündür devam eden muharebelerde, tarafların birbirine kesin olarak üstünlük sağlayamadığını, Türklerin cephelerinin sol kanadında tuttuklarını, **Çal Dağı** kesiminde önemli mevzileri yitirdiklerini, ama dün yapılan karşı taarruzlar ile mevzilerin çoğunun geri alındığını, savaşın sonunun berabere biteceği kanısında olduğunu bildiriyordu.

7'nci Yunan Tümeni, bütün gece boyunca, **Polatlı'nın** 3 km. yakınına dek sokulmanın verdiği moral gücüyle **Polatlı'yı** almak için taarruz üstüne taarruz tazeledi. **1 ve 17'nci Tümenler** inatçı bir savunmayla toprak

	<p>yitirmeksizin sabaha ulaşmayı başardılar. Sabahleyin, Eskişehir-Polatlı demiryolunun kuzey ve güneyinden iki ayrı kolda şiddetlenen Yunan taarruzu, öğleye doğru daha da şiddetlendi. Özellikle Çekirdeksiz-Hamam Boğazı yönündeki taarruz, 1'inci Tümen'in sağ kanadını sarsmaya başlamıştı. Basrikale Tepe'yi etkili topçu ateşi altına alan Yunanların, bir yandan da tepenin güneyinden taarruza kalktıkları görüldü. Karşılarında yalnızca bir Türk taburu vardı. Bu taburun kahramanca direnmesi sonunda taarruz kırıldı.</p> <p>1'inci Tümen Komutanı Yarbay Abdurrahman Nafiz, giderek eriyen taburu desteklemek için çırpırken, Yunanların, öğleden sonra, 1'inci Tümen'in iki kanadına birden şiddetli bir taarruz başlattıkları görüldü. Hızla geliştirdikleri taarruz ile tümenin kanat mevzilerini ele geçirdiler. 1'inci Tümen, sağ kanadı yerinde kalarak, Basrikale Tepe kuzeybatı sırtları ve Polatlı kuzeybatı sırtlarına çekilmek zorunda kaldı. Yunanlar, demiryolunun kuzeyinden biraz daha sokulmuş oluyordu. Demiryolunun güneyinde Polatlı'ya yönelen taarruz ise, 17'nci Tümen topçularının etkili atışlarıyla durdurulmuştu.</p> <p>3'üncü Grup Komutanı Yusuf İzzet Paşa, 8 ve 57'nci Tümenleri'ni Haymana'yı güneybatı ve güneye karşı kapayan sırtlara yerleştirmiş, dünden beri 12'nci Yunan Tümeni'nin Haymana'yı almak için yaptığı şiddetli taarruzları durdurmayı çalışıyordu. Sabah gün ağarırken üstün topçu desteğiyle taarruza başlayan 12'nci Yunan Tümeni'nin taarruzu kırılmak üzereyken, erken saatlerde 1'inci Yunan Tümeni'nin baskınına uğrayan 3'üncü Kafkas Tümeni'nin mevzilerini bırakarak geri çekilmesi, 8'inci Tümen çok güç duruma soktu. Sol kanat mevzilerinin bir kesimini ele geçiren 12'nci Yunan Tümeni'nin baskısı altında bocalayan 8'inci Tümen Komutanı Albay Kazım Sevüktekin, topçu ateşiyle durumu kurtarmaya çalışıyordu. Biraz sonra cephanesi biten topçuların susması, tümeni geri çekilmek zorunda bıraktı. Tümenini birkaç kez karşı taarruza ve süngü hücumuna kaldıran Albay Kazım'ın bütün çabaları boşa çıktı. Yunanlara kaptırılan mevziler geri alınamadı. Öğleye doğru çarpışmalar iyice kızıştı. Bu sırada, 57'nci Tümen Komutanı Yarbay Mümtaz, tümenin sol kanat mevzilerini savunan alaydan iki bölüğün doğru dürüst karşı koyamadan tutsak olduğunu öğrenince çığına döndü. Komşu tümen komutanı Albay Kazım'ın destek olarak gönderdiği alay da yardıma yetişemeden ağır zayıat vererek gerilemek zorunda kaldı. Üstelik yardıma giden bu alayın bir takımı da Yunanlara tutsak düşmüştü. Elinde hiçbir ihtiyat kuvveti kalmayan 8'inci Tümen'in sağ kanadı geri itilmeye başladı.</p> <p>Aynı saatlerde, Haymana'nın güneydoğusundaki geniş bir kesimi savunan 2'nci Grup Komutanı Albay Selahattin Adil, büyük bir tehlikeyi savuşturmaya çalışıyordu. Sabahın erken saatlerinde 1'inci Yunan Tümeni'nin baskınına uğrayan 3'üncü Kafkas Tümeni, Mezartepe'den geri çekilmek zorunda kalmış, Haymana'nın güneydoğusunu örten sırtlar Yunanların eline geçmişti. 3'üncü Kafkas Tümeni ise yaptığı bu çarpışmalardan sonra tümüyle dağılmış, birlikleri birbirlerine karışmıştı.</p> <p>Öğleden sonra, 1'inci Yunan Kolordusu Komutanı General Kondilis, üç tümeninden, Haymana'ya yönelen taarruzlarını şiddetlendirmelerini istedi. Haymana avuçlarının içine düşecek gibi görünüyordu. Ağır baskıya daha fazla dayanamayan Türk tümenleri Haymana'ya doğru geri çekilmek zorunda kaldılar. 8 ve 57'nci Tümenler, Haymana'nın 2 km. güneyindeki alçak sırtlara çekildiler.</p> <p>Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Haymana'nın bir elden savunulmasını sağlamak amacıyla, 2'nci Grup'u da 3'üncü Grup Komutanı Yusuf İzzet Paşa'nın emrine verdi.</p> <p>1'inci Yunan Kolordusu akşama doğru yeniden taarruza geçti. Önlerindeki Türk tümenlerini 2 km. daha geriye ittiler mi, Haymana'ya gireceklerdi. Haymana'nın alınmasının stratejik önemi büyüktü. Bunun için Yunanlar tüm güçlerini ortaya koyarak Haymana'ya ulaşmaya çalışıyorlardı. Hava iyice kararınca dek süren çarpışmalarda, Yunan taarruzları kırıldı. Ağır zayıatlar vermesine karşın, 12'nci Yunan Tümeni, Haymana'yı güneyden saran sırtları ele geçirdi. 1'inci Yunan Tümeni de Haymana'yı güneydoğudan saran en üstün durumdaki sırtlara ulaşmıştı.</p> <p>Papoulas, gece saat 21.00'de, bugün için, Kolorduların taarruzlarını devam ettirmelerini, 2'nci Kolordu'nun, 1'inci Tümen'in sağ kanadını korumak maksadıyla sol kanadını uzatmasını ve bir özel görev birliği ile Güzelcekele Tepeleri'ni tutmaya devam etmesini emrediyordu.</p> <p>2'nci Yunan Kolordusu, Türk süvarilerinin (5'inci Grup) kuşatmasına uğrayacağı korkusuyla, fazla harekette bulunamamıştı. Karşısında bulunan 1 ve 12'nci Gruplar da böylece günü derlenip toparlanmakla değerlendirmişlerdi. Bu arada, 1'inci Grup'tan 23'üncü Tümen de ihtiyat birliği olarak Haymana'ya gitmek üzere hazırlanmıştı.</p>
<p>02 Eylül 1921 (11)</p>	<p>Yunanların Sivri-Haymana arasından cepheyi yarmak için bugün de taarruzlarını sürdüreceklerini tahmin eden İsmet Paşa, gece saat 03.00'te, tüm birliklerin 02 Eylül'de de muharebeleri buldukların mevzilerde yapacaklarını ve Haymana mevzilerinin, son ihtiyatların ve en son fedakarlığın harcanmasıyla kesin olarak savunulmasını belirten emrini yayımladı.</p>

Dün, **Çal Dağı** kesiminin stratejik önemi ve tehlikeli gelişmeler nedeniyle özel örgütlenmeye gidilmiş, **Çal Cephesi Komutanlığı** kurulmuş, **Çal Cephesi Komutanı Albay Şükrü Naili**'nin emrindeki **15 ve 24'üncü Tümenler**, **Çal Dağı** ile dağın batı ve doğu eteklerinde mevzilenmişlerdi.

Tanyeri ağarırken, Yunanlar, Türk Cephesini yarmak ve kesin sonuca ulaşmak maksadıyla yoğun topçu ateşi hazırlığı yaparak taarruza kalktılar. **2'nci Yunan Tümeni**'nin, solundaki **10'uncu Yunan Tümeni**'yle koordineli olarak **Çal Dağı'na** yaptığı taarruzun hızı, Türk topçusunun etkili ateşiyle kesildi. **12'nci Yunan Tümeni**'nin destek kuvvetler göndermesi üzerine, Yunanlar üstünlük sağladılar. Öğleye doğru muharebe, göğüs göğüse kanlı çarpışmalara dönüştü. 10 gündür çarpışa çarpışa eriyen ve savaş güçlerini yarı yarıya yitiren **15 ve 24'üncü Tümenler** ağır kayıplar vererek gerilemeye başladılar. **2'nci Yunan Tümeni**, gece yarısına doğru kuzey eteklerine dek tüm **Çal Dağı'nı** ele geçirdi. **Başkomutan Mustafa Kemal Paşa**'nın korktuğu başına gelmiş, Yunanlar **Çal Dağı'nı** almışlardı.

Sabahın erken saatlerinde **3'üncü Yunan Kolordusu**'nun **7'nci Tümeni**, **Polatlı'yı** almak için taarruz ederken, aynı kolordunun **3 ve 10'uncu Tümenleri** de **Polatlı'nın** 10 km. güneydoğusunda, **Çal Dağı'nın** batısındaki **4'üncü Grup'a** taarruz etti. **3'üncü Yunan Tümeni**, saat **06.00** sularında **5'inci Kafkas Tümeni**'nin ilk siperlerine girmeyi başardı. Bir yandan da **61'inci Tümen**'in mevzilerini zorluyordu. Bu sırada **10'uncu Yunan Tümeni**'nin **Sivri'ye** vardığı görüldü.

4'üncü Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami, **Sivri** ile **Çal Dağı** arasındaki 6 km. genişliğindeki kesimin yeterli bir kuvvetle tutulmadığını gördü. Yunanların bu boşluktan ilerlemesi, **4'üncü Grubu Çal Dağı'ndaki** birliklerden ayırabilirdi. Böyle bir olasılığı önlemek için **Albay Kemalettin Sami**, zaten düşman karşısında bocalamakta olan **5'inci Kafkas Tümeni** ile **61'inci Tümen**'den birer tabur alarak boş kesimde mevzilenirdi. **61'inci Tümen**, bir ara, mevzilerini geri almak için karşı taarruza geçtiyse de, etkili düşman topçu ateşi nedeniyle başarı sağlayamadı. Karşılıklı taarruzlarla kızışan çarpışmalar, her iki yanın da ağır yitkiler vermesine neden oluyor, fakat ne bir adım ilerleniyor, ne de bir adım gerileniyordu. Uzun bir direnişten sonra, Türk savaşıları gerilemeye başladılar. Öğleye doğru **10'uncu Yunan Tümeni**'nin **Sivri** batısından **Karayavşan** yönünde başlattığı taarruz hızla gelişmeye başlamıştı. **Albay Kemalettin Sami**, elinde hiç ihtiyat birliği kalmadığını, düşmanın, grubu ile **Çal Dağı** arasına girdiğini, cephe komutanlığınca ve öteki gruplarca yardım yapılmazsa, **Yüzükurtlu Tepeleri** ve **Şeyhali-Karayavşan** çizgisine çekilmek zorunda kalacağını bildirerek **İsmet Paşa**'dan ivedi yardım istedi.

Albay Kemalettin Sami, grubuyla **Çal Dağı** arasından ilerleyen **10'uncu Yunan Tümeni**'ni durduramamanın sıkıntısıyla bunalırken, **Çal Dağı** savunması için dün kurulan **Çal Cephesi Komutanlığı** birlikleri, ağır düşman baskısıyla ezilerek, **Çal Dağı**'ndan yavaş yavaş geriye itiliyordu. Saat **14.00**'te, Yunanlar ele geçirdikleri **Çal Dağı'nın** batı sırtlarına yerleştirdikleri topçularla, **Karayavşan** kesimini savunmaya çalışan **5'inci Kafkas Tümeni** ile **61'inci Tümen**'i yoğun topçu ateşi altına aldılar. Son umutlarını gelecek yardıma bağlayan Türk savaşıları, birbiri ardına patlayan top mermilerinden gözlerini bile açamıyorlardı. En kötüsü, hiç cephanesi kalmayan **4'üncü Grup** topçuları gerilere çekilmişti. Çarpışmalar hava kararınca kadar sürdü. **4'üncü Grup** birlikleri sürekli gerilemek zorunda kaldı. Yunan tümenleri, sabahtan hava kararınca kadar 10-12 km. ilerlemişlerdi. **Sakarya** muharebelerinin başladığı **23 Ağustos**'tan bu yana, Yunanlar en büyük ilerlemelerini bugün yapmış oluyorlardı. **Polatlı-Haymana** karayolunun **Şeyhali** kesimini ele geçiren **10'uncu Yunan Tümeni**'nin ulaştığı yer, **Ankara**'ya kuş uçuşu 60 km. uzaklıktaydı. Yunanlar **Ankara**'ya iyice yaklaşmışlardı artık.

Yunan topçusu, bütün gün **5'inci Kafkas Tümeni** mevzilerini dövüp durdu. Aralıksız topçu ateşi, sipersiz olan **13'üncü Alay**'ın **1'inci Taburu**'na bunalımlı bir gün yaşattı. Alay topçusu, Yunan topçularına birkaç atışla karşılık vermiş, sonra da aniden susmuştu. Taburun savaşıları açık arazide korumasızdı. Çoğunun bir baş siperi bile yoktu. Alay topçuları bir türlü ateş açamıyorlardı. Çünkü cephaneleri bitmişti. **Sakarya** muharebelerinin 11'inci gününde bazı kesimlerde Türk topçularının cephanesi kalmamıştı. Savaşılar topçu desteğinden yoksun çarpışacaklardı bundan böyle.

Haymana'yı güneyden örten **Ardıç Tepeleri**'nin doruklarını dün ele geçiren **12'nci Yunan Tümeni**, görüş ve ateş imkânları açısından, **Haymana'yı** ve çevresini savunan **3'üncü Grup** birliklerinin mevzilerine hakim bir duruma geçmişti. **3'üncü Grup Komutanı Yusuf İzzet Paşa**, mevzilerinin doğal yetersizliğini biraz gidermek amacıyla, **8 ve 57'nci Tümenleri** sabah erkenden biraz daha geriye aldı. **12'nci Yunan Tümeni** saat **05.00**'te taarruza başladı. Taarruz, topçu ateşleriyle öğleye doğru güçlkle yavaşlatılabildi. Bu kez tümenlerin mevzileri, Yunan topçusu tarafından etkili bir biçimde dövülmeye başlandı. Öğleden sonra, çarpışmalar iyice şiddetlendi. Batı Cephesi Komutanı **İsmet Paşa**, **12'nci Yunan Tümeni**'nin **Haymana**, **2'nci Yunan Tümeni**'nin ise **Çal Dağı** yönünde gelişen taarruzları karşısında, **1'inci Gruptaki 23'üncü Tümen**'in ivedilikle **Haymana**'ya gönderilmesini emretti. Çarpışmalar hava kararınca kadar sürdü. Büyük bir inançla dövüşen Türk savaşıları

ilk siperlerine 2 km. kala Yunanları durdurmayı başardılar. **Haymana** bugün de düşmana kaptırılmamıştı.

Mürettep Kolordu Komutanı Albay Kazım Özalp, Polatlı'nın kuzeyindeki görüş alanı geniş tepeyi karargâh olarak seçmiş, Yunanların **Polatlı'yı** almak için yapacakları saldırıya karşı savunmayı bu tepeden yönetmeyi kararlaştırmıştı. Sabah erkenden dürbünüyle çevreyi kolluyor, birliklerinin aldıkları savunma düzenini gözden geçiriyordu. **Basrikale Tepesi'nde** bulunan **1'inci Tümen** birlikleri henüz siper kazma işlerini yarlamıştı ki, **7'nci Yunan Tümeni'nin** tepeye yoğun topçu ateşi açtığı görüldü. **Albay Kazım**, Yunan piyadelerinin tepenin gerisinde taarruz için toplandıklarını görünce, Yunanların taarruz zamanını ve hedefini iyi seçmiş olduklarını anladı. Yunanlar, bugün **Basrikale Tepesi'ni** ele geçirirlerse, yalnızca **Polatlı'ya** girmiş olmayacaklar, aynı zamanda Türk cephesinin kuzey kanadında önemli bir üstünlük sağlayacaklardı. Bu durumda, **Basrikale Tepesi'nin** üstünlüğünün etkisi dışına çıkmak için **1 ve 17'nci Tümenler'in** çok gerilere çekilmesi zorunluluğu doğacaktı. Yunan topçusu ateşi giderek artırdı. **Albay Kazım'ın** elinde Yunan topçusuna karşılık verecek topçu yoktu. Yokluğun acı sonuçlarını dürbünüyle seyrettikçe kahroluyordu. İhtiyatta tuttuğu bir taburu tepeye takviye için gönderdi. Yunanlar, **Basrikale Tepesi'ne** 150 metreye kadar yaklaşınca, topçu ateşi başka noktalara çevrildi. Bu sırada, **1'inci Tümen'in** gönderdiği destek birlikleri de tepeye yaklaşıyordu. Yunanlar hemen hücumla geçtiler. Çarpışmalar şiddetlenmiş, Yunanlar son bir çabayla topluca süngü hücumuna kalkmışlardı. Bir süre sonra, Yunanların önce geriledikleri, daha sonra da gerisin geri kaçtıkları görüldü. **Basrikale Tepesi**, ona bağlı olarak **Polatlı** ve cephenin kuzey kanadı, bugün de düşmana kaptırılmamıştı. **Mustafa Kemal Paşa**, cephenin kuzey kanadındaki kilit noktanın korunduğuna sevinmişti. **Albay Kazım'ı** telefonla arayarak çarpışmaların gelişmesi hakkındaki izlenimlerini sordu. **Albay Kazım**, sorulan sorulardan ve kısa açıklamalardan **Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın** genel bir saldırı tasarladığını, bunun için en uygun zamanı kolladığını anlamıştı.

Türk cephesinin güney kanadı karşısında bulunan **Prens Andrew'in** komutasındaki **2'nci Yunan Kolordusu** bugün hareketsizdi. Herhangi bir saldırı veya saldırı hazırlığında bulunmadığı gibi, siperler kazarak ve berkitme işleriyle uğraşarak savunma düzeni alıyordu. **Sakarya Muharebeleri'nin** başladığı **23 Ağustos** gününden bu yana, Türk cephesini güney kanattan kuşatmak için saldırıp durmuştu. Tam 10 gündür aralıksız sürdürdüğü inatçı saldırıları, biraz ilerlemekten öte bir yarar sağlamamıştı. Türk komutanları, cepheyi güneye doğru sürekli uzatarak bir yandan kuşatmadan kurtulmuşlar, bir yandan da **2'nci Yunan Kolordusu'nu** Yunan ana kuvvetlerinden uzaklaştırarak **Anadolu'nun** ortasında yalnızlığa itmişlerdi.

Türk komutanları, **Prens Andrew'in** bugünkü hareketsizliğinin nedenini anlamakta gecikmemişlerdi. **1'inci Yunan Kolordusu** cephenin orta bölümünde, **Çal Dağı** ve **Haymana** kesimlerinde Türk cephesini yarmak için şiddetli taarruzlarda bulunurken, **Prens Andrew'in**, Türklerin kendisini kuşatmasından çekindiği seziliyordu.

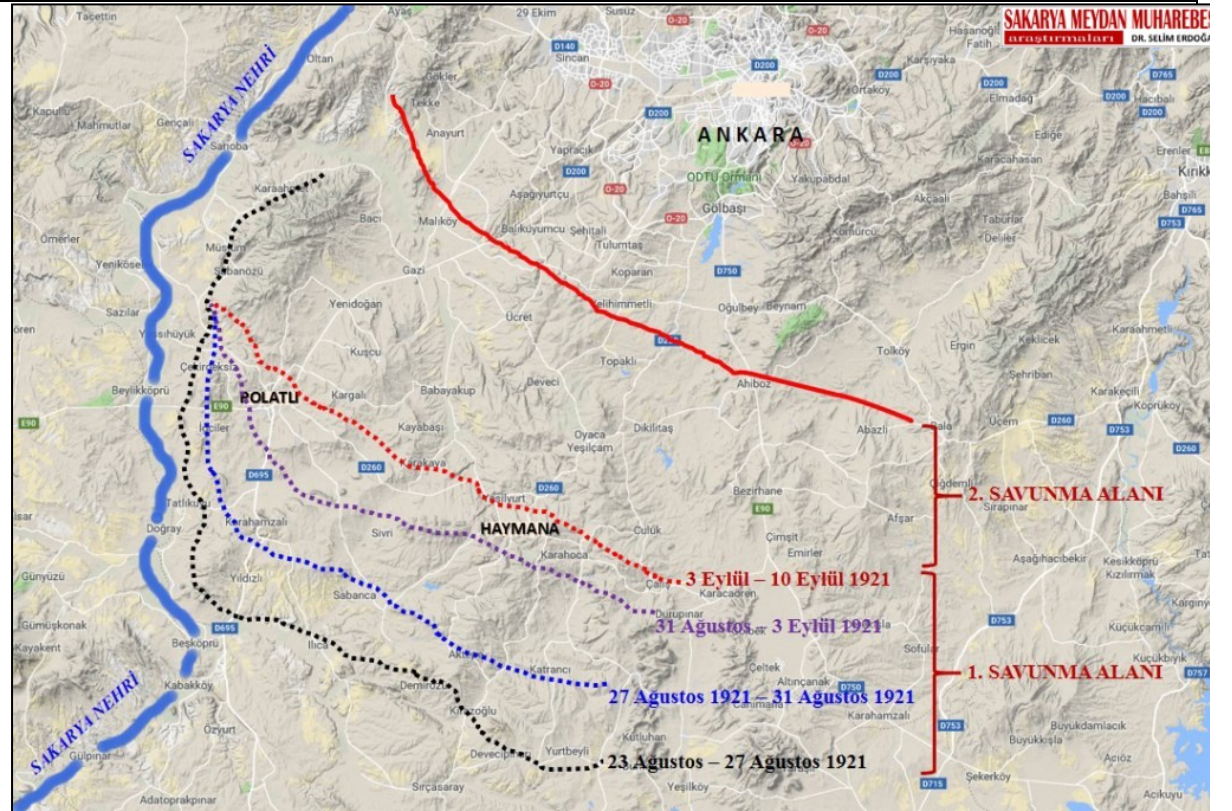
Cephenin güney kanadındaki durgunluktan ve **Prens Andrew'in** hareketsizliğinden yararlanmak isteyen **İsmet Paşa**, öğleden sonra bu kesimde bulunan **12'nci Grup Komutanı Albay Halit'e (Deli Halit)** mevzilerini **1'inci Grup** birliklerine devrederek grubuyla **Haymana'ya** hareket etmesini emretti.

Yunan Genelkurmay Başkan Yardımcısı General Stratigos'un bugünkü çarpışmaların sonuçlarını

	<p>değerlendirmesi oldukça ilginçti. Önce, Türklerin geri çekileceklerini sanmıştı. Fakat sonradan ne olmuşsa olmuş, yeniden tutunmuşlardı. Türkler, böylece meydan muharebesinin en kritik gününü de atlatmış oluyorlardı. Stratigos, bunu, “Yunan Ordusunun yorgunluğu”, “yol yokluğu”, “yağmur mevsiminin yaklaşması” gibi faktörlere bağlıyordu.</p> <p>Yunan Ordusu Komutanı Korgeneral Papoulas, saat 20.30’da yarın için (3 Eylül), Kolorduların buldukları yerlerde dinlenmelerini ve toparlanmalarını, 2’nci Kolordu’nun; 1’inci Kolordu’nun sağ yanını korumak için biraz sola kaymasını, bir özel kuvvetle Güzelcekale kesimini elde tutmaya devam etmesini ve tam bir zorunluluk olmadıkça burayı terk etmemesini emretti. Bu emir ile çok zayıf veren ve yıpranan 1 ve 3’üncü Kolorduları’nı dinlendirme amacıyla idi. Önemli başarılar kazanan ve oldukça uzun ilerleyişler yapan bu kolordular, kesin sonuca iyice yaklaştıkları bir sırada durmak zorunda kalmıştı. Yarın, kaldıkları yerden taarruzu sürdürmeleri, Türk cephesinin yarılmasını ve kesin sonuca ulaşılmasını sağlayabilirdi. Ama Yunan savaşçılarının ağır yitkilerle sarsıldıkları, yıprandıkları ve bitkin bir duruma geldikleri gizlenemiyordu artık.</p>
<p>03 Eylül 1921 (12)</p>	<p>Türk Ulusunun yazgısını omuzlarında taşıyan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, yaşamının en bunalımlı gecelerinden birini daha yaşamakta idi. Savunmanın belkemiğini oluşturan Çal Dağı’nın Yunanlara kaptırılması, son derece umut kırıcı idi. Artık, Ankara’da bile tutunamama tehlikesi söz konusu idi. Bu her şeyin sonu olabilirdi. Ya geri çekilip çok gerilerde yeni bir savunma çizgisi kurmak ya da vuruşup, sonuna dek vuruşup ölmek gerekiyordu. İkisinin de sonu belirsiz idi. Mustafa Kemal Paşa’nın geri çekilme emri verip vermemek arasında bocaladığı seziliyordu. Bu sırada, genç bir subay odaya girdi ve Fevzi Paşa’nın telefonla aradığını haber verdi. Fevzi Paşa, Haymana’nın tümüyle elimizde olduğunu, durumun bizden yana olduğunu, Yunanların güçlerinin sonuna geldiğini, büyük ihtimalle geri çekileceklerini söyledi. Fevzi Paşa’nın umut dolu sözleri harita üzerinde değerlendirmeye koyuldu. Büyük önem verdiği Çal Dağı’nın Yunanların eline geçmesi önlenememişti. Haymana da düşerse, Türk Ordusu kapana kısılmış olacaktı. Ama Haymana, yani Sakarya boylarından Ankara’ya açılan son kapı henüz düşmemişti. Türk savaşçıları Haymana’yı sonuna dek savunmakta idiler.</p> <p>Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, çünkü muharebelerde, Çal Dağı ile dağın kuzeybatısının Yunanların eline geçmesini ve 9’uncu Yunan Tümeni’nin Ardıç kesimine getirilmiş olmasını dikkate alarak gece yarısından sonra birliklerine ayrıntılı bir emir vererek, çünkü savaşmaların sonucuna göre cephede yeni düzenlemelere gitti. Dün, Çal Dağı’nın Yunanlara kaptırılması sonucu, Çal Dağı’nın batısındaki bölgeyi savunan 4’üncü Grup birlikleri ileride kalmışlardı. Mevzilerinin iki yanından ilerlemiş olan Yunan kuvvetleri arasında bir yarımada oluşturan 4’üncü Grup birlikleri geri çekilmez ve cephe düzeltilmezse, kuşatılarak yok edilme tehlikesiyle karşılaşacaklardı. İsmet Paşa’nın emriyle 4’üncü Grup birlikleri, gece yarısından sonra sessizce geri çekilmeye başladılar. 7-8 km.lik bu geri çekilme, dün bütün gün kan dökerek mevzilerini savunmayı başarmış savaşçılara çok ağır gelmişti. Tümenler, gün ağarıncaya dek yeni düzenlemedeki savunma mevzilerine yerleşmişler, Yunanların kesin sonuca yönelik taarruzlarını beklemeye başlamışlardı.</p> <p>Gün doğmuş, ancak ileri gözetleme birliklerinden Yunan ilerleyişine ilişkin hiçbir haber gelmemişti. Birlik komutanlarının, Papoulas’ın ordusuna dinlenme ve toparlanma emri verdiğinden haberleri yoktu. Bu nedenle cephedeki hareketsizliği neye yoracaklarını bilemiyorlardı. Saatler ilerliyor, Yunanlarda hiçbir kıpırdanma görülüyordu. Polatlı’nın 6 km. kuzeybatısından başlayıp Polatlı ve Haymana’nın hemen güneyinden geçerek, Haymana’nın güneydoğusundaki Güzelcekale Tepeleri’ne dek uzanan 65 km. uzunluğundaki cephenin yalnızca Haymana kesiminde karşılıklı topçu ateşleri açılmıştı.</p> <p>Yunanlar, Çal Dağı’nı ele geçirdikten sonra ilerlemelerini sürdürmüşler ve kuş uçuşu Ankara’nın 65 km. yakınına dek sokulmuşlardı. 7’nci Yunan Tümeni, 2 km. daha ilerleyebilse Polatlı’yı almış olacaktı. 12’nci Yunan Tümeni ise Haymana’nın 2 km. güneyine kadar ilerlemişti. 2 km. daha yürüyebilse Haymana’yı ele geçirecek ve Ankara’nın kapisını açmış olacaktı.</p> <p>Türk tümenleri akşama dek bütün cephe boyunca, savunma hazırlıklarını sürdürmüştü. Beklenen düşman saldırısının önlenmesi ve böyle bir saldırı halinde, Erif ile Haymana arasındaki Sabayakup Deresi doğu sırtlarının tutulması için önlemler alınmıştı. Yunan taarruzu başarılı olmadığı veya durdurulduğu takdirde, Çal Dağı bloğunun geri alınması için yapılacak karşı taarruzda kullanılmak üzere Erif-Kadıköy bölgesinde cephe birliklerinden başka 15, 23 ve 24’üncü Tümenler toplanmıştı. Ayrıca, 7’nci Tümen’e de Haymana’ya intikal hazırlığı yapması emredilmişti.</p> <p>Bugün Papoulas, karargâhındaki kurmay subaylarıyla bir toplantı yapıyordu. Veliaht Prens George da toplantıda hazır bulunuyordu. Bir ara, Papoulas, 2’nci Kolordu Kurmay Başkanı Albay Gavallias’ın gönderdiği mektubu hepsinin önünde okumaya başladı. Albay Gavallias mektubunda; düşmanın ilk tahkim edilmiş mevzilerden geri çekilmesinin genel bir çekilme olup olmadığının önemli olduğunu, eğer bir genel çekilme ise ordunun dinlenmesi ve noksanlıklarını tamamlama için uğraşmaksızın genel bir taarruza</p>

kalkmanın zorunlu olduğunu, eğer düşmanın art arda sıralanan mevzilerde savunma yapacağına dair sağlıklı bilgi varsa, ki bunu yaptığı tahkimattan anlaşılmaktadır, **Ankara**'nın ele geçirilmesi harekâtına yönelik kararın gözden geçirilmesinin zorunlu olduğunu, daha düşmanın birinci savunma hattını ele geçirmeden Yunan Ordusunun savaş gücünü üçte bir oranında yitirdiğini, eğer ikinci ve ardından da üçüncü savunma hattının alınmasına kalkışılması halinde, ordunun geri kalanının da yitirileceğini ve sonunda Başkomutanın Ankara'ya yalnız başına girebileceğini, **Ankara**'nın alınmasında kesin zorunluluk varsa, ordunun sağ kanadıyla yapılan kuşatma harekâtından vazgeçilerek, bu harekâtın sol kanattan yapılmasının gerektiği, düşmanın sağ kanadında daha az tahkimat olduğundan başarının kesin olduğunu belirtiyordu.

Albay Gavallias, yakın dostu **Papoulas**'a böyle yazıyordu. Mektubu dinleyen kurmaylar şaşkınlık içindeydiler. Veliht prensin toplantıda olması şaşkınlığı daha da artırıyordu. Çünkü, **Albay Gavallias**, **Prens Andrew**'in kurmay başkanıydı. Bu mektupta **Prens Andrew**'in görüşlerinden hiç bahsetmiyordu. Mektubun okunmasını dinleyen kurmay heyeti arasında, mektubun genel olarak saygısız bir üslupla kaleme alındığı fikri ağırlık kazandı. **Veliht Prens George** ise mektubun kuşatma harekâtının sol kanattan yapılmasını öneren bölümünün tartışılmasını istedi. Yunan kurmay subayları, sol kanattan kuşatma harekâtı önerisine karşı çıkıyorlardı.

04 Eylül
1921
(13)

Papoulas, bugün orduya, düşmanın **Karsaklı** bölgesinde kendiliklerinden geri çekilmeye başladığını belirtip, yarın **3'üncü Kolordu**'nun, emrine verilen **9'uncu Tümen** ile birlikte, ilk hedef olarak **Basriköy Tepeleri-Tobak Dağı** ve daha sonra da **Kargalı-Türkhöyüğü** çizgisini ele geçirmesini; **1'inci Kolordu**'nun, **3'üncü Kolordu**'nun taarruzunu desteklemek maksadıyla, sağ kanadı bulunduğu yerde kalmak suretiyle, **Kadıköy** yönünde taarruz etmesini ve **2'nci Kolordu**'nun da bulunduğu yerde kalmasını emrediyordu.

Papoulas, bir yarımada gibi Yunan içlerinde kalan **4'üncü Grup**'un cepheyi düzeltmek için yaptığı geri çekilmeyi, yine yanlış değerlendirmişti. Daha önce de bazı Türk birliklerinin yer değiştirmesini genel geri çekilme olarak yorumlamış, Türkleri hızlı kovalayarak zaferi kesinleştirmek için önceki emirlerini değiştirerek taarruz emri vermişti. Taarruza geçen Yunan tümenleri beklemedikleri direnişle karşılaşmışlar ve ağır kayıplar vermişlerdi. **Papoulas**, bugün de aynı hatanın içindeydi.

4'üncü Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami, sabah saat **05.30**'da başlayan şiddetli taarruzu öğlene dek durdurmayı başardı. Öğleden sonra **Yümkünlü Tepeleri**'ne yoğun topçu ateşi desteğinde taarruz eden Yunanlar etkili olmaya başlayınca, o zamana kadar ihtiyattaki birliklerine hiç dokunmadan taarruzu kırmaya çalışan **Albay Kemalettin Sami** bütün ihtiyatlarını **Yümkünlü Tepeleri**'ne sürdü.

Yümkünlü Tepeleri'ni savunan **61'inci Tümen Komutanı Yarbay Rüştü Sakarya**, ağır topçu ateşiyle kaynamakta olan tepede tutunmak için olanca gücüyle direniyordu. Topçularıyla Yunan gerilerini ateş

altında tutuyor, piyade ateşiyle art arda yenilenen taarruzları kırmaya çalışıyordu. Ağır kayıplar vermelerine karşın, Yunanlar inatla ve dalgalar halinde taarruzu sürdürüyorlardı.

Akşama doğru, Türk savunması giderek kanlı bir yakın dövüşe dönüşmüştü. Birliklerin kayıpları artmaya, savaş ve direnme gücü erimeye başladı. Yunanların bir an önce sonuç almak için olanca güçlerini ortaya koydukları dikkati çekiyordu. 10 km.lik bir ilerleme yaparak **Kargalı-Türkhöyüğü** çizgisine varması gereken Yunan Kolordusu, sabahın ilk saatlerinde ve ilk aşamada çattığı Türk birliklerini yerinden sökememiş, akşama dek aralıksız halde takılıp kalmıştı. Hava kararırken, taarruzu sürdürmenin yeni kayıplar vermekten başka yarar sağlamayacağını anlayan Yunanlar, ateşi keserek geldikleri yönde geri çekildiler.

3'üncü Yunan Kolordusu'nun 7'nci Tümeni, Polatlı'yı almak için gün doğarken taarruza kalktı. Bir kolla **Polatlı'ya** yönelirken, bir kolla da **Polatlı'nın** doğusuna taarruz ediyordu. **Mürettep Kolordu'nun 1'inci Tümeni, Polatlı'nın** birkaç kilometre ilerisinde kuzeybatıdan güneydoğuya uzanan bir çizgide Yunan taarruzlarını göğüslemeye çalışıyordu. **17'nci Tümen** ise **Polatlı'nın** doğusuna yönelen taarruzun karşısına dikiliyordu. Yunanlar öğleye dek, bir adım ilerleyememenin verdiği sıkıntıyla taarruz üstüne taarruz yenilediler. **Polatlı'yı** aldıktan sonra, daha uzun yolları vardı hedeflerine ulaşmak için. Ama **Polatlı** önlerinde çakılıp kalmışlardı.

Ne var ki, **3'üncü Yunan Tümeni'nin 4'üncü Grup** cephesinde geliştirdiği taarruz, **17'nci Tümen'in** sol kanadını tehlikeye sokmuştu. **Mürettep Kolordu Komutanı Albay Kazım Özalp, İsmet Paşa'ya**, karşı taarruz ile düşmanın geri atılamaması halinde, **17'nci Tümen'in; Menteşe doğusu, Yümkünlü** batısına çekilmek zorunda kalacağını bildirdi. Öğleden sonra, **17'nci Tümen, Menteşe doğusuna** çekilince, **1'inci Tümen** de sol kanadını **Polatlı'nın** hemen kuzeybatısındaki sırtlara dek çekmek zorunda kaldı. Türk savaşçıları, **Polatlı'nın** kıyı mahallelerinde direnişlerini sürdürüyorlardı artık. Havanın kararmasıyla birlikte Yunanlar, taarruzlarını durdurdular. **Polatlı'yı** ezip geçmek ve daha ilerideki hedeflere varmak amacıyla ileri atılan **7'nci Yunan Tümeni, Polatlı'yı** bugün de alamamıştı. 13 gündür **Polatlı'yı** ele geçirmek amacıyla saldıran bu tümen, ilk kez kasabaya bu denli yaklaşmıştı.

Batı Cephesi Kurmay Başkanı Albay Asım Gündüz, Polatlı'ya gelmiş, kasabanın 2 km. yakınına dek ilerlemiş olan Yunanların savunmada açtıkları gedikleri tıkamaya çalışıyordu. Elde kalan son yedekler açılan her gediğin karşısına kaydırılıyordu. Erler, **Polatlı'yı** düşmana kaptırmamak için sonuna dek vuruşma gereğinin bilincine varmış, subayların gösterdikleri yerlere koşuyor, büyük bir inatla dövüşüyorlardı. **Basritepe, Polatlı'ya** doğru uzanan birbirine bel vermiş tepelerin sonuncusuydu. Yunanların bu tepeyi ele geçirmeleri, onlara **Polatlı vadisine** karşı büyük bir üstünlük kazandıracak ve **Polatlı'dan Ankara'ya** uzanan yol açılmış olacaktı. Yunan topçuları, bütün ateşlerini **Basritepe** üstünde toplamıştı. Tepede tutunmak için canlarını siper etmiş Türk savaşçılarına saatlerdir ölüm yağdırıyorlardı. Topçu ateşinden sonra, Yunan piyadeleri el bombalarıyla tepeye tırmanmaya başladılar. Siperlerinde sağ kalan askerler süngü hücumuna kalktılar. Boğaz boğaza süren uzun çatışmaların sonunda, Yunanlar bir çok ölü ve yaralı bırakarak tepeden geri çekildiler. **Basritepe** düşmana kaptırılmamıştı. Tepe, Yunanlara kaptırılmamıştı ama ilk süngü hücumunu başlatanlar tümüyle şehit olmuştu.

Haymana'nın burnunun dibine dek sokulmuş olan Yunanlara kasabayı kaptırmamak için didinen **8'inci Tümen** Komutanı **Albay Kazım Sevüktekin** ile **57'nci Tümen Komutanı Yarbay Mümtaz'ın** ortak dertleri buldukları mevzilerin elverişsizliğiydi. Bu nedenle, Grup Komutanlığına, düşmana karşı taarruz ederek geri püskürtmeyi ve kazanılacak arazide elverişli mevziler kurmayı teklif ettiler. Ancak bu teklif kabul görmedi. Bulunulan yerde birbiri ardınca mevzi tahkimatının yapılması emredildi. Gün doğmuş, ortalık iyice aydınlanmış, ama Yunanlarda bir hareket görülmemişti. Yunanların tek tük top ateşleri akşama dek sürdü. Başkaca bir girişimde bulunmadılar. **Papoulas'ın** açık emrine karşın, **1'inci Yunan Kolordusu** taarruza kalkmamıştı bugün.

2'nci Yunan Kolordusu Kurmay Başkanı Albay A.Gavallias, Papoulas'a yazmış olduğu mektubun cevabını bugün aldı. **Albay Gavallias'ın** önerdiği planın incelendiğini, 5 gün sonra uygulanacağını, bunun da sebebinin, her şeyden önce erlerin dinlenmesi, sonra da kolorduların cephane ikmalinin yapılmasının olduğunu bildiriyordu.

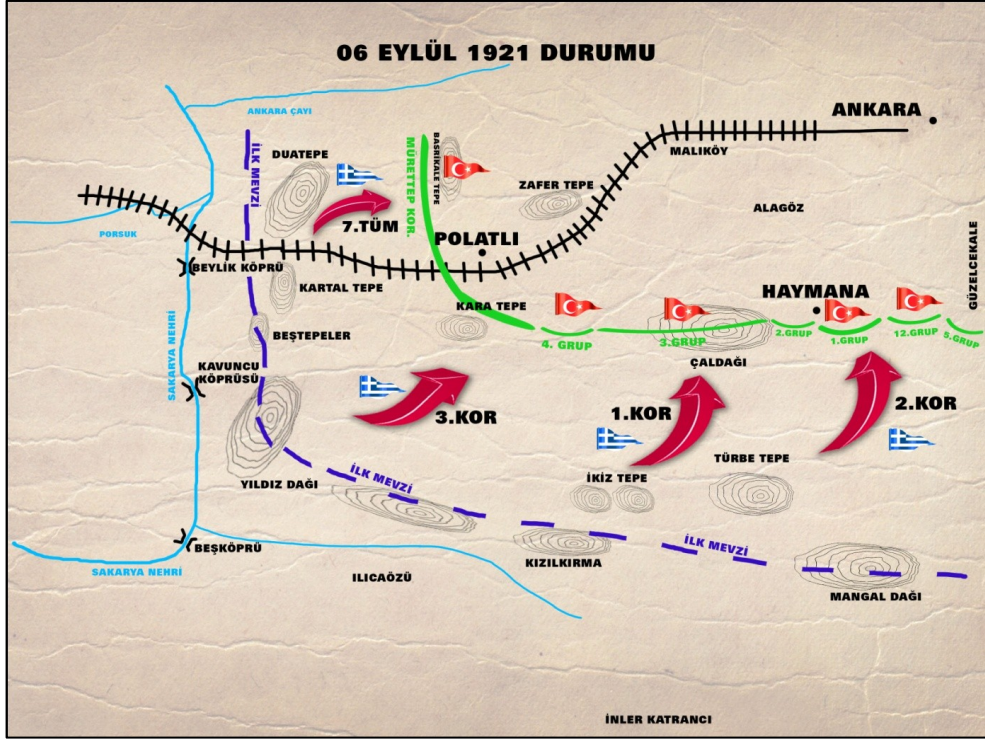
Polatlı'nın batısından **Çal Dağı'na** dek 40 km.lik bir cephede giriştiği saldırının başarıya ulaşmaması, Küçük Asya Ordusu Komutanı **Korgeneral Papoulas'ı** allak bullak etmişti. Türklerin çekildiğini sandığı kesimde üç tümenle yaptığı taarruza çok bel bağlamıştı. Bu üç tümenin de istenilen hedeflerin ilk aşamasında çakılıp kalmaları bütün umutları yıkıyordu. Artık **Papoulas, Ankara'ya** ilerlemek şöyle dursun, bulunduğu mevzilerde bile savaşmayı sürdürmekte yarar ummuyordu. Bugün, uzun bocalamalardan sonra görüşlerini **Yunan Hükûmetine** aktarmaya karar verdi. **Başbakan Gounaris'e** iletmek üzere, **Bursa'da** bulunan **Savunma Bakanı Theotikis'e** uzun bir raporla görüşlerini bildirdi.

05 Eylül 1921 (14)	<p>Her gün ortalık ağırırken saldırıya geçen Yunanların bugün isteksiz oldukları anlaşılıyordu. Genellikle bütün cephe boyunca taarruza kalktıkları halde, bugün güneş epey ilerledikten sonra saat 09.00'a doğru yalnızca 3'üncü Yunan Kolordusu taarruza geçti. 3'üncü Yunan Tümeni, Yükümlü Tepeleri; 10'uncu Yunan Tümeni, Şeyhali ve 9'uncu Yunan Tümeni de Karayavşan yönünde taarruza geçti. Üç Yunan tümeninin dün kırılan taarruzları tazelemek, ulaşamadıkları uzak hedeflere ulaşmak istedikleri anlaşılıyordu. Bu taarruzları, 4'üncü Grup'un 61'inci Tümeni ile 5'inci Kafkas Tümeni karşıladı. Çarpışmalar, öğleden sonra birden şiddetlendi. 9'uncu Yunan Tümeni, 5'inci Kafkas Tümeni'nin ilk siperlerine girmeyi başardı. Tümen Komutanı Yarbay Cemil Cahit Toydemir, tümeninin sol kanadındaki birlikleri hemen gerideki sırtlara çekerek savunmayı sürdürmeye çalıştı. Bu sırada 61'inci Tümen cephesinde de 3'üncü Yunan Tümeni'nin ilerlediği görülüyordu.</p> <p>4'üncü Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami, Yunanların Karayavşan-Kızılcaışla yönünde gelişebilecek taarruzunun yaratacağı sakıncaları gidermek için karşı taarruza karar verdi. Gerilerde toplayabildiği dokuz piyade taburunu, akşama doğru Yarbay Cemil Cahit'e göndererek karşı taarruza geçmesini emretti. Yarbay Cemil Cahit, saat 18.30'da şiddetli bir karşı taarruz başlattı. Yunanlar önce biraz direndilerse de, kısa sürede dirençleri kırıldı ve ağır kayıplar vererek geri çekildiler. Aynı biçimde 3'üncü Yunan Tümeni'nin taarruzu da kırılarak püskürtüldü.</p> <p>Yunanlar, cephenin öteki kesimlerinde taarruza kalkmadılar ama "Biz buradayız" der gibi zaman zaman çok da etkili olmayan topçu ateşi açtılar. Topçu ateşi, sadece Haymana yakınlarında etkili oldu. Buldukları arazinin üstün durumundan yararlanan Yunan topçularının, Haymana'yı güneyden çevreleyen ve görüşlerine açık Türk mevzilerini dövmeleri etkili oluyordu.</p> <p>2'nci Grup Komutanı Albay Selahattin Adil, karşısındaki 1'inci Yunan Tümeni'nin bütün gece ve gündüz hareketsiz kalmasını ve günün çoğunu savunma mevzilerini berkitmekle geçirmesini Yunanların tükenişi olarak yorumluyordu. 12 gündür sürekli savunma yapan ve az da olsa hep geri çekilmek zorunda kalan savaşçılarına müjdeyi verdi.</p> <p>Bugünkü Yunan basın bültenini okuyanlar şaşkına dönmüşlerdi. Basın bülteni, ne Sangarios'tan (Sakarya) söz ediyor, ne de Ankara üzerine yürüyüşe geçiniyordu. Sanki Anadolu'nun ortasında, Sakarya boylarında hiç savaş yokmuş gibi, sanki günlerdir uzun uzun verdikleri Sakarya'ya ilişkin haberler birden kesilmiş gibi bir sessizlik içindeydi. Şimdi bir Balkanlar tutturmuş gidiyordu. Bültene göre, Trakya ve Makedonya'da, Türklerle Bulgarlar, birlikte, Yunanlara saldırmayı planlıyorlardı. Fuat Bey adındaki bir Türk subayı, bu konudaki planı Mustafa Kemal'e sunmuş, sonra da Ankara'dan Sofya'ya hareket etmişti. Yunan gazeteleri ve Yunan basın bülteni, Anadolu'dan Balkanlar'a çekiliyorlardı artık. Sakarya'da batağa saplandıklarını yazmaktansa, konu değiştirmek daha kolay geliyordu.</p> <p>İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir H.Rumbold'un İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği telgraf, İngilizlerin Sakarya boylarında olup bitenleri anlamaya başladığını gösteriyordu. Rumbold telgrafında; Sakarya Savaşı'nın 13 gündür sürdüğünü, Türklerin bir ara, kritik bir duruma düştüklerini, ama ustaca bu durumdan kurtulduklarını, Yunan Ordusunun Sakarya'nın ötesini ele geçirmiş olmakla birlikte, şimdiki durumda Türklerin nefes alacak bir alan kazandığını ve savaş dışı olmadıklarını, her iki tarafın da oldukça yıpranmış olduğunu ve savaş sürerse karşılıklı bitkinlikle sonuçlanacağını bildiriyordu.</p> <p>İsmet Paşa, bugünkü çarpışmalar sonunda yayımladığı emirde, 4 ve 12'nci Grupların yarın karşı taarruz için hazırlanmasını, ancak taarruz için durumun gelişmesine göre, ordudan emir beklenmesini emrediyordu. Böylece tam 14 gündür savunmada kalan Türk Ordusu, artık karşı taarruza geçmeye hazırlanıyordu.</p> <p>Papoulas da gece yayımladığı emirde, Türklerin, 3'üncü Kolordu karşısında önemli sayıda kuvvet yığdığını ve bir karşı taarruza kalkışabileceğini, bu durum karşısında 3'üncü Kolordu'nun, sonuna dek savunmasını; aynı zamanda 1 ve 2'nci Kolordular'ın da kuzey yönünde bütün kuvvetleriyle şiddetli bir şekilde taarruz etmelerini emrediyordu. İki haftadır hep saldıran Papoulas istediği amaca ulaşamamış, Ankara'yı ele geçirmek şöyle dursun, Ankara önlerindeki iki ilçenin kenar mahallelerinde takılıp kalmışlardı. Polatlı ve Haymana'daki direniş bir türlü kırılmamıştı. Ve şimdi, saldırıya uğramaktan korkmaya başlamıştı Papoulas.</p>
06 Eylül 1921 (15)	<p>Gece, Polatlı'nın kuzeybatısından başlayıp Güzelcekele'ye dek uzanan 80 km.lik cephe boyunca sessiz geçti. Bu sessizliğin fırtına öncesi sessizlik olmadığını çok iyi biliyordu Türk komutanlar. Yunanların belirgin bir duraklama içinde oldukları anlaşılıyordu. Gün doğarken sessizlik hâlâ sürüyordu. Cephenin yalnız bir kesiminde Yunanların ateş açtıkları görüldü. Polatlı'nın batısındaki Yunan birlikleriyle Polatlı'nın 2 km. ilerisinde mevzilenmiş Türk birlikleri arasında 1 saat süren karşılıklı ateşten sonra yeniden sessizliğe dönüldü.</p> <p>Cephenin bir başka kesiminde, dün şiddetli çarpışmaların yapıldığı 4'üncü Grup kesiminde ise Türklerin bir taarruzu görüldü. 61'inci Tümen Komutanı Yarbay Rüştü Sakarya, sol kanadına üstün durumda olan bir tepeli almak ve bu kesimdeki düşmanın gücünü anlamak amacıyla Hücüm Taburunu taarruza geçirdi. Tabur,</p>

Yunanların inatçı direnişiyle karşılaşınca geri çekildi.

Yunanlar, bütün günü, mevzilerinin savunma gücünü artırmak için tahkimat yapmakla geçirdiler. Türk birlikleri de tahkimata önem vermekle birlikte, daha çok eğitimle uğraştılar.

Papoulas, 28 Ağustos'tan bu yana İnlerkatrancı'da bulunan karargâhını bugün Kavuncu Köprüsü'ne taşıdı. İnlerkatrancı, cephenin tam orta gerisindeydi. Kavuncu Köprüsü'nde karargâhını kurduğu yer ise cephenin kuzey kanadı gerisinde ve Sakarya Irmağı'nın batısında bulunuyordu. Papoulas'ın yeni karargâhında verdiği ilk emir; birliklerin 07 Eylül gününden itibaren, yeni bir emre kadar buldukları mevzileri kuvvetle savunmak üzere önlemler almaları, olanaklar ölçüsünde büyük bir yedek kuvvet çıkararak geride bulundurmaları, birinci hata ağır makineli tüfeklerini yerleştirmeleri, birinci hatta az piyade kuvvetleri bulundurmaları ve ileri mevzilerde tek başına kalmış olan kuvvetleri geri çekmeleri şeklinde idi. Emir, Papoulas'ın artık taarruzdan vazgeçtiğini ve savunmaya geçmeye niyetlendiğini gösteriyordu.

Mürettep Kolordu Komutanı Albay Kazım Özalp, bugün alınan Yunan esirlerini inceliyordu. Esirlerin ilk iş olarak bir parça ekmek istemelerinden, anlattıklarından ve görünüşlerinden Yunanların genel durumu hakkında gerekli bilgiyi edinmişti. Yunanlar oldukça ezilmişlerdi. Türk süvarilerinin aralıksız akınları cephe gerisi ile bağlantılarını kırmış, geri destek örgütünü çalışmaz duruma sokmuştu.

Batı Cephesi Komutanı **İsmet Paşa'nın** gece saat **21.00'de** verdiği cephe emri, **Sakarya** boylarındaki kanlı dövüşün artık bir dönüm noktasına ulaştığını belirliyordu. Emirde; düşmanın taarruz gücünün kırıldığına dair emarelerin olduğu, savaş dışı kalan askerlerin sayısının 30 bin civarında olduğu bildiriliyor ve bundan dolayı, düşman durumunun ortaya çıkartılması için bu geceden itibaren, her grubun kendi cephesinde, birçok yönlere kuvvetli keşif kollarıyla, düşman mevzilerine baskın yapması ve tutsak almaya çalışması, bu baskınların genel bir taarruz niteliğinde göstermek için düşmanın belli mevzilerine, cephaneyi az harcamak koşuluyla, bir miktar topçu atışlarının da yapılması, baskının bir grup cephesinde aynı zamanda yapılması, gece baskınlarında düşmanın gerçekten çekilmekte olduğunun anlaşılması halinde düşmanı izleyebilmek için grupların ellerinde kuvvetli ihtiyatların harekete hazır bulunması emrediliyordu.

**07 Eylül
1921
(16)**

Türk tümenleri, **İsmet Paşa'nın** emri gereğince geceyi Yunan mevzilerine baskınlar yapmakla geçirdiler. **Polatlı'nın** 20 km. kuzeybatısından, **Haymana'nın** 25 km. güneydoğusundaki **Güzelcekele**'ye dek uzanan 85 km.lik cephe boyunca yapılan baskınlarda edinilen bilgiler oldukça ilginçti.

7'nci Yunan Tümeni Polatlı'yı yakından çevreleyen mevzilerini koruyordu. **5'inci Kafkas Tümeni** hücum taburunun el bombaları ve süngülerle yaptığı baskın sabaha dek sürdü. Ağır bozguna uğrayan **10'uncu Yunan Tümeni** birlikleri birçok ölü, yaralı, silah ve cephane bırakarak **Çal Dağı'nın** batı sırtlarına doğru çekildiler. Gün doğduğunda sayılabilen düşman ölüsü 300'ü aşıyordu. Buna karşılık, hücum taburunun kaybı yok denecek kadar azdı: Bir şehit, on yaralı. Esir alınan Yunanlardan alınan bilgilerden, fazla yitip veren **2 ve 12'nci Yunan Tümenleri'nin** birleştirilerek tek tümene dönüştürüldüğü, **9'uncu Yunan Tümeni, Polatlı**

yakınlarına getirilmişti.

Çal Dağı'nın doğusunda baskın yapan müfrezeyi, **12'nci Grup** topçuları ateşleriyle destekliyorlardı. Fakat Yunanların yoğun ateşiyle karşılaşan müfreze duraklamış, bu sırada **12'nci Grup** topçularının ateşi altında kalmışlardı. Bunun üzerine müfreze gerilemek zorunda kalmış, mevzilerini boşaltarak kaçan Yunanlar da mevzilerine geri dönmüşlerdi.

Cephenin öteki kesimlerinde yapılan baskınlardan da aynı sonuca varılmıştı. Yunanlar geri çekilmemişler, üstelik mevzilerini tahkim etmişlerdi. Yapılan baskınları ciddi taarruzlar olarak yorumlayan Yunanlar yedek kuvvetler getirerek cephelerini güçlendirmeye çalışmışlardı.

Cephenin bir başka yerinde, **4'üncü Tümen Komutanı Albay Mehmet Sabri Erçetin** iki alayla **Kaletepe**'ye taarruz ederken, **7'nci Tümen Komutanı Yarbay Derviş**, tümeniyle **Karasüleymanlı** kuzeydoğusuna yaklaşacak ve gerektiğinde **4'üncü Tümeni** destekleyecekti. **5'inci Tümen Komutanı Kenan Dalbaşar** da, düşmanın kesin olarak çekildiği anlaşılırsa, **Çalış** yönünde ilerleyecekti. Planın uygulanmasına saat **17.00**'da başlanacaktı. Belirtilen saatte ileri atılan **4'üncü Tümen** alayları, daha ilk adımda **13'üncü Yunan Tümeni**'nin inatçı direnmesi ile karşılaştı. Yunan topçusunun etkili ateşi altında kalmalarına karşın, ilerleyen taarruz kolları, saat **19.00**'a doğru Yunan mevzilerine 200 metre kadar yaklaştılar. Bu sırada Yunanların **Kaletepe** doğusundan yaptıkları karşı taarruzlar kırıldı ve durduruldu. Göğüs göğüseye yapılan kanlı çarpışmalarla sarsılan Yunan siperlerine güneş batarken girildi. Hava kararırken Yunan topçularının ateşlerini bu siperler üzerine topladıkları görüldü. Topçu ateşinin etkisinden korunmak ve Yunanların yapacakları bir karşı saldırıda daha fazla kayıp vermemek için alaylar asıl mevzilerine çekildiler.

Türk gözetleme birliklerinin gündüz çeşitli kesimlerde yaptıkları gözetlemelerden, Yunanların cephe gerilerinde hummalı bir ulaşım çabası içinde oldukları anlaşılıyordu. Özellikle cephenin batısında ve **Sakarya Irmağı**'na yakın kesimlerdeki ulaşım yoğunluğu dikkati çekiyordu. Sabahleyin süvari, piyade ve topçusu bulunan 7-8 km. yürüyüş derinliği olan bir kuvvetin, **Sakarya**'yı **Beylikköprü**'den geçerek batıya, **Eskişehir** yönünde ilerlediği görülmüştü. Bu güçteki bir kuvvetin cepheden alınarak **Sakarya**'nın batısına geçirilmesine ve **Eskişehir**'e yürütülmesine bir anlam verilememişti. Öğleye doğru **Kavuncu**'dan **Sazılar Tren İstasyonu**'na doğru **60** kamyondan oluşan bir ulaşım kolunun ilerlediği görülmüştü. Öğleden sonra ise **Sazılar Tren İstasyonu**'ndan 20-25 vagonluk bir trenin **Eskişehir** yönünde hareket ettiği gözlenmişti. Cephedeki yaralıların kamyonlarla **Sazılar**'a, oradan da trenle **Eskişehir**'e gönderildiği anlaşılıyordu.

İstanbul'daki **Müttefik Orduları Başkomutanı İngiliz Generali Harington**, **Anadolu**'daki Gizli İngiliz Haber Alma Örgütü **Black Jumbo**'nun ulaştırdığı en son haberleri **Londra**'ya telgrafla ilettiler. Telgrafta; Yunanların geri çekilmekte oldukları, Türklerin de onları kovalamak için hummalı hazırlık yaptıkları, **Sakarya** batısında toplanan Yunan kuvvetlerinin, taarruz yenilemek amacıyla yapılıp yapılmadığını anlamamanın mümkün olmadığı, olası Türk başarısının **İstanbul**'da hemen yankı yaratabileceğinden dolayı derhal önlemlerin alınmakta olduğu rapor ediliyordu.

Papoulas da bugün yazdığı emirde; Kolorduların buldukları mevzileri hemen tahkim etmelerini emrediyor; bunun, ordunun taarruzdan ve ileri yürüyüşten vazgeçmiş olduğu anlamına gelmediğini, aksine, güçlendirilmiş savunma mevzileri sayesinde, taarruz sırasında kuşatma harekâtı için gerek duyulacak kuvvetleri artıracaklarını, ayrıca düşmanın taarruz etmesi halinde bu tahkimatın büyük yararının olacağını, düşmanın tahkimat sayesinde, daha az kuvvete sahip olmasına rağmen, cephesini daha fazla uzatabildiğini ve daha fazla yedek kuvvet bulundurabildiğini belirtiyor, kolorduların kendi gerilerinde uygun bir yerde birer tam tümeni yedeğe almalarını ve buldukları yerlerde incelemeler yaptıktan sonra tahkimat planları ile savunma krokilerini hazırlayarak göndermelerini emrediyordu. Bu emir ile **Papoulas**'ın ordusunu bulunduğu çizgide uzun süre tutmaya niyetlendiği seziliyordu. **Ankara**'ya girememişti, ama hiç olmazsa **Ankara** yakınlarında kalmalıydı. **Başkomutan Mustafa Kemal Paşa**, **Papoulas**'ın kafasından geçenleri yıkmak için karşı önlemler düşünüyordu. **Papoulas**, **Sakarya** boylarına yerleşip kalmanın hazırlıklarını yaparken, **Mustafa Kemal Paşa** ise Yunanları **Sakarya**'dan söküp atacak karşı taarruz olanakları yaratmaya çalışıyordu.

Yunan Savunma Bakanı **Theotokis**, bugün **Başbakan Gounaris**'e sunduğu kısa raporda; **Sakarya Muharebesi**'nin artık siper çarpışmaları karakterini almak üzere olduğunu, muharebelerin sürdürülmesinin tehlikeli olduğunu, bugüne dek kazanılan başarılarla, en kısa sürede bir ateşkes antlaşmasının sağlanmasının uygun olacağını bildiriyordu. Bu kısa rapor, **Kral Constantine**'nin **Büyük Ankara Seferi**'nin fiyaskoya dönüştüğünü resmen vurguluyordu. Yunan Ordusu, **Ankara**'nın iki ilçesi **Polatlı** ve **Haymana** önlerinde çakılıp kalmıştı. Sadece çakılıp kalmamış, ayrıca tehlikeli bir durumun içine itilmişti. Artık ilerleme olanağı yoktu. Yeni başarılar söz konusu değildi. Anadolu içlerinde varabileceği en uç noktaya ulaşmıştı. Şimdi yapılabilecek tek şey, Türkleri ateşkese razı ederek çarpışmaları durdurmaktır. Bu ateşkes de kısa sürede yapılmalıydı. İş uzarsa, Yunan Ordusu bir yıkımla karşılaşabilirdi.

<p>08 Eylül 1921 (17)</p>	<p>Sakarya boylarındaki muharebeler 2 haftayı aşmıştı. Yunan savaşçılar, Sakarya'nın doğusunda kalmış ilerleyememişlerdi. Ankara'ya ulaşma umudu iyice zayıflamış, bir adım atamaz duruma geldiklerinden, muharebeler siper çarpışmalarına dönüşmeye başlamıştı. Kimi Yunan savaşçısı, bu siperlerde yok olacağını, kendi kazdığı siperin mezarı olacağını düşünmeye başlamıştı. Bu cehennemden kurtuluşun tek yolunun tutsak olmak olduğuna inananlar giderek çoğalıyordu. Birliklerde zaman zaman bu konu tartışılır olmuştu. Ele geçirilen tutsakların açıklamaları da bunun doğruluyordu.</p> <p>1'inci Grup'un keşif taarruzu yapan birlikleri, gün doğduktan sonra ileri atıldılar, ancak Yunanların sert ve inatçı direnişiyle karşılaştılar. Düşmanın, Kartaltepe'den Totak'a dek uzanan bütün tepeleri güçlü birliklerle tuttuğu anlaşılınca, taarruza son verilerek mevzilere dönüldü.</p> <p>Yunanların bugün de tüm cephe boyunca hareketsiz oldukları görülmüyordu. Zaman zaman topçu ateşi açıyorlar, fakat açtıkları ateşten bir yarar beklemedikleri belli oluyordu. Tek amaçlarının mevzilerinde bulduklarını belirtmek olduğu anlaşılıyordu.</p> <p>Cephenin batı kesiminde, bir tabur gücündeki Yunan birliği, önündeki Türk ileri gözetleme süvarilerini geri iterek Dikmentepe'ye kadar ilerlemişti. Amaçlarının bu tepeyi işgal ederek, Sakarya Irmağı üzerindeki geçit yerlerini kontrol altına almak olduğu anlaşılıyordu. Kısa süre sonra açılan topçu ateşiyle tepede tutunamayacağına anlayan Yunan birliği, geri çekilerek geldiği yönde gözden kayboldu.</p> <p>Polatlı'nın 2-3 km. batısındaki mevzilerinde akşama dek hiçbir harekette bulunmayan 7'inci Yunan Tümeni, gün batarken Türk mevzilerine yoğun bir topçu ateşi desteğinde taarruza geçti. Çarpışmalar gece yarısına dek sürdü. Bir sonuç alamayan Yunanlar, daha sonra ateşi keserek mevzilerine çekildi. Taarruz güçlerini koruduklarını göstermek ister gibiydiler.</p> <p>Sakarya boylarındaki muharebeler, 18'inci gününe girerken üst düzeydeki Türk komutanları muharebelerin bir dönüm noktasına ulaştığı görüşünde birleşmişlerdi. Son 2 gündür yapılan gözetlemelerden, keşif taarruzlarından, tutsakların anlattıklarından çıkarılan sonuç, Yunanların artık taarruz gücünü yitirdikleri idi. Sakarya'nın batısına çekilişi güvenlik altına almak için Yunanlar, iki tümene yakın bir kuvveti Beylikköprü ve Kavuncu Köprüsü dolaylarında toplamış ve Sakarya'nın batısına geçirmişlerdi. Ancak bu tümenlerin hangi kolordulardan olduğu anlaşılammıştı.</p> <p>Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Yunanların geri çekilme hazırlıkları içinde bulunduğu kesin olarak inanıyor ve bu aşamada yapılacak bir taarruzun faydalı olacağını düşünüyordu. Bu düşünce çerçevesinde, İsmet Paşa'ya bir telgraf çekerek, 3'üncü Yunan Kolordusu karşısındaki iki tümenli Mürettep Kolordu'yu iki tümenle destekleyerek, dört tümenlik bir güçle Duatepe'ye taarruz edilmesini istedi. Duatepe'nin alınması, öteki iki Yunan kolordusunun Sakarya'nın batısına geçişini önleyecek, hiç olmazsa zorlaştıracaktı.</p> <p>İsmet Paşa, yarım saat sonra verdiği cevapta; düşmanın geri çekilme kararı verdiği kesinlikle inanıldıktan sonra, bütün ihtiyatın kuzeye alınarak Mürettep Kolordu kesiminde yapılacak bir taarruzun düşünebileceğini, dün 1 ve 4'üncü Gruplar'ın cephelerinde yapılan keşif taarruzlarının sonuçlarının henüz alınmadığını, bu sabaha dek 1'inci Grup'tan alınacak bilgiye göre, bu grubun bütün gücüyle taarruza geçmesini tasarladığını ve bu taarruzun durumu aydınlatacağını sandığını, alınacak sonuca göre, ihtiyatların Mürettep Kolordu kesimine kaydırılarak bu kesimde aha fazla kuvvetle taarruza geçileceğini bildiriyordu.</p>
--	--

Bu yanıtta, **İsmet Paşa**'nın taarruzu henüz erken bulunduğunu ve Yunanların geri çekilme niyetleri iyice anlaşılmeden bir serüvene atılmak istemediği anlaşıyordu. Gün ışığına dek kendisine ulaşan son bilgileri de dikkate alarak yeniden durumu değerlendiren **İsmet Paşa**, sabahleyin bir telgrafla görüşlerini **Fevzi Paşa**'ya bildirdi. **İsmet Paşa**; alınan bilgilere göre Yunan Ordusunun henüz cephede olduğunun kabul edildiğini, bu akşama yapılacak keşif taarruzları sonucunda, durumun daha çok aydınlanacağına sanıldığını, bu yüzden, keşif taarruzlarının sonuçları alınıncaya dek **1'inci Grup**'un yapacağı taarruzun ertelendiğini, düşmanın **Mürettep Kolordu** cephesinden **Çal Dağı**'na dek beş ve **Çal Dağı**'ndan **Totak**'a dek en fazla dört tümeni bulunduğuna göre, ihtiyat kuvvetlerinin kuzey kanatta toplanmasında bir sakıncanın olmadığını, bu gece **23'üncü Tümen**'in **Beyceğiz**'e, **15'inci Tümen**'in **Kargalı**'ya ve **7'nci Tümen**'in ise cephe gerisine alınması için emir verdiğini bildirdi.

Yunanların tek süvari gücü olan **Süvari Tugayı**'nın **Kurmay Başkanı Albay Papagos**, sabahleyin **2'nci Yunan Kolordusu Komutanı Prens Andrew**'i ziyarete geldi. Gelir gelmez de yakınmaya başladı. Buldukları yerde, 10 km. yarıçapındaki bir alan içinde artık hiç ot kalmamıştı. Açlıktan zayıflayan o güzelim İngiliz atları ölmeye başlamıştı. **Prens Andrew** de **Albay Papagos**'tan az dertli değildi. O da yakınmaya başladı. Kolordusunda her türden destek malzemesi giderek azalıyordu. İkmal malzemeleri yeterli olarak gelmiyordu. Bunun temel sebebi ise büyük bir uzaklıktan yiyecek ve cephane getiren ulaşım kollarını yakalayıp yok eden Türk süvarileriydi. Ulaşım kollarını korumak için cepheden kuvvet ayırmak zorunda kalıyorlardı. Fakat, Türk akıncıları, **İzmir** ve **Mudanya**'dan **Sakarya** boylarına dek uzayan ulaşımın yine de bir yerinden vurmaya başlıyordu.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Yunanların saldırı güçlerinin tükendiğine inanıyordu. Artık saldırı sırası Türk Ordusuna gelmişti. Yunanlara kesin darbenin cephenin batı kanadında vurulabileceğini düşünen **Mustafa Kemal Paşa**, **Fevzi Paşa**'ya cephenin bu kesimindeki durumu incelemesini ve görüşlerini bildirmesini emretti. **Fevzi Paşa**, öğleden sonra cephenin batı kanadında bulunan **Mürettep Kolordu**'nun karargâhına gitti. **Kolordu Komutanı Albay Kazım Özalp**, karargâhını **Zafer Tepe**'de kurmuştu. **Zafer Tepe**, **Polatlı**'nın kuzeydoğusunda ve **Ankara**'ya uzanan demiryolu yakınındaki **Karapınar** köyünün güneyinde bulunuyordu. **Zafer Tepe**'nin en büyük özelliği, yüksekliği nedeniyle batı ve güneybatıya doğru geniş bir görüş alanına sahip olmasıydı. 25-30 km. derinliğindeki görüş alanı içinden, **Polatlı**'nın hemen kuzeybatısındaki **Basrikale** ve **Duatepe** üzerinden **Sakarya** Irmağı üstünde önemli bir köprübaşı olan **Beylikköprü**'yü ve ırmağın batısına dek Yunan cephe gerisindeki geniş bir araziye gözetleme olanağı vardı. **Fevzi Paşa**, gelir gelmez batarya dürbününün başına geçti. **Sakarya**'nın batısında bazı hareketler görülüyordu. **Beylikköprü**'nün güneyindeki **Kavuncu Köprüsü**'nün batı yakasında irili ufaklı bir çok çadır vardı. **Albay Kazım**, bu çadırların dün gündüz görülmediğini, gece kurulmuş olduklarını söylüyordu. Bunlar, olsa olsa gezici hastane çadırları olabilirdi. Ayrıca, her iki köprüden batıya doğru uzanan ulaşım dikkat çekiyordu.

Fevzi Paşa ve **Albay Kazım**'ın, hastane çadırları diye düşündükleri çadırlar, gerçekte Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı **Papoulas**'ın yeni karargâhıydı. Geri çekilmeyi kafasına koyan **Papoulas**, ilk iş olarak cephenin orta gerisindeki **İnlerkatrancı**'da bulunan karargâhını **Kavuncu Köprüsü** batısına taşımıştı. Hem **Fevzi Paşa**, hem de **Albay Kazım**, **Papoulas**'ın **Sakarya**'dan doğuya doğru 70 km. uzanan bir çizgide

	<p>ordusunu bırakarak, kendisini Sakarya'nın batısına atacağını akıllarına getirmiyorlardı. Her iki komutan da, Yunan Ordusunun, savaşı birliklerini cephe boyunca mevzilerde tuttuğunu, buna karşılık destek ve yardımcı birliklerini Sakarya'nın batısına geçirdiklerini, bu tür bir davranışın geri çekilme hazırlığından başka bir şey olamayacağını düşünüyorlardı.</p> <p>Fevzi Paşa, görüşlerini belirten raporu Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdikten sonra gelecek yanıtı beklemeye başladı.</p> <p>İsmet Paşa'dan gece keşif taarruzu yapılması emrini alan 4'üncü Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami, bu iş için iki taburunu görevlendirdi. Taburlardan biri Şeyhali, diğeri de Çal Dağı batısı yönünde taarruza geçmek üzere bütün gün hazırlıklarını sürdürdüler. Hava kararırken, yoğun bir topçu hazırlık ateşinden sonra taburlar taarruza geçtiler. 23'üncü Tümen de araziye yayılarak gösteri niteliğindeki taarruza katıldı. Her iki tabur da karşılarındaki Yunanları geri atarak ilerlemeye başladılar. Bu sırada, tutsak almakla görevlendirilen küçük taarruz birlikleri gece karanlığından yararlanarak Yunan içlerine sarkıyor, tutsak avlamaya çalışıyorlardı. Yeterli ölçüde tutsak ele geçirildikten sonra, amacına ulaşılan taarruza son verildi. Taarruzda gövde gösterisi yapan 23'üncü Tümen de hemen toparlanarak, Duatepe'ye yapılması düşünülen büyük ve kesin sonuçlu taarruza katılmak üzere Beyceğiz'e doğru yürüyüşe geçti. Tümenin, Yunanlara sezdirmeden, gün doğmadan önce 20 km. batıdaki Beyceğiz'e vararak Mürettep Kolordu emrine girmesi gerekiyordu. Alınan tutsakların verdiği bilgilerden 4'üncü Grubun cephesinin sağında 9'uncu, solunda ise 10'uncu Yunan Tümenleri'nin bulunduğu artık kesinlik kazanmıştı.</p> <p>Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı Korgeneral Papoulas, 04 Eylül günü Yunan Hükûmetine uzun bir rapor sunmuştu. Raporun birinci bölümünde, Yunan Ordusunun zaferler kazanarak nasıl Sakarya'ya dek ilerlediği anlatılıyordu. İkinci bölümde ise acı gerçeklere ister istemez değiniliyor, Yunan Ordusunun Sakarya boylarında saplandığı çıkmaz açıklanıyor ve ne yapılması gerektiği soruluyordu. Papoulas dolambaçlı bir biçimde geri çekilmesi için hükûmetin emir vermesini istiyordu. Aradan 4 gün geçtiği halde, hükûmetten bir ses çıkmamıştı. Papoulas cephe durumunun giderek kötüye gittiğini görüyor, çekilme emri gelmediği için kendiliğinden karar veremiyordu. Daha fazla beklemenin tehlikeyi artıracığından kaygıya kapılarak, bugün bir telgrafla Başbakan Gounaris'e, ordunun şimdiye dek elinden geleni yaptığını, bundan sonra muharebelerin uzatılmasının tehlikeli olacağını sandığını bildirdi. Başbakan Gounaris, bu telgrafı alınca artık oyalamanın anlamsız olacağını düşünmüş olacak ki, hemen telgrafla karşılık vererek, her türlü siyasal görüşlerin ve şimdiye kadar güdülen amacın etkisi altında kalmaksızın, yalnız askerî çıkarların göz önünde tutularak kararların hazırlanması talimatını verdi. Verilen yanıtın, Yunan Hükûmetinin de "Büyük Ankara Seferi"nden umudunu kestiği anlaşılıyordu.</p> <p>Bugün yapılan keşif taarruzları, baskınlar ve gözetlemelerden, önemli miktarda Yunan birliklerinin çekildiği yolunda kesin bilgiler alınamamıştı. Bilinen tek şey, Yunan Ordusunun geri hizmet ve destek birliklerinin büyük bölümünü Sakarya Irmağı batısına aktardığıydı. Bu, çekilmenin bir başlangıcı sayılabilir.</p> <p>Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, akşama dek gelen bilgileri değerlendirdikten sonra, beklenen Yunan genel çekilişinin gerçekleşmesi durumunda, zaman yitirmeden kuvvetli bir darbe vurmak amacıyla; bütün grupların kendi karşılarındaki düşmana küçük baskınlar yaparak tutsak almaya ve düşman ordusunun büyük bölümüne ilişkin bilgi toplamaya çalışmalarını, 15'inci Tümen'in güneşin batmasıyla birlikte Dereköy'den hareketle, Kerim üstünden yürüyerek 09 Eylül günü güneş doğmadan önce Kargalı'ya varmasını, 23'üncü Tümen'in, güneş battıktan sonra yürüyüşe başlayarak Beyceğiz'e gitmesini ve Mürettep Kolordu'nun emrine girmesini, 57'nci Tümen'in de, topçusu ile birlikte güneş battıktan sonra yürüyüşe başlamasını ve Kerim'e giderek ordu yedeğini oluşturmasını emretti.</p>
<p>09 Eylül 1921 (18)</p>	<p>Yunanlar, 23 Ağustos'tan 03 Eylül'e dek 12 gün, bütün cephe boyunca duraklamadan, geceli gündüzlü taarruz etmişti. Buna karşılık Türk Ordusu büyük bir direnişle savunmaya girişmiş, zaman zaman toprak yitirerek geri çekilmek zorunda kalmış, ancak tutunabildiği ilk yerde inatçı bir savunma sürdürmüştü. Ağır zayıatlar pahasına yapılan savunma sonucunda, Yunanların taarruzları tümüyle kırılmıştı. Önemli kayıplar veren Yunanların, bundan sonra cephenin bazı kesimlerinde yaptığı taarruzlar, karşı taarruzlarla püskürtülmüştü.</p> <p>Dün, bütün cephe boyunca gece ve gündüz keşif taarruzları ve baskınlar yaparak düşmanın tutumunu anlamaya çalışan birliklerden gelen bilgiler, Yunanların geri çekilme hazırlığı içinde olduğunu doğruluyordu. Gelen son haberleri değerlendiren İsmet Paşa, bugün sabaha karşı verdiği emirde; düşmanın hareketlerinde çekilme işaretleri görülmekte olduğunu bildiriyor ve kesin sonucun elde edilmesi için, 10 Eylül'de gün ağarırken, desteklenecek olan Mürettep Kolordu tarafından düşmanın sol kanadına taarruz edilmesini, 1'inci Grup kesiminde, yalnız bir tümenin bırakılarak, diğer iki tümenin 2'nci Grup kesiminde toplanacak olan dört tümenle, Ilca Vadisi batısından Yamak-Bahçecik ve Dikilitaş-Taburoğlu yönlerinde taarruzda</p>

bulunmasını ve **5'inci Grup**'un (Süvari Grubu), **Eskikişla** kesimini işgal ederek, **Katrancı Vadisi** doğusundaki düşman birliklerinin doğusundaki çekilme yollarını tümüyle kesmesini emreliyordu.

Papoulas da dün akşam **21.45**'te yayımladığı emirde; güvenilir kaynaklardan öğrenildiğine göre, Türklerin **3'üncü Kolordu**'ya karşı pek fazla kuvvet topladığı, büyük ihtimalle burada asıl taarruz, diğer kesimlerde de gösteri taarruzu yaparak **3'üncü Kolordu**'yu geri atıp ordunun destek yollarını kesmek istediklerini bildiriyor ve hal çaresi olarak **3'üncü Kolordu**'nun sonuna dek savunma yapmasını, **1** ve **2'nci Kolordular**'ın ise kuzey yönünde aynı anda şiddetli bir taarruza geçmelerini, Türklerin **3'üncü Kolordu**'ya karşı taarruza geçmesini müteakip **1'inci Kolordu**'nun **Osmaniye-Sarıgöl** çizgisini ve bundan sonra da **Köpekköy Tepeleri**'ni ele geçirmesini, **2'nci Kolordu**'nun ise doğuya karşı güvenlik önlemlerini alarak, **Boyalık-Çayırılı** yönünde taarruz etmesini, **3'üncü Kolordu**'nun da sonuna dek inatçı savunma yaptıktan sonra, **10'uncu Tümeni** ile kuzey veya doğu yönlerinde taarruz etmeye çalışmasını emreliyordu. **Papoulas**, **Sakarya Muharebesi**'nin sürmekte olduğu 18 gündür belki de ilk kez Türk komuta heyetinin niyetlerini sezerek ona göre emir vermiş görünüyordu. Emri verdiği saatte, 3'üncü Yunan Kolordusu karşısına Türkler henüz hiçbir yeni kuvvet getirmiş değillerdi. Büyük bir gizlilikle buraya getirilmesi planlanan Türk tümenleri, gece yürüyüşlerine henüz başlamamışlardı. Ancak sabah gün ağarmadan Mürettep Kolordu cephesine ulaşabileceklerdi. **Papoulas**'ın emrini verdiği saatte gece yürüyüşüne henüz başlamamış olan Türk tümenlerinin hareketlerini, hele hele yürüyüş yönünü öğrenmesi imkansızdı. "Güvenilir kaynaklardan öğrenildiğine göre" diye söze başlamasından, en çok güvendiği İngiliz kaynaklarından bu bilgileri almış olduğu anlaşılıyordu.

Sabah, **Zafer Tepe**'de sert bir rüzgarla başladı. Hava soğuktu. **Mürettep Kolordu Komutanı Albay Kazım Özalp** ile **Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa**, bütün geceyi batarya dürbünü çukurunda geçirmişlerdi. Omuzlarına aldıkları kaputlarıyla üşüyüp durmuşlardı. Güneş doğunca hava biraz ısınmıştı. **Albay Kazım**, günün ilk ışıklarıyla birlikte batarya dürbünüyle Yunan gerilerini gözetlemeye koyuldu. Önemli bir hareket görünmüyordu. Arada bir tüfek sesleri duyuluyordu. **Sakarya** batısındaki bir önceki telaşlı geliş gidişler durulmuş gibiydi. Ancak **Kavuncu Köprüsü** yakınlarındaki çadırların sayısının arttığı dikkati çekiyordu. Yunan mevzilerinde canlılık yoktu. **Basrikale Tepesi**'nde birliklerdeki kimi erlerin, Yunanların gece boşalttığı siperlere gidip geldikleri görülüyordu. Öğleye dek durumda bir değişiklik olmadı. Arada sırada karşılıklı top ateşi açılıyordu. Öğleden sonra durgunluk daha da arttı. Sol yandaki **4'üncü Grup** cephesinden top ve tüfek sesleri geliyordu.

Saat **15.00**'e doğru **Başkomutan Mustafa Kemal Paşa** ile **İsmet Paşa**, üstü açık bir otomobille **Zafer Tepe**'ye geldiler. **Mustafa Kemal Paşa**, **Fevzi Paşa** ve **Albay Kazım** ile biraz görüşükten sonra, batarya dürbünün başına geçti. Yunan mevzilerini ve gerilerini uzun uzun incelemeye koyuldu. İnceleme sonrasında biraz geride bekleyen komutanlarının yanına gitti. Düşmanın batı kanadına taarruz edilerek **Sakarya**'ya doğru sıkıştırılması ve **Sakarya** üstündeki köprübaşlarının ele geçirilmesi planı yarın uygulanacaktı. Taarruzu Mürettep Kolordu Komutanı **Albay Kazım** yapacaktı. Kolordusunun **1** ve **17'inci Tümenleri** ile **1'inci Süvari Tümeni**'nden başka, öteki yerlerden kaydırılan **15** ve **23'üncü Tümenler** de emrine veriliyordu. **Mustafa Kemal Paşa**, taarruzun nasıl yapılacağını ve geliştirileceğini, haritada ayrıntılı bir biçimde açıkladı. Sonra arazi üzerinde uzun uzun anlattı. Başkomutanın, askerlik sanatında tartışma kabul etmez üstünlüğünün yeni bir yapıtıydı açıkladığı plan. Cephane azdı. Süngüye güveniliyordu.

Albay Kazım, yarın sabah taarruza katılacak tümen komutanlarını **Zafertepe**'ye çağırdı. **1'inci Tümen Komutanı Yarbay Abdurrahman Nafiz Gürman**, **15'inci Tümen Komutanı Albay Şükrü Naili Gökberk**, **17'nci Tümen Komutanı Albay Hüseyin Nurettin**, **23'üncü Tümen Komutanı Yarbay Ömer Halis Bıyıktaş** ve **1'inci Süvari Tümeni Komutanı Yarbay Osman Zati Korol** bir araya gelince, **Albay Kazım**, Başkomutanın taarruz planını en ince ayrıntılarıyla açıkladı. Her tümenin taarruz yönünü ve görevini, hem harita hem de arazi üstünde anlattı.

Duatepe'ye yapılacak olan taarruz için **57'nci Tümen**'in, **Kerim** yönüne gelerek ihtiyatta kalması kararlaştırılmış; durum gece yarısına doğru tümene bildirilmişti. Emri alan **57'nci Tümen Komutanı Albay Mümtaz**, hemen tümenini uyandırmış, kısa sürede yol hazırlıklarını tamamlamış ve gece yarısını biraz geçte yürüyüşü başlatmıştı. Yağmur ve rüzgar altında 5,5 saat süren zorlu bir yürüyüşten sonra sabah saat **06.30**'da ihtiyatta bekleyeceği yere vardı. Hemen dinlenmeye geçildi. Bir yandan birliklere çeki düzen verilirken, bir yandan da yakılan ateşlerde üniformaların kurutulmasına çalışılıyordu.

Bu gece yağmur altında yürüyüş yapan bir başka birlik daha vardı. **23'üncü Tümen**, **Çal Dağı** kesiminde yaptığı şaşırtma taarruzunu hava karardıktan sonra kesip **Mürettep Kolordu** emrine girmek için bütün gece yağmur altında yürümüş, gün doğmadan önce **Beypazarı**'na varmıştı. Yunanların hava gözetlemesine karşı hemen köydeki evlere dağılmış, gizlenmişlerdi.

Türk birlikleri, bütün günü, bir yandan taarruz hazırlığı, bir yandan da keşif taarruz ve baskınları yaparak, Yunanların hareketleri hakkında bilgi toplamakla geçirdiler. **1** ve **3'üncü Yunan Kolorduları**'nın önemli bir sataşmaları olmamıştı bugün. Yalnızca, **Haymana** kesimini aralıklı olarak topa tutmuşlardı. **Papoulas**, verdiği emirle, Türklerin **3'üncü Kolordu** cephesine yaptığı yığınağa ve başlatacakları taarruza karşı gerekli önlemleri aldığı kanısındaydı. Heyecanla yarını beklerken, bu gece **2'nci Kolordu Komutanı Prens Andrew**'in gönderdiği rapor **Papoulas**'ı çılgına çevirmişti. **Prens Andrew**, raporda; Türklerin sol kanadı daha doğuya uzanmakta olduğundan, **2'nci Kolordu**'nun bildirilen yönde taarruz etme olanağının olmadığını, Türklerin **3'üncü Kolordu**'ya taarruz etmeleri halinde, arazinin coğrafi görünümü ve güçlü tahkimat nedeniyle, kendi cephesinde yapacağı taarruzun yararsız olacağını, belki ancak önemsiz ve yavaş bir ilerleme elde edileceğini, oysa kolordusunun **Sivri**'ye kaydırılmasının, muharebeye kesin bir biçimde etki yapma olanağını sağlayacağını, **Papoulas**'ın emrindeki ruh yankısı ve cephenin kuzey kanadının desteklenmesi yolundaki arzusu hakkında bilgi sahibi bulunmasının, kendisini kolordusunu bu gece **Cambaklı**'ya geçirmeye ve yarın da **Sivri**'ye yürüyüşe yönelttiğini ve kışkırttığını, **3'üncü Kolordu**'ya şu ana dek taarruz edilmediğine göre, bu kaydırmanın zamanında yapılması olanağının var olduğu düşüncesinde olduğunu, bu konuda ön emirlerin verilmiş ve destek birliklerinin bu yönde yürüyüşe başlamış olduklarını bildiriyordu.

Papoulas, saçını başını yılmakta haksız değildi. Koskoca bir kolordunun komutanı, kendisine danışmadan yer değiştirme kararı alıyor; almakla kalmıyor, bazı birlikleri yürüyüşe başlatıyordu. **Papoulas**'ı asıl çıldırtan, **Prens Andrew**'in "emrindeki ruh yankısı" ve "arzunuz hakkında bilgi sahibi oluşum" gibi sözlerle yer değiştirmesini kendi emrine mal etmesiydi. Hemen **Prens Andrew**'e sert bir mesaj göndererek; mevzilerini bırakma planının kendisini şaşırttığını, kolordunun ne durumda olursa olsun mevzilerinde kalmasını ve

	<p>Türkler'in 3'üncü Kolordu'ya taarruz etmeleri halinde, önceki emrinde bildirdiği gibi Boyalık-Çayırılı yönünde taarruza geçmesini, düşünecek ve karar verecek yetkili kişinin ordu komutanı olarak kendisinin olduğunu, kolordunun yer değiştirmesi konusundaki bütün emirleri yürürlükten kaldırmasını emretti. Ayrıca verdiği bir emirle, 2'nci Kolordu Kurmay Başkanı ve yakın dostu Albay Gavallias'ı görevinden alıyor, yerine Süvari Tuğay Komutanı Albay Nikolaides'i atıyordu. Böyle yaparak, Kraliyet ailesinden olan Prens Andrew'i görevden almaya cesaret edememiş, hiçbir suçu olmayan yakın dostunu harcamıştı.</p>
<p>10 Eylül 1921 (19)</p>	<p>Duatepe'ye taarruz edecek beş Türk tümeni, bütün gece hazırlıklarını sürdürdü. Topçular mevzilere yerleştirildi. Geriden yapılacak destek hizmetlerinin ileriye ulaşımı ile yaralıların gerilere taşınmaları için gerekli düzenlemeler yapıldı. Taarruza katılacak beş tümene komuta eden Albay Kazım Özalp, geceyi Zafertepe'de gözünü yummadan geçirdi. Ortalık aydınlanmaya başladığında, bugünkü muharebeye sahne olacak Duatepe sisle örtülüydü. Albay Kazım, batarya dürbünü çukurunda sisin açılmasını bekledi sabırsızlıkla. Sis biraz aralanınca, Yunan mevzilerini son kez dürbünüyle gözetlemeye koyuldu. Yunan subayların da dürbünle gözetlemeler yaptıkları görülüyordu.</p> <p>Biraz sonra, Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa, İsmet Paşa ve karargâh subayları Zafertepe'ye geldiler. Başkomutanlık karargâhında görevli Halide Edip Hanım da karargâh subayları arasındaydı. Ünlü kadın yazar er üniforması giyiyor, kollarında onbaşı rütbesi taşıyordu. Mustafa Kemal Paşa hemen batarya dürbününün başına geçti. Yunan mevzilerini ve gerilerini dikkatlice gözden geçirdi. Sonra Albay Kazım'a işaret etti. Taarruz başlayabilirdi.</p> <p>Taarruz, bütün topçuların Duatepe'deki Yunan mevzilerine ateş açmasıyla başladı. 1'inci Tümen, Duatepe'ye taarruz etmek, 15 ve 23'üncü Tümenler de sağ yanından kuşatmak maksadıyla araziye yayıldılar. 17'nci Tümen de Kartal Tepe ile doğusunda oyalama ve şaşırtma taarruzu yapacaktı. Öğleye doğru çarpışmalar iyice kızıştı. Yunanlarda umulan çözülme henüz başlamamıştı. Mustafa Kemal Paşa, Duatepe'nin alınması için sabırsızlanıyordu. Topçu ateşinin daha iyi düzenlenmesini sağlamak maksadıyla, 15'nci Tümen'in yanına gitmeye karar verdi. Kimse ağzını açıp, Mustafa Kemal Paşa'ya, Türk Ulusu'nun kara günlerindeki tek ışığına, böylesine tehlikeli bir işe girişmemesini öneremedi. O, atına atladı ve 15'inci Tümen Komutanı Albay Şükrü Naili'nin ileri hatlardaki karargâhına doğru doludizgin yola koyuldu. Başkomutanın, taarruza katılan birliklerin arasında görülmesi, erlerin ve subayların morallerini yükseltmişti birden.</p> <div data-bbox="359 1146 1353 1805" data-label="Image"> </div> <p>Beş tümenin Duatepe'ye taarruz ettiği saatlerde, 4'üncü Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami, Polatlı'nın 10 km. doğusunda gösteri ve şaşırtma taarruzu yapıyordu. Amaç, bu kesimdeki Yunan tümenlerini oyalayarak yerinde tutmak, Duatepe'ye yardıma gitmelerini önlemektir. 61'inci Tümen ile 5'inci Kafkas Tümeni'nin taarruzları henüz gelişmekte iken, bir Yunan tümeninin karşı taarruza kalktığı görüldü. 5'inci Kafkas Tümeni'nin örtme birliklerini hızla dağıtan Yunanlar, tümenin ana mevzilerine girdiler. Acidere'ye bakan sırtlarda kanlı bir dövüş başladı. Sırtlar, birkaç kez el değiştirdi. İnatçı savunma karşısında sonuç alamayacağını anlayan Yunanlar, büyük kayıplar vererek geri çekildiler. Sonradan 9'uncu Tümen olduğu</p>

anlaşılan bu tümen, öğleden sonra yeniden taarruza geçti. Kısa sürede sırtları yeniden ele geçirdi. **5'inci Kafkas Tümeni**, kanlı ve sürekli süngü hücumlarıyla **Acidere** sırtlarındaki Yunanları dereye sürmeyi başardı. Fakat bu sırada ana mevzilerini düşmana kaptırmışlardı. Tehlikeli bir duruma düşen **5'inci Kafkas Tümeni**, ezilmemek için 2 km. geri çekilmek zorunda kaldı. **61'inci Tümen**'in de taarruzları bir sonuç vermedi. Gün batarken, **4'üncü Grup** birlikleri buldukları mevzileri kesin olarak savunmak üzere düzenlendiler.

12'nci Grup, bugünkü genel taarruzda, **Çal Dağı**'na karşı gösteri taarruzuna girişti. **Grup Komutanı Albay Halit**, düşmanın direnişi kırılabilirse, **Çal Dağı**'nı ele geçirmeye çalışacaktı. Taarruz kolları, öğleye doğru **Çal Dağı**'nın kuzey sırtlarına vardı. Fakat, yoğun topçu ve piyade ateşi altına girildiğinden ilerlenemiyordu. Bu sırada, **11'inci Tümen**'in taarruzu da **Çal Dağı** yamaçlarına takılıp kalmıştı. **Çal Dağı**'nı savunan **2'nci Yunan Tümeni**, akşama doğru sert bir karşı taarruza geçti. Çözülen **11'inci Tümen** birlikleri, daha fazla ezilmemek için ana mevzilerine çekilmek zorunda kaldılar. Bu çekiliş oldukça pahalıya mal oldu. Tümenin taarruza katılan birlikleri savaşçıların üçte biri şehit olmuştu. Yalnız **Çal Dağı**'nın kuzeydoğu kesiminde tutunmayı başaran bir tabur gücündeki Türk savaşçısı, tuttuğu tepelerde kalmıştı. Böylece, günler sonra **Çal Dağı**'na yeniden adım atılmış oluyordu.

Mürettep Kolordu Komutanı Albay Kazım, öğleye doğru **Duatepe**'deki Yunan direnişinin çökmekte olduğunu gördü. **Polatlı**'nın mahallelerine dek sokulmuş olan **7'nci Yunan Tümeni**'nin, **Duatepe**'deki iki alayı gerilemeye başlamıştı. Bu sırada, **7'nci Yunan Tümen Komutanı**'nın, tepelyi bir alayla desteklemek istediği görüldü. Fakat **1'inci Tümen**'in önden, **15** ve **23'üncü Tümenler**'in sol yandan yaptıkları şiddetli taarruz karşısında tutunamadılar. Yunanların sol kanat açığından geçerek taarruz eden **23'üncü Tümen**'in hücum kolları, **Duatepe**'nin doruğuna vardığında, tepenin ön yüzündeki mevzileri henüz bırakmamış olan Yunan savaşçıları ile karşılaştı. Tepenin doruğuna doğru koşar adım çıkarken soluk soluğa kalan hücum kolu savaşçıları, son bir gayretle süngü hücumuna kalktılar. Birkaç dakika içinde siperlerde tek canlı Yunan kalmadı. 6 gün önce kaptırılan **Duatepe**, geri alınmıştı. Yunanların tepedeki topları, çok sayıda tüfeği ve cephanesi ele geçirilmişti. Tepe, savaşın acı görüntülerini sergiliyordu. Yüzlerce Yunan savaşçısı, tepenin orasına burasına serpilmiş, cansız yatıyordu.

Duatepe gibi önemli bir yerin alınması, başta **Başkomutan** olmak üzere tüm Türk savaşçıları sevindirmişti. Artık, **Sakarya**'da, özellikle **Beylikköprü** ve demiryolunda üstün bir duruma geçilmişti. Yunanlar, **Sakarya**'nın batısına, bu bölgedeki geçitlerden geçemeyecek, demiryolundan yararlanamayacaktı. **Sakarya**'nın doğusundaki birliklerini batıya geçirmek için, ellerinde güneyde bulunan **Kavuncu Köprüsü** ile onun da güneyinde ve Türk süvarilerinin akınlarına karşı güven vermekten uzak olan **Beşköprü** kalıyordu.

Yunanların **Duatepe** gibi stratejik bir tepeden kolay kolay vazgeçmeyecekleri belliydi. Tepede Yunan kalmadığına iyice inandıktan sonra, tepelye yoğun bir topçu ateşi açmaya başladılar. Özellikle, **Duatepe**'nin güneyindeki **Kartaltepe**'de bulunan topçuları, **Duatepe**'ye yerleşene Türk savaşçılarına ölüm yağdırıyordu. **Kartaltepe** de alınmadıkça, bu kesimde tutunabilmek zor olacaktı. **İsmet Paşa**, **Albay Kazım**'ın yanına geldi. **Kartaltepe**'nin güneydoğusunda bulunan ve Yunanların geri çekilme yollarına üstün durumda olan **Karadağ**'a dikkatleri çekti. Cephe Komutanlığı emrinde ihtiyatta bulunan **57'nci Tümen**'i, **Albay Kazım**'ın emrine verdi ve **Karadağ**'a taarruz edilmesini emretti. **57'nci Tümen Komutanı Yarbay Mümtaz**, tümenini taarruza kaldırdı. Tümen, yanları ve gerileri düşman ateşi altında olan bir aralıktan ilerlemek ve çok sarp bir tepe tırmanmak zorundaydı. Taarruz için araziye yayılan alaylar, zorlukla ilerlemeye başladılar. Yunanlar, şiddetli topçu ve piyade ateşiyle, Türk savaşçıları adım atamaz duruma soktular. **Albay Kazım**, emrindeki birliklerle **Kartaltepe**'ye şaşırtma taarruzları yaparak, **57'nci Tümen**'in içinde bulunduğu zor durumu hafifletmeye çalıştı. İnatla ilerlemeye çalışan **57'nci Tümen** savaşçıları, büyük kayıplar vermelerine karşın akşama dek **Karadağ**'a yanaşamadı. Yunanlar, **Kartaltepe**'yi ve **Karadağ**'ı geriden getirdikleri kuvvetlerle iyice desteklemişlerdi.

KARADAĞ (KARATEPE)

Saat 16.00'ya doğru, Zafertepe'ye, 23'üncü Tümen'in Duatepe'nin kuzeybatısındaki Çekirdeksiz köyüne girdiği haberi geldi.

5'inci Grup (Süvari) Komutanı Albay Fahrettin Altay, günlerdir cephenin doğu kanadı ucunda hareketsiz kalmaktan yakınıyordu. Gelen emir ile; düşmanda geri çekilme belirtilerinin görüldüğü, yarın bütün cephe boyunca genel taarruza geçileceği bildiriliyor ve süvari grubunun düşman gerilerine hareket etmesi ve **Mangal Dağı**'nı ele geçirerek düşmana arkadan taarruza başlaması emrediliyordu. **Albay Fahrettin**, bir gün önce **2'nci Süvari Tümeni**'ni, keşif amacıyla Yunan gerilerine göndermişti. Elinde kalan öteki iki tümenine, hemen hareket emri vermişti. Kısa bir hazırlıktan sonra, dün gün batarken, iki süvari tümeni yürüyüşe başlamıştı. Cephenin doğu kanadından önce 15 km. kadar güneye doğru yürüyen tümenler, sonra güneybatıya yönelerek 25-30 km.lik bir yarım yay yapacak bir biçimde ilerliyordu.

Sabaha dek durmaksızın yürüyen süvari tümenleri, sabahleyin atları doyurmak, sulamak ve biraz da dinlendirmek için mola verdiler. Atının bakımını bitirenler, dizginlerini kollarına dolayarak hemen toprağa kıvrıldılar. 1-2 saatlik kestirmeyle, uykusuzluklarını ve yorgunluklarını üstlerinden atmaya çalıştılar.

3'üncü Süvari Tümeni, kuzeye yönelerek **Mangal Dağı**'na doğru ilerledi. Öğleyi biraz geç, **Mangal Dağı**'na vararak burayı işgal etti. Bundan tam 18 gün önce, **Sakarya Muharebesinin** ilk günü Yunanlara kaptırılan, yapılan karşı saldırılara ve dökülen onca kana karşılık bir türlü geri alınamayan **Mangal Dağı**, çarpışmasız ele geçirilmişti. **Ankara** üstüne yapılacak taarruzlar için stratejik olarak büyük önem taşıyan **Mangal Dağı**'nın ilk gün elden çıkması Türk Ordusunda moral sarsıntısına yol açmıştı. Ama aradan 18 kanlı gün geçmiş, **Ankara**'yı almaktan vazgeçmek zorunda kalan ve geri çekilmeyi düşünen Yunanlar, **Mangal Dağı**'nı kendiliklerinden bırakmışlardı. Yunanlar şimdi, kuzeylerinde yer alan **Haymana** kesimindeki Türk birlikleri ile güneylerinde bulunan **Mangal Dağı**'ndaki Türk süvarileri arasında kalmışlardı.

14'üncü Süvari Tümeni öğleden sonra **Kerpiç** kesimine vardı. Bir gün önce Yunan gerilerine sarkan **2'nci Süvari Tümeni** ise akşama doğru **Mangal Dağı**'nın batısındaki **Mollaresul Tepeleri**'ne ulaştı ve buraya yerleşti.

Süvari tümenleri, geceyi buldukları yerlerde dinlenmekle geçireceklerdi. Yarın, Yunanlara arkadan saldırıacaklardı. **Prens Andrew**'in kolordusu artık iki ateş arasındaydı.

Yunan Başbakanı Gounaris, **Bursa**'da bulunan **Savunma Bakanı Theotokis** aracılığıyla bugün **Papoulas**'a yeni bir telgraf daha gönderdi. Bu telgrafta **Gounaris**; son işgal çizgisinin, barış ve kesin ilhak görüşmeleri sırasında istenecek çizginin, elden geldiğince ilerisinde olması gerektiğini ve **Papoulas**'ın her türlü davranışında siyasal görüşlerden sıyrılarak yalnız askerî gerekleri sağlamaya çalışması gerektiğini bildiriyordu.

Türk Ordusunun **Sakarya** boylarındaki umulmadık direnişi, Yunan planlarını altüst etmişti. Türk Ordusunu yok ederek **Ankara**'yı ele geçirdikten sonra **İstanbul**'u da alacaklar, **Büyük Bizans**'ı kuracaklardı. Ne var ki, **Ankara** önlerine çakılıp kalmışlardı. Daha fazla batağa batmamak için geri çekilmeyi düşünen **Papoulas**'a, hükümeti de gerekli serbestiyi vermişti iki gün önce. **Başbakan Gounaris**, **Papoulas**'ın çok geri çekilerek, işgal edilen toprakların büyük bölümünü elden çıkarmasından kaygı duymuş olmalıydı. Bugün gönderdiği telgrafta, **Papoulas**'a elden geldiğince "az geri çekil" demek istiyordu. Kesin zaferden umut kesilmişti. İş barış görüşmelerine kalacaktı. Elde ne kadar toprak bulundurulursa, ne kadar geniş alan işgal altında

	<p>tutulursa, barış görüşmelerinde o kadar güçlü olunacaktı. Biraz ödün verilerek, işgal altında bulundurulmuş toprakların küçük bölümünden vazgeçilerek, Batı Anadolu'ya yerleşilecekti.</p> <p>Duatepe'nin 3 km. kuzeyindeki Çekirdeksiz köyü, Yunan işgali altından kurtarılan ilk köy oluyordu. 10 gün önce Yunanlar ele geçirmişti. Şimdi, Kütahya-Eskişehir yenilgisinden bu yana yüzlerce köyü Yunanlara kaptıran Türk Ordusu ilk kez yitirdiği bir köyü geri almıştı.</p> <p>Türk Ordusunun cephenin batı kanadında ve orta kesiminde genel taarruza geçtiği saatlerde, cephenin doğu kanadında bulunan 2'nci Yunan Kolordu Komutanı Prens Andrew, Türk genel taarruzundan habersiz, kişisel sorunlarını çözmeye çalışıyordu. Dün, Papoulas'a danışmadan kolordusunu Sivri'ye kaydırmaya kalkışmıştı. Papoulas da, bu büyük disiplinsizlik olayını Albay Gavallias'ı görevinden almakla geçiştirmek istemişti. Albay Gavallias, Papoulas'ın eski dostuydu. Ama Papoulas, kral ailesinden bir kolordu komutanına dokunmadığı için, en yakın dostunu harcamıştı. Bu davranış Prens Andrew'i üzmüştü. Üstelik kolordusunun topçu komutanı Albay Papatoannu da bir dilekçe vererek Albay Gavallias'la eşit derecede sorumlu sayılması gerektiğini belirterek görevden alınmasını istemişti. Prens Andrew, bu dilekçeyi işleme koymamış, Papoulas'a sabah saat 06.30'da bir telgraf çekerek görevden alınmasını istemişti. Papoulas ise, önemli nedenlerin Prens Andrew'in görevden alınmasına izin vermediği gibi, kendisinin de böyle bir niyeti olmadığını bildirmişti cevap olarak. Prens Andrew alınmıştı bir kez. Kendi deyimiyle öfkesi ve nefreti son kertede idi. Değiştirilmesi için yeniden başvuruda bulundu. Papoulas, bir telsiz mesajıyla; ne kendisinin ne de Tümen Komutanlarının görüşlerinin Ordu Karargâhına arz edilmemiş olduğunu ve görevde kalmasını kendisinin arzu ettiğini ve durumun da bunu gerektiğini bildirmişti.</p> <p>3'üncü Grup Komutanı Yusuf İzzet Paşa'nın emrinde toplanan 1, 2 ve 3'üncü Gruplar, sabahın erken saatlerinde geniş çaplı bir gösteri taarruzu başlatmışlardı. Haymana'nın 7 km. batısından başlayarak, doğuya doğru 30 km.yi aşan bir cephe boyunca yapılan taarruzun amacı, bu kesimde bulunan 1 ve 2'nci Yunan Kolordusu'nun birliklerini yerlerinde tutarak, Mürettep Kolordu'nun taarruz ettiği kesime, Duatepe dolaylarına kuvvet kaydırılmasını önlemek idi. Bu arada, bu gösteri taarruzu gelişme gösterecek olursa, Yamak yönünde ilerlenecek, 1 ve 2'nci Yunan Kolorduları birbirlerinden ayrılacaktı. Taarruz, Yunanların sert direnişi ile karşılaşmıştı. Taarruz ve karşı taarruzlar birbirini izlemişti. Daha çok yakın dövüş ve karşılıklı süngü saldırıları biçiminde sürdürülen çarpışmalar, cephe çizgisinde ileri ve geri dalgalanmalara neden olmuştu. Kimi yerde Yunan birlikleri, bir parça ilerleme olanağı bulmuştu. Kanlı çarpışmalar, hava kararına dek sürmüştü.</p> <p>Ne var ki, cephenin batı ucunda Türk birlikleri Duatepe'yi ele geçirmiş, Beylikköprü ve Yukarı Sakarya kesiminde üstün duruma geçmişti. Cephenin öteki kesimlerindeki tüm Türk taarruzları kırılıp püskürtülmesine karşılık, Papoulas, ordusunun batı kanadının güvenliğinden kuşkuya düşmüştü. Bu nedenle, 2'nci Kolordu Komutanı Prens Andrew'e gece yürüyüşleriyle 3'üncü Yunan Kolordusu gerisine çekilmesini ve fazla destek birliklerini Kavuncu Köprüsü'ne göndermesini emretti.</p> <p>Prens Andrew, Papoulas'ın bu emrini aldığı anda hava kararmak üzereydi ve birlikleri bir ölüm kalım dövuşünün içindeydi. Çarpışmaları kesecek ve geri çekilecek durumda değildi. Emri uygulamak için gece karanlığını beklemeye karar verdi. Ancak Prens Andrew'in küllenmeye başlayan öfkesi yeniden canlandı. Papoulas bir gün önce kesinlikle karşı koyduğu bir şeyi şimdi emrediyordu. Prens Andrew, gecenin koyu karanlığından yararlanarak birliklerine ateş kestirip onları gerilere çekti. Ve ardından batıya doğru yürümeye başladı. Bu yürüyüş, Türklerin saldırısıyla karşılaşmadan sabaha dek sürecekti.</p>
<p>11 Eylül 1921 (20)</p>	<p>Papoulas, cephenin doğu kanadındaki birliklerini ezdirmeden Sakarya'nın batısına geçirmek için, cephenin batı kanadını ve Sakarya geçitlerini korumak derdine düşmüştü. 1'inci ve 2'nci Kolorduları'nı ancak böyle kurtarabilecekti. Bu amaçla, Sakarya geçitlerine egemen olan Kartaltepe-Karadağ ve Eskipolatlı çizgisini 3'üncü Kolordusu'yla tutmakta ve Türkleri bu çizginin batısına geçirmemek için Duatepe ve Karadağ'a yoğun topçu ateşi yaptırmaktaydı.</p> <p>Cephenin orta kesimine düşen Çal Dağı'ndan cephenin doğu ucundaki Güzelcekele'ye dek uzanan bölgedeki 1 ve 2'nci Kolordular'ın kurtarılması ve sarsılmadan geri çekilmesi için de Sivri-Kızılcaışla yönünde şiddetli taarruzlar yapıyordu.</p> <p>Papoulas, bir Türk taarruzunun doğuracağı tehlikeleri önlemek maksadıyla, yarın sabah Karsaklı-Bayburt yönünde bir karşı taarruz yapmayı düşünüyordu. Bu amaçla, cephenin doğu kanadındaki mevzilerini bırakarak dün akşamdan bu yana batıya doğru çekilen 2'nci Yunan Kolordusu'na, Karahamzalı-Sarıhalil kesiminde toplanmasını emretmişti. Papoulas, bu kolorduyla yarın sabah Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki son taarruz şansını denemek istiyordu.</p> <p>5'inci Grup (Süvari) Komutanı Albay Fahrettin Bey, İsmet Paşa'ya gönderdiği kısa raporda; 3'üncü Süvari</p>

Tümeni'nin kuzeybatı, **2'nci Süvari Tümeni**'nin ise **İnlerkatrancı** yönünde ilerlemekte olduğunu, her ikisinden de yeni raporlar alınmadığını, **14'üncü Süvari Tümeni** ile birlikte güneş batarken **Katrancı**'ya vardığını, bu gece, **14'üncü Süvari Tümeni**'ni **Türbetepe**'ye çıkaracağını ve yarın sabah erkenden düşman kollarına baskın yapacağını, düşmanı, **Sakarya** köprülerinden geçerken elden geldiğince zayıata uğratacağını, daha sonra da, **Sakarya**'yı güneyinden dolaşarak, uzun yürüyüşlerle düşman gerilerine yürüyeceğini bildiriyordu.

Tanyeri henüz ağarırken, dün öğleden sonra **Karadağ** yönünde taarruza geçen **Mürettep Kolordu**'dan **57'nci Tümen**, taarruzunu bütün gece sürdürmüştü. Gece yapılan kanlı çarpışmaları **Zafertepe**'deki karargâhından izleyen **Albay Kazım**, zaman zaman çok zor durumlara düşen **57'nci Tümen Komutanı Albay Mümtaz**'ın gece yarısına doğru taarruzu hızlandırdığını öğrenmişti. Karanlıkta göğüs göğüse yapılan kanlı dövüşün sonucu sabaha karşı belli olmuş, **Karadağ** ele geçirilmişti.

Karadağ'ın kuzeybatısındaki **Kartaltepe**'ye bütün gece aralıksız taarruz eden **17'nci Tümen** de, iki saat önce **Kartaltepe**'nin doğu eteklerini ele geçirmişti. Bu sırada, gerilerden yeni destek birlikleri getiren Yunanlar, **Karadağ** ve **Kartaltepe** yönünde şiddetli bir karşı taarruz başlatmışlardı. Gün doğarken Yunan karşı taarruzu gelişmeye başlamıştı.

Albay Kazım, **Karadağ**'daki **57'nci Tümen**'in ağır topçu ateşi altında kaldığını ve giderek şiddetini artıran Yunan karşı taarruzunu kıramayarak adım adım gerilediğini gördü. Aynı anda, **Kartaltepe**'nin doğu eteklerinde bulunan **17'nci Tümen**'in de düşman baskısı altında bocaladığını görüyordu.

Yunanların, **Karadağ** ve **Kartaltepe**'yi korumak için bütün güçlerini ortaya koydukları anlaşılıyordu. Dün, **Yukarı Sakarya** kesimine ve geçit yerlerine üstünlük sağlayan **Duatepe** gibi stratejik önemi büyük olan bir tepeyi elden çıkarmalarından telaşa kapıldıkları anlaşılıyordu. Yapılan gözetlemelerde, Yunanların yalnızca destek birliklerini **Sakarya**'nın batısına geçirdiğini, savaşçı birliklerin tümünün, henüz **Sakarya**'nın doğusunda bulunduğunu doğruluyordu. Bu gerçeği göz önünde tutarak ona göre hareket etmek gerekiyordu. Yoksa, yanlış bir davranış, dün kazanılan parlak sonuçları bir anda silebilirdi. Aceleye gerek yoktu.

Albay Kazım'ı dikkatli davranmaya zorlayan bir başka etken de yokluktu. Son günlerde, özellikle dünkü taarruzda çok sayıda piyade ve topçu cephanesi harcanmıştı. Verilen ağır zayıatlar nedeniyle birliklerde savaşçı sayısı da iyice azalmıştı. Son bir iki gün içinde hiç yeni er desteği yapılamamıştı. Yitirilen subayların yerleri ise zaten doldurulamıyordu. Birliklerdeki subay boşluğu, özellikle küçük rütbeli subay yetersizliği herkesi acı acı düşündürüyordu. Savaşın dönüm noktasına iyice yaklaşıldığı bugünlerde, bir tek subayın, bir tek erin, bir bağ tüfek mermisinin, bir atımlık topçu cephanesinin dikkatle değerlendirilmesi, önemli yarar umulmayan durumlarda bir tek şehit verilmesinden, bir tek mermi yakılmasından kaçınılması gerekiyordu. Bu düşüncelerle dolu olan **Albay Kazım**, dün gece üstünkörü yapabildikleri baş siperleriyle **Karadağ** eteklerinde tutunmaya çalışan **57'nci Tümen**'in ezilmekte olduğunu görünce, duraksamadan kararını verdi. Tümen geri çekilecekti. **57'nci Tümen** yavaş yavaş geri çekilirken, **17'nci Tümen** de artan düşman baskısına daha fazla dayanamayarak geri çekilmeye başladı. Her iki tümenin adım adım vuruşarak geri çekilmesi öğleden sonra saat **13.00**'a dek sürdü.

Bu sırada, sabahtan bu yana **Duatepe** ve çevresini yoğun topçu ateşi altında tutan Yunanların, büyük bir kuvvetle **Duatepe** yönünde taarruza kalktıkları görüldü. Bir süre sonra taarruz birden şiddetlendi. Taarruzu kırmak için bütün güçleriyle direnen **1** ve **15'inci Tümenler** bocalamaya başladı. Dünkü taarruzda ağır kayıplar veren ve sarsılan **23'üncü Tümen**'i toparlanması için geriye çeken **Albay Kazım**, Tümen Komutanı **Yarbay Ömer Halis**'e tümenini **Duatepe**'ye yaklaştırmasını emretti. **Albay Kazım**, çarpışmaların bunalımlı bir döneme girdiğini görüyordu. **Karadağ** ve **Kartaltepe** eteklerinden geri çekilmek zorunda kalmış, şimdi de **Duatepe**'nin tekrar kaybedilme riski belirmişti. Biraz sonra, **7'nci Yunan Tümeni**'nin birlikleri **15'inci Tümen** siperlerine girince durum daha da kötüleşmişti. Tümenin siperlerde yok edilmesi ya da siperlerden geri atılması, **Duatepe**'nin yeniden düşmana kaptırılması demektir. Siperlerde insanlar birbirine girmiş, boğuşup duruyorlardı. Tam bir ölüm kalım mücadelesi başlamıştı. **Duatepe**'yi takviye etmesi emredilen **23'üncü Tümen Komutanı Yarbay Ömer Halis**'in tam zamanında yetiştiği görüldü. **23'üncü Tümen** savaşçıları siperlere varır varmaz, kan ter içindeki arkadaşlarının yanında yakın dövüşe giriştiler. Yunanların taarruzu birden kırıldı ve durduruldu. Hemen arkasından bir karşı taarruz başlatıldı. Girdikleri siperlerden atılan Yunan birlikleri, **Duatepe**'de yüzlerce ölüm ve yaralı bırakarak, dağınık ve perişan bir durumda mevzilerine geri çekildiler.

Saat **15.00**'te, **17** ve **57'nci Tümenler** de karşı taarruza kalktılar. 2 saat süren çetin ve kanlı çarpışmalardan sonra Yunanlar eski mevzilerine sürüldüler. **Karadağ**'ın kuzey sırtları ve **Kartaltepe**'nin doğu kesimi yeniden ele geçirildi.

Dünkü çarpışmalardan sonra **5'inci Kafkas Tümeni**'nin 2 km. geri çekilmesi yüzünden, **4'üncü Grup**

	<p>Komutanı Albay Kemalettin Sami, birliklerini ana savunma mevzilerine almak zorunda kalmıştı. Polatlı'nın 6 km. güneydoğusundan başlayıp, Karayavşan'a dek uzanan 17 km uzunluğundaki 4'üncü Grup cephesinde karşılıklı topçu ve piyade ateşi sabaha dek sürmüştü.</p> <p>Günün erken saatlerinde, Mürettep Kolordu birliklerinin Karadağ'a yaptığı taarruz gelişmiş, ancak 61'inci Tümen'in Eskipolatlı sırtlarındaki Yunanları geri atamaması, 57'nci Tümen'i zor duruma sokmuş ve bu tümeni gerilemek zorunda bırakmıştı.</p> <p>Öğleye doğru, bir topçu bataryası ve bir alaydan fazla Yunan kuvvetinin, Çal Dağı'nın batısından Şeyhali ve Karayavşan yönlerinde ilerlediği görüldü. Bu şekilde yeni destekler alan 10'uncu Yunan Tümeni, öğleden sonra Şeyhali kesimindeki 5'inci Kafkas Tümeni ile Karayavşan kesimindeki 24'üncü Tümen'e karşı şiddetli bir taarruz başlattı. Canlarını dişlerine takan Türk savaşçıları taarruzu kırınca, Yunan tümeni birer saat arayla 3 kez taarruzu yeniledi. Her taarruz dalgası büyük zayıflar verilerak kırıldı ve durduruldu. Yunan birlikleri toparlanarak, büyük bir süngü hücumu ile sonuca gitmek istediler. Oldukça büyük kayıplar vererek mevzilerini savunan Türk savaşçıları, ezilmek üzere olduklarını görünce, son bir çabayla karşı süngü hücumuna kalktılar. Çok kan döküldü. Yunanlar buldukları yerde çakılıp kaldılar. Akşama doğru yeni bir taarruz başlatan Yunanlar, yoğun topçu ateşinden sonra, Karayavşan sırtlarını ele geçirmeyi başardı. Yapılan gözetlemelerde, Çanakçı yakınlarında bulunan büyük bir Yunan ordugâhının toplanarak batıya doğru hareket ettiği saptandı. Ayrıca bir alaydan fazla bir kuvvetin Karsaklı'dan gelerek batıya gittiği görülmüştü. Yunanlar bir yandan çekilme hazırlıklarını sürdürürken, çekilme yönünü korumakla görevlendirilen birlikleri ise büyük bir inatla dövüşüyorlardı.</p> <p>Karayavşan'ın biraz doğusundan başlayıp Haymana üzerinden Güzelcekele'ye dek uzanan 35 km.lik cephe boyunca 12, 3, 2 ve 1'inci Gruplar sıralanmışlardı. Bu gruplar cephesinde, gece oldukça sessiz geçti. Sabahın ilk ışıklarıyla birlikte, gözetlemelere hız veren grupların elde ettikleri bilgiler, gecenin neden alışık olmadıkları sessizlik içinde geçtiğini gösteriyordu. Yunanlar, cephenin doğu kanadındaki kuvvetlerini Sakarya'ya doğru çekmeye başlamışlardı. Türk mevzilerine yakın kesimlere yerleştirdikleri güçlü artçıların korumasında, Sarıhalil ve Soğluca yönünde bazı birliklerin geri çekildikleri görülmüyordu.</p> <p>Türk cephesini doğu kanadından kuşatmak için sürekli zorlayıp duran Prens Andrew'in 2'nci Kolordusu, dün gece buldukları mevzileri bırakarak geri çekilmeye başlamış, batıya doğru yürüyüş sabaha dek sürdürülmüştü. Sabahleyin Sarıhalil ve Soğluca yönünde ilerledikleri görülen birlikler, aslında 2'nci Yunan Kolordusu birlikleriydi.</p> <p>Yunan Savunma Bakanı Nikolaos Theotokis, Bursa'da günlerdir zafer haberi bekleyip durmuştu. Yunan Ordusu Ankara'ya girer girmez, bu büyük onuru kimseye kaptırmamak için hemen Ankara'ya koşacaktı. Zaferin büyük payını kendine mal ettikten sonra siyasal geleceği parlaklaşarak parlayacaktı. Theotokis bugün büyük bir karamsarlığa kapılmıştı. Dimyat'a pirince giderken, evdeki bulgurdan olma tehlikesi belirmişti. Ankara'yı almak isterken, şimdi Eskişehir ve Afyon'un elden çıkacağından korkmaya başlamıştı. Yunan Ordusuna eskisi gibi güvenemez olmuştu. Bugün, Bursa'dan çektiği telgrafla Papoulas'a hangi çizginin işgal olunabileceğini soruyordu.</p>
<p>12 Eylül 1921 (21)</p>	<p>Yunan Ordusunun dünkü davranışlarını değerlendiren İsmet Paşa, Papoulas'ın aklından geçenleri okurcasına, gece yarısından sonra birliklere gönderdiği emirde; düşmanın sağ kanadındaki birliklerinden başlayarak geri çekilmeye başladığını, düşmanın geri çekilmesi esnasında, ordusunun bir bölümüne karşı kesin sonuç alınması için derhal saldırıya geçilmesinin asıl hedef olduğunu, bunun için uygun bir zamanın seçilerek emredileceğini, düşmanın herhangi bir cephemize yapacağı saldırının inatla karşı konulmasını, 2, 3 ve 12'nci Grupların karşılarındaki düşmanı yakından izlemelerini, gece ve gündüz çekilmeyi sezecek biçimde düşmanla ilişkide bulunmalarını, 1'inci Grup Tümenleri'nin 12 Eylül sabahı Kerim-Türkhöyüğü-Kayabaşı-Taşpınar bölgesinde toplanmalarını bildiriyor ve emrediyordu. Emrin son bölümü, İsmet Paşa'nın Sakarya Irmağı geçitlerini koruyan 3'üncü Yunan Kolordusuna büyük bir taarruz hazırlığı içinde olduğunu ve taarruzu desteklemek için dört tümenlik 1'inci Grup'u bu kesime kaydırmak istediğini gösteriyordu.</p> <p>Cephenin batı kanadında sabah serin bir havayla başladı. Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa, Mürettep Kolordu Komutanı Albay Kazım'ın Zafertepe'deki karargâhına geldiler. Batarya dürbünüyle Yunan siperlerini ve gerilerini gözetlemeye koyuldular. Kesin sonuç arayan saldırı, Duatepe'ye yerleştirilen topların Kartaltepe'ye ateş açmalarıyla başladı. Yarbay Abdurrahman Nafiz Gürman, 1'inci Tümen'iyle, Yarbay Ömer Halis Bıyıktaş 23'üncü Tümen'iyle Kartaltepe'ye taarruz ederken, Albay Şükrü Naili Gökberk 15'inci Tümen'iyle Beylikköprü yönünde ilerlemeye çalışıyordu. 17'nci Tümen Komutanı Albay Hüseyin Nurettin ise Karadağ'a oyalama ve şaşırtma saldırısı yapıyordu.</p> <p>Mustafa Kemal Paşa, kaburgalarındaki yaraların zaman zaman yenilenen acısını yanındakilere sezdirmemeye çalışarak dürbünüyle çarpışmaları izliyordu. Kartaltepe ve Beylikköprü'ye yapılan taarruzlar</p>

önemliydi. Yunanların buralardan atılması, **Sakarya**'nın batısına henüz geçmemiş olan birliklerinin geçit yolunun tıkanmasını sağlayacaktı. Böylece, **Sakarya**'nın doğusunda kalan Yunan birlikleri kapana kısırılmış olacak; ya tutsak olmaya zorlanacak ya da yok edilecekti.

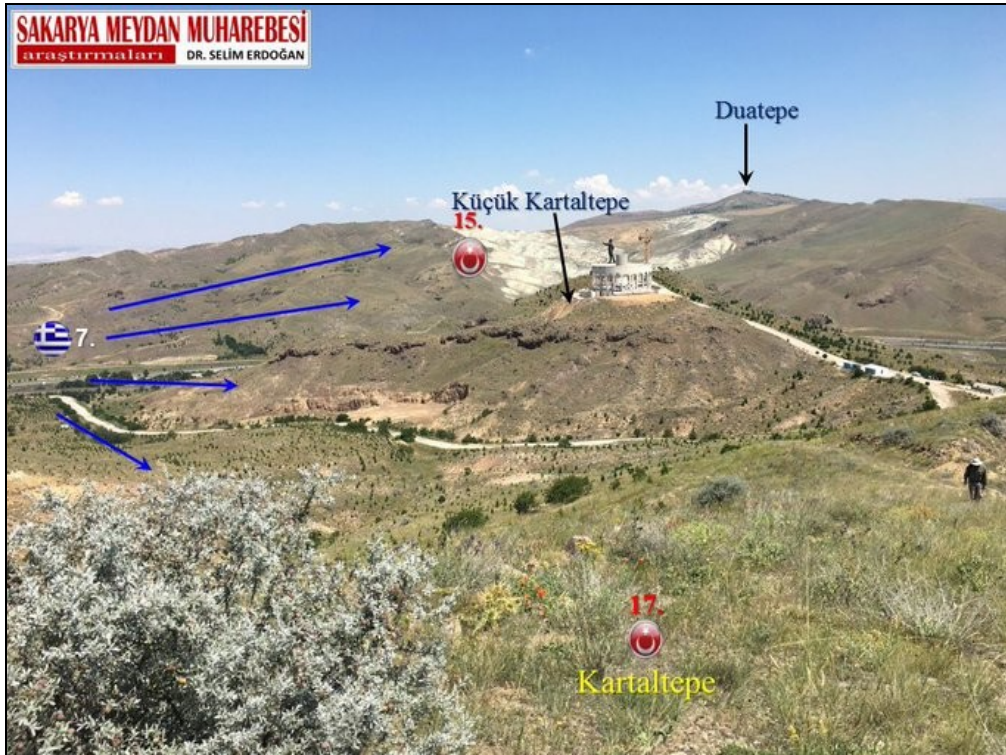
Kartaltepe'nin doğusundaki **Karadağ**'ın alınması, öteki iki hedefle karşılaştırıldığında, onlar gibi sonucu etkileyecek derecede önemli değildi. **Karadağ**'daki Yunan birliklerinin **Kartaltepe**'ye ve **Beylikköprü**'ye yardıma gitmemesi için buraya oyalama taarruzu yapmak amacını taşıyordu. Fakat bundan tam bir ay önce **Karadağ**'da tarihe akan bir olay, adı sanı pek bilinmeyen bu dağı, **Sakarya** boylarında çarpışan Türk savaşçıların gönüllerinin tek hedefi yapmıştı. **12 Ağustos 1921** günü, **Başkomutan Mustafa Kemal Paşa** **Karadağ**'a gelmiş, beklenen büyük Yunan taarruzuna karşı hazırlanan savunma mevzilerini ve araziyi incelemişti. Dönüş için atına binmek isterken atı birden ürkmüş, **Mustafa Kemal Paşa** yüzüstü yere düşmüş, bayılmıştı. Kendine geldiğinde, büyük umutsuzluğa kapılmış olan çevresindeki silah arkadaşlarını yüreklendirmek istemiş ve “**Düşmanın kafasını burada kıracağım**” demişti.

Karadağ alınmalıydı. Oyalama çarpışması yapmakla görevlendirilen **Albay Hüseyin Nurettin**, tümenindeki birliklerin oyalama ve şaşırtma çarpışması yapmayı bir yana iterek **Karadağ**'ı almak için ileri atıldıklarını görünce hiç sesini çıkarmadı. **Kartaltepe** ve **Beylikköprü** yönlerinde taarruz eden tümenler ilerlediği sürece, tümenin **Karadağ**'a doğru ilerlemesinde bir sakınca yoktu.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, batarya dürbünüyle **Zafertepe**'den dört tümenin yaptığı taarruzu izliyordu. Batıdan **15'inci Tümen Sakarya Irmağı**'na doğru ilerlemeye ve **Beylikköprü**'ye varmaya çalışıyordu. Onun doğusunda **1** ve **23'üncü Tümenler Kartaltepe**'yi almak için vuruşuyorlardı. En doğuda ise **17'nci Tümen, Karadağ** eteklerine ulaşmıştı. Ne var ki, taarruz istenilen hızda gelişmiyordu. Yunanlar beklenmedik bir direniş gösteriyorlardı. Ordularının **Sakarya** batısına geçişini sağlamak için kendilerini harcamaya kararlı görünüyorlardı. Öğleye doğru, çarpışmalar kafa kafaya vuruşan koçların dövüşüne dönüşmüştü. Fazla cephane kullanılmaması yönünde verilen emirlere uyan Türk savaşçıları işi süngüye döküyor, Yunanları yakın dövüşe zorluyordu.

Zafertepe'deki **Mustafa Kemal Paşa**, dürbününün başından ayıramıyordu. Biraz ötede **Albay Kazım** telefonla taarruz yapan tümen komutanlarıyla konuşuyor, tümenlerin hareketlerinde birlik sağlamaya çalışıyordu.

Kanlı çarpışmalar aralıksız akşama dek sürdü. Taarruzlar, karşı taarruzları, süngü hücumları, karşı süngü hücumlarını izledi. Kucak kucağa, boğaz boğaza yapılan yakın dövüş, her iki yanın da büyük kayıplar vermesine yol açıyordu. Yunanlar, bir adım gerilememek için sonuna dek savunuyor, direniyor; Türk savaşçıları bir an önce hedeflerine ulaşmak için taarruz üzerine taarruz tazeliyorlardı.

Kanlı günün en son ışıkları **Kartaltepe**'yi giderayak yalarken, tepenin üstünde ellerindeki süngülü tüfekleriyle

Türk savaşçıları görüldü. **Zafertepe**'deki **Mürettep Kolordu** karargâhında bir sevinç dalgası esti bir uçtan bir uca. Gergin sınırlar birden boşandı. **Kartaltepe** alınmıştı artık. Hava iyice kararmıştı. **Kartaltepe**'nin batısından **Sakarya Irmağı**'na dek uzanan topraklarda çarpışmalar tüm şiddetiyle devam ediyordu. Irmak üstündeki **Beylikköprü**'ye varılamamıştı bir türlü. **Kartaltepe**'nin doğusundaki **Karadağ**'a yapılan taarruz da Yunanların çok inatçı savunmaları nedeniyle pek gelişmiyordu. **Albay Kazım**, telefonla **Beylikköprü** yönünde taarruz eden **15'inci Tümen Komutanı Albay Şükrü Naili**'ye, **Beylikköprü**'nün bu gece mutlaka ele geçirilmesi gerektiği emrini verdi. Bu emri duyan **Mustafa Kemal Paşa**, **Albay Kazım**'a seslenerek, bu gece **Beylikköprü**'nün doğusunda hiçbir Yunan askeri bırakılmaması emrini iletmesini istedi. Tümen, elindeki son cephaneyi de tüketmek pahasına taarruzunu hızlandırdı. Yunanların önemli birliklerinin henüz **Sakarya**'nın batısına geçemedikleri anlaşılıyordu. Çor yorgun olmalarına karşın, subay ve erler her türlü zorluğu yenerek, geri çekilen Yunan birliklerini yakalamak için koyu karanlıkta ileri atılıyorlardı. Çarpışmalar, aynı şiddetle bütün gece sürdü. Son güçlerini harcayarak tutunmaya çalışan Yunanları, mevzilerinden söküp atmak mümkün olmadı.

Papoulas, Türklerin, **3'üncü Yunan Kolordusu** karşısında kuvvetler topladığına ilişkin haberler alınca, **2'nci Yunan Kolordusu**'yla **Karahamzalı-Sarıhalil** kesimine yapacağı karşı taarruzdan vazgeçti. Sonra, Türklerin **3'üncü Yunan Kolordusu**'na yapacağı taarruzu, yalnızca bu kolorduyla karşılamayı düşündü. Sonra bundan da vazgeçti. Böyle bir durum, bütün kuvvetlerin **Sakarya** batısına geçişini tehlikeye düşürebilirdi. Bu nedenle, çatışmadan kaçınarak ordusunu bir an önce **Sakarya** batısına geçirmeye karar verdi. Geri çekiliş ile ilgili olarak oldukça ayrıntılı bir emir yayımladı.

Sakarya Meydan Muharebesi boyunca, **Sakarya Irmağı**'nın doğduğu yerden, doğuya doğru aktığı alan ile **Akşehir Gölü** arasındaki geniş bölgede gezici görev yapan bir Türk birliği vardı: **Mürettep Tümen**. **Afyon** ve **Eskişehir**'den **Sakarya** boylarına uzanan Yunan işgal alanının güneyinde eylemlerde bulunan **Mürettep Tümen**; **Adana Süvari Alayı**, **Konya Süvari Alayı**, **35'inci Süvari Alayı** ile **52'nci Piyade Alayı**'ndan oluşuyordu. **Adana** ve **Konya Süvari Alayları**, bu kentlerin donatıp cepheye gönderdikleri gönüllülerden kuruluydu.

Mürettep Tümen, **Sakarya**'da çarpışan Yunan Ordusuna gerilerden gelen yiyecek ve cephane ulaşım kollarını sürekli olarak vurmuş, umulmadık yerlerde yaptıkları baskınlarla Yunan gerilerini karıştırmış, süvari alaylarının akınlarıyla başarılı gerilla çarpışmaları yapmıştı. Cephedeki Yunan savaşçılarının açlık çekmesinde **Mürettep Tümen**'in büyük rolü vardı.

Bölgedeki **Sakarya** köprülerinin yıkılmış olduğunu öğrenen **Mürettep Tümen Komutanı Albay Ahmet Zeki Soydemir**, sağlam kalan **Fettahoğlu Köprüsü**'nü ele geçirmek için erkenden yürüyüşe başladı. Saat **11.00**'de **Fettahoğlu**'na varan tümen, köprü'nün kuzeyinde bulunan büyükçe Yunan ordugâhına baskın yaptı ve buradaki **Yunan İstihkam Taburunu** dağıttı. Sağ kalabilen Yunanlar, cephaneliği ateşe vererek atlarına atlayıp doğuya doğru kaçtılar. Kaçarken köprüyü de havaya uçurmak istediler. Ancak, bunu başaramadılar. Köprü kurtarılmıştı.

Yunan ordugâhında bir röntgen makinesi, ilaç ve sağlık gereçleri bulunan 1 kamyon, 2 yük kamyonu, 15 araba, 1500 kasaplık hayvan ve 3 uçak ele geçirilmişti. Kasaplık hayvanlar, tüm ordudaki savaşçılara en az 2 gün yetecek et verecekti. Ve en önemlisi, ele geçirilen üç uçak da iyi durumdaydı. Bu, **Türk Hava Gücü**'nün bir buçuk kat artırılması demekti. Bundan böyle gökleri 2 uçak yerine 5 uçak koruyacaktı.

5'inci Grup (Süvari) Komutanı Albay Fahrettin Altay, karargâhındaki subaylarla **Katranlı Vadisi**'ni geçip kuzeybatıdaki yüksekçe bir tepeye çıktı. Güneş yeni doğmuştu. Dürbünüyle dört bir yanı taramaya koyuldu. Birçok kamyon izinden başka bir şey görünmüyordu. Güneyden ilerlemesi gereken **14'üncü Süvari Tümeni** de görünürlerde değildi. **Albay Fahrettin**, 2 ve **3'üncü Süvari Tümenler**'ini, çekilen Yunan birliklerini izlemekle görevlendirmişti. Elinde kalan tek tümeniyle, **14'üncü Süvari Tümeni**'yle, Yunanların çekilme yollarını kesmeyi tasarlıyordu. **Albay Fahrettin**, geceyi tümeniyle birlikte **Ördekgölü Köyü**'nde geçirmişti. Yunanların durumunu ve saldıracağı yeri saptamak için önceden yola çıkmış, Tümen Komutanı **Yarbay Suphi**'ye kendisini izlemesini emretmişti. Ama **14'üncü Süvari Tümeni** hâlâ görünürlerde yoktu. Gözetleme sürerken, önlerindeki vadiyi kalın bir sis kapladı. Uzun inceleme ve araştırmalardan sonra buldukları yerine **Karlık Dağı**, önlerindeki sisli vadinin de **Soğluca Vadisi** olduğunda görüş birliğine varıldı. Vadideki sisin yükselmesiyle 7-8 km. ilerideki **Soğluca Köyü** yakınlarında, bir tümen olduğu sanılan büyük bir Yunan ordugâhının toplanarak batıya doğru yürüyüşe başladığı görülüyordu. Gerilerden beklenen **14'üncü Süvari Tümeni** hâlâ görünürlerde yoktu. **Albay Fahrettin**, bir subay göndererek **14'üncü Süvari Tümeni**'nin çala kamçı gelmesini ve topçu bataryasıyla ateş açarak taarruza kalkmasını emretti. Yunanlar artçılarla kendilerini koruyarak ilerlemeye koyulmuşlardı. **14'üncü Süvari Tümeni** yetiştiğinde artık iş isten geçmişti.

Biraz sonra, **Çal Dağı** yakınlarından bazı piyade yürüyüş kollarının ilerlediği görüldü. Bu birliklerin öncülere

önem verdiği, buna karşılık küçük artçılar bırakarak yürüdüğü görüldü. Bunların, Yunanları izleyen Türk birlikleri oldukları anlaşılıyordu. **Albay Fahrettin**, kendilerini tanıtmak için bir süvari ile bu birliklere mesaj gönderdi. Notu götüren süvarinin getirdiği haber, büyük bir sevinç yarattı. **2 ve 3'ncü Süvari Tümenleri, Ilıca Vadisi'**nde Yunan artçılarını kıstırmışlardı.

12'nci Grup Komutanı Albay Halit (Deli Halit), güneş doğarken yaptığı gözetlemede **Çal Dağı'**ndaki Yunan artçılarının güneybatıya, **Sivri** yakınlarındaki Yunan tümeninin de batıya doğru harekete geçtiklerini gördü. Birliklerine, çekilen Yunanları yakından izlemelerini emretti.

11'inci Tümen Komutanı Albay Ali Hikmet Ayerdem, tümenini **Çal Dağı'**na doğru yürüyüşe geçirdi. Düşman hiçbir karşı koyma girişiminde bulunmadan çekiliyor, Türk savaşçılarına yalnızca dağa tırmanmak düşüyordu. Öğleye kalmadan **Çal Dağı'**nın doruğuna Türk bayrağı dikilmişti.

2'nci Yunan Kolordusu Komutanı Prens Andrew, öğleden sonra saat **14.30'**da **Papoulas'tan**, bütün ordunun bu gece **Sakarya'nın** batı kıyısına geçmesi ve orada yerleşmesi emrini aldı. Kolordu, gün batarken batıya doğru yürüyüşe başladı. **Prens Andrew**, karargâh subaylarıyla önde gidiyordu. Hedef, köprücü bölüğünün **Tekkeköy'**de kurduğu köprüydü. Karanlıkta köprüyü geçen tümenler, gelişigüzel savunma mevzileri hazırlamaya koyuldu.

4'üncü Grup Tümenleri'nin hücum kolları erken saatlerde ilerlerken, Yunan artçılarının **Karsaklı-Karakuyu** yönünde çekilmekte olduklarını gördüler. Yunanların ölümlerini bile gömmeden yola düşmeleri, büyük bir telaş içinde olduklarını gösteriyordu. Çünkü çarpışmalarda ölen 500'ü aşkın Yunan savaşçısının cesetleri öteye beriye serpilmişti. Türk savaşçıları ilerlerken 20 Yunan askerini yaralı olarak ele geçirmişlerdi. Geri çekilirken, yaralı arkadaşlarını bile oracıkta kendi başlarına bırakmışlardı. Yaralıların çoğu günlerden beri açtı. Türk savaşçılarının sırt çantalarından çıkarıp verdikleri ekmekleri yiyerek açlıktan ağrıyan midelerini bastırmaya çalışıyorlardı. İlk tedavileri yapılan Yunan yaralıları, Türk yaralıların da yattığı gezici hastanelere taşınyordu.

**13 Eylül
1921
(22)**

Mürettep Kolordu Komutanı Albay Kazım'in komutasında dün sabah taarruza geçen dört tümen, aralıksız olarak taarruzlarını gece yarısından sonra da sürdürdü. **Kartaltepe'**nin ellerinden çıkmasından sonra öteki kesimlerdeki direnişlerini artıran Yunanlar, zaman ilerledikçe çözülme belirtileri göstermeye başlamışlardı. İlk çözülme **Karadağ'**da oldu. Gece yarısını iki saat geçe, **17 ve 23'üncü Tümenler'**in artan baskısına daha fazla dayanamayan **7'nci Yunan Tümeni** birlikleri birden bozuluverdiler. Dağınık bir biçimde batıya kaçtılar. **Karadağ'**daki bozgun, öteki Yunan birliklerine bulaşmakta gecikmedi. **1'inci Tümen** sabaha karşı yaptığı süngü hücumuyla **Beştepeler'**i tümüyle ele geçirdi. Buradaki Yunan savaşçıları soluk soluğa **Sakarya'**ya doğru koşuştular. **Karailyas** geçitlerinden ırmağın batısına canlarını zor attılar.

Bozgun sürüyordu. **Beylikköprü** yönünde, ara vermeden tam **24** saat saldıran **15'inci Tümen**, gündeğümüyle birlikte yeniden süngü hücumuna kalktı. Yunan birliklerinin direnişleri birden kırıldı. Cepheleri çözülmüştü artık. Dağınık bir biçimde, **Sakarya** yönünde kaçan Yunan savaşçılardan kimi **Sakarya'**ya varamadan yıkılıp kaldı. Çoğu, **Beylikköprü'**den ve **Karailyas Köprüsü'**nden **Sakarya'nın** batısına geçerek canını kurtarmayı başardı.

Gün doğduktan iki saat sonra **Albay Kazım**, **Sakarya** boylarında **22 gün 22 gece** süren **Sakarya Meydan Muharebesinin** kesin sonucunu **İsmet Paşa'**ya şöyle bildiriyordu: "**Düşman tümüyle Sakarya'nın batısına**

geçmiştir.”

Sabahleyin, **Beylikköprü**'nün kuzeyindeki tepelerden güneye doğru bakanlar, Yunan bozgununu olanca çıplaklığıyla görüyorlardı. Yunanların büyük bölümü, **Sakarya**'nın batısına geçmiş, geçemeyenler **Sakarya**'nın boz bulanık sularında boğulmuştu. Yunanlar **Sakarya**'da yenilmişler, bozguna uğratılmışlar ve güçlkle kendilerini ırmağın batı yakasına atmışlardı. Yunan Ordusu tümüyle yok edilememişti. **Sakarya**'ya gömülemediği. Ama **Ankara**'yı almak, Anadolu'yu ele geçirmek konusundaki büyük Yunan ülküsü, **Megalo İdea**, **Sakarya**'nın boz bulanık sularına bir daha su yüzüne çıkmayacak bir biçimde batmış ve boğulmuştu. Olağanüstü bir direniş göstererek Yunanları bozguna uğratan Türk Ordusunun da çok yıpranmış olduğu bir gerçektir. Birliklerin şehit ve yaralı kayıpları fazlaydı. Tümenlerin usta ve deneyimli savaşçı sayısı iyice azalmıştı. Orduyu taze birliklerle destekleme olanağı yoktu. Ordunun savaş araç ve gereçleri bakımından da durumu iyi değildi. Çoğu savaşçının elinde cephaneye kalmamıştı. Topçu cephanesi yönünden sorun daha da büyüktü. Yiyecek ve içecek durumu da iç açıcı değildi. Son günler, ceplere doldurulan kavrulmuş buğday ve mısırla geçiştirilmişti. Orta Anadolu'nun güzü soğuktu. Havalarda yakında daha da soğuyacaktı. Oysa erlerin çoğunun kaputu, doğru dürüst ayakkabısı yoktu. Çarıklar parçalanmış, işe yaramaz duruma gelmişti. Öte yandan, Yunanlar **Sakarya**'yı geçtikten sonra bütün köprüleri havaya uçurmuşlardı. Türk Ordusunun elinde, kısa sürede köprü kurabilecek araç ve gereçler olmadığından, **Sakarya**'nın batısına büyük kuvvetler geçirme olanağı yoktu. Bütün bu acı gerçekler karşısında varılan karar şuydu: Türk Ordusu kesin sonuçlu çatışmaya girmekten kaçınarak Yunanları izleyecek ve daha çok yıpratma savaşı yapacaktı.

Başkomutanlık karargâhına her gün gelen günlük **Risos Pasttis** adlı Yunan gazetesinin son sayılarında, **Sakarya** boylarında yaşananların insan hayatına kasteden gereksiz bir vuruşma olduğunu belirten yazılar çıkmaya başlamıştı. **İstanbul**'da **Rumca** yayımlanan gazetelerin dağıtıcıları, **Beyoğlu** caddelerinde avaz avaz, **Mustafa Kemal**'in tutsak edildiğini, Yunan Ordusunun **Ankara**'ya girdiğini bağıyorlardı. Rumlar sevinç içinde çığlıklar atıyor, Türkler ise bu haberlere bir türlü inanmıyor, suskun bir şekilde hüznün yaşıyorlardı. Bütün telgrafhaneler İngilizlerin kontrolü altında olduğundan **Ankara**'yla doğrudan haberleşme imkanı yoktu. **İstanbul Merkez Telgrafhanesi Baş Memuru İhsan (Pere) Bey**, öteki yurtsever telgrafçılarla birlikte, **Sirkeci**'deki **Büyük Postane**'nin bodrumundaki bir odaya telgraf merkezinden gizli bir hat çekmişti.

Dün **Fettahoğlu** kuzeyindeki Yunan karargâhının ele geçirilmesinden sonra, burayı arayan **Sivrihisar**'daki Yunan karargâhının önemli bir merkez olduğu ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine, **Mürettep Tümen Komutanı Albay Ahmet Zeki Soydemir**, **Beylikköprü** ve **Kavuncu Köprüsü**'nden **Sakarya**'nın batısına geçen Yunan Ordusunun 30 km. gerisindeki **Sivrihisar**'a baskın yapmaya karar verdi. Geceyi **Ertuğrul**'da geçiren **Mürettep Tümen**, bu sabah güneş doğarken **Sivrihisar**'a hareket etti. Saat **11.00**'de **Sivrihisar**'a baskın yapıldı. Yunanlar neye uğradıklarını şaşırarak, önce direnmeye çalıştılar, ancak daha sonra batıya doğru kaçmaya başladılar. 400'e yakın Türk tutsak kurtarılmış, 25 Yunan tutsak alınmıştı. Yunan Ordusunun komutanı **Papoulas**'ın nişan ve madalyalarının da bulunduğu özel eşyalar ele geçirilmişti.

Papoulas bugün yayımladığı resmî bildiriye; Yunan Ordusunun **Kütahya-Eskişehir** muharebelerinde elde etmiş olduğu haklı başarıyı övdükten sonra ikinci bölümde, çeşitli sözcük oyunları ile bir yenilgiyi gizlemeye çalışıyor, daha doğrusu, kesin yenilgiyi evirip çevirip zafere dönüştürmeye çalışıyordu. **Papoulas**, **Sakarya Meydan Muharebesi**'ne, **22 gün 22 gece** süren dünyanın en uzun meydan muharebesine hiç değinmiyordu nedense. Sanki böyle bir muharebe olmamıştı. **Sakarya**'nın batısına geçmede gösterilen büyük başarıyı övüyordu. Türk Ordusunun daha geriye doğru itilmesinin uygun görülmediğini söylüyordu.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, öğleden sonra **Polatlı**'dan çektiği telgrafla **Türkiye Büyük Millet Meclisi**'ne, **Sakarya Meydan Muharebesi**'nin Türk Ordusunun kesin zaferiyle sonuçlandığı müjdesini veriyordu.

Türk süvari tümenleri, kaçan Yunan artçıları hızla kovalıyorlardı. Gece, **Kavuncu Köprüsü** yönünde ilerleyen **14'üncü Süvari Tümeni**, güneş doğarken **Kavuncu Köprüsü** doğusundaki **Yıldıztepe**'ye varmış, burada tutunmaya çalışan Yunan birliklerini geriye sürmüştü. Bu birlikler, **Sakarya** batısında mevzilenecek topçuların korumasında dağınık bir biçimde köprüden ırmağın batısına geçtiler. Biraz sonra da köprüyü havaya uçurdular.

Şimdi, **Sakarya Irmağı**, **Türk** süvarileri için doğal bir engel olmuştu. Yunanlar, ırmağın batısına yerleştirdikleri toplarla kimseyi ırmağa yaklaştırmıyorlardı. Irmağın öteki yakasına geçememiş Yunan savaşçıları teker teker esir alınıyordu. **Kavuncu Köprüsü**'nün 12 km. aşağısında **Beşköprü**'ye güneyden uzun bir yay çizerek varmaya çalışan **3'üncü Süvari Tümeni**, saat **10.00** sularında **Beşköprü**'nün doğu sırtlarında **Kabak Köyü** yakınında mevzilenen Yunan topçularının yoğun ateşi ile karşılaştı. Bu kesimde, henüz **Sakarya**'yı geçememiş büyük birliklerin olduğu anlaşılıyordu. Zaman geçirmeksizin taarruza geçen süvariler, bunlara ağır kayıplar verdirek ırmağın batısına sürdüler.

5'inci Grup (Süvari) Komutanı Albay Fahrettin Altay, saat **14.00**'te **Yıldıztepe** yakınlarına geldi. Biraz sonra **3'üncü Grup Komutanı Yusuf İzzet Paşa**, **12'nci Grup Komutanı Albay Halit (Deli Halit)** ve Başkomutanlık karargâhından **Albay Arif (Ayıcı Arif)** de buraya geldiler. Durum tartışıldı, ırmağın geçilmesinin olanak dışı olduğunda görüş birliğine varıldı. Yapılacak en iyi şey, süvari tümenlerinin **Sakarya** Irmağını güneyden dolaşarak **Uzunbeyli-Çifteler** yönünde düşmanı yandan izlemesi, gerilerine dalarak tutunmasına ve yeniden düzenlenmesine engel olmak idi.

Süvari tümenlerini **Kürttaciri**'nde toplayan **Albay Fahrettin**, **Uzunbeyli**'ye doğru yürüyüş başlattı. **Uzunbeyli**'ye varınca köylüler gözyaşlarıyla **Albay Fahrettin**'e sarıldılar ve bundan birkaç hafta önce neden **Papoulas**'ı ele geçirmek üzereyken ansızın dövuşü bırakarak geri çekildiklerini sordular. Bunun üzerine çok şaşırarak **Albay Fahrettin**, Yunan Ordusunun başkomutanını ellerinden kaçırdıklarına çok üzülmüştü.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Yunan Ordusunun izlenmesi ve birliklerinin yeniden düzenlenmesi konusundaki görüşlerini bir emirle **Millî Savunma Bakanlığı** ve **Batı Cephesi Komutanlığına** bildirdi. Düşmanın, geride herhangi bir çizgide durarak kendisini yeniden toparlayıp düzenlenmesine engel olmak ve çekilmesini tam bir bozguna çevirmek gerektiğini, bunun için sağ ve sol kanatlarına paralel izleme için görevlendirilmiş süvari tümenlerine dayanak olmak üzere, bol sayıda taşıt aracı ile donatılmış bir veya iki piyade tümeninin bu izlemeye katılmasının gerekli görüldüğü, izlemeye katılmayacak olan diğer birliklerin, şimdilik **Sakarya**'nın gerisinde ve demiryolu yakınlarında toplanarak kısa zamanda noksanlarının giderilmesi ve yeniden örgütlenmesini emretti. Emrin sonraki bölümlerinde, yeni örgütlenmenin nasıl olacağı belirtiliyordu. Buna göre, Batı Cephesi Komutanlığı 5 kolordulu bir düzene geçiyordu:

1'inci Kolordu; **15**, **23** ve **57'nci Tümenler**'den oluşuyor ve komutanlığına da **1'inci Grup Komutanı Albay İzzettin Çalışlar** getiriliyordu.

2'nci Kolordu; **3'üncü Kafkas Tümeni** ile **4** ve **7'nci Tümenler**'den oluşuyor, komutanlığına da **2'nci Grup Komutanı Albay Selahattin Adil** getiriliyordu.

3'üncü Kolordu; **1** ve **41'inci Tümenler** ile **1'inci Süvari Tümeni**'nden oluşuyor, komutanlığına da **Mürettep Kolordu Komutanı Albay Kazım Özalp** getiriliyordu.

4'üncü Kolordu; **5'inci Kafkas Tümeni** ile **11** ve **61'inci Tümenler**'den oluşuyor, komutanlığına da **4'üncü Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami** getiriliyordu.

5'inci Kolordu; **2**, **3** ve **14'üncü Süvari Tümenler**'inden oluşuyor, komutanlığına da **5'inci Grup Komutanı**

Albay Fahrettin Altay getiriliyordu.

5, 9 ve 24'üncü Tümenler dağıtılarak, savaşçılarından ve silahlarından öteki tümenlerin bütünlenmesinde yararlanılıyordu.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, bu gece orduya ve ulusa seslenen bir bildiriyle **Sakarya Zaferi'**ni müjdeledi. Yarın sabah tüm orduya ve halka duyurulacak olan duyuru şu şekilde idi:

“Kutsal topraklarımızı çiğneyerek Ankara’ya girmek, yurdun bağımsızlığının fedakar koruyucusu olan ordumuzu yok etmek isteyen Yunan Ordusu **22** gün süren pek kanlı muharebelerden sonra Tanrı’nın yardımıyla yenilmiştir. Ordumuzun karşı taarruza geçmesi üzerine yüz geri etmek suretiyle kahraman Türk askerinin süngülerinden kurtulmak isteyen düşman ordusuna geri çekilme sırasında aman verilmemiş ve önemli kuvvetleri **Sakarya** doğusunda yok edilmiştir. **Sakarya**’dan geçerek şaşkın ve düzensiz batıya yönelen kısımlarının dahi arkasını bırakmayarak, masum Türk ulusunun yaşam ve bağımsızlığına canavarca saldıranlara hak ettikleri cezayı vermek için ordumuz sönmez bir azim ve yiğitlikle görevini sürdürüyor.

İstanbul’da kendisine Türk Hükümeti adını veren ve fakat yabancılara hoş görünmek çabasıyla Türk Ulusunun en kutsal çıkarlarını ayaklar altına alan ve yurt sevgisinden yoksun bazı devlet büyüklerinin canice göz yummasından yararlanarak **İzmir**’e çıkan düşman, bundan önce de **İnönü**’de Türkün azim ve imanı karşısında kahrolmuş ve yenilmiştir. Ancak bu derslerden ibret almayan ve hiçbir hakka dayanmadan mübarek vatanımıza tecavüz etmekte üsteleyen Yunanlar, bu kez **Kral Konstantin**’in saltanat hırsını doyumak için, memleketlerinin bütün kaynaklarını açtılar ve para, asker, malzeme hususunda hiçbir fedakarlıktan çekinmeyerek aylarca hazırlandılar. Ayrıca, doğudaki siyasal çıkarlarını korumak için masum kanların dökülmesini isteyen bazı yabancı dostlarının gizli ve açık yardımlarına, kışkırtmalarına dayandılar. Bu suretle vücuda getirdikleri düzenli ve donatılmış büyük bir ordu ile çekinmeden **Anadolu** içlerine saldırdılar.

Düşünmediler ki, Türklerin vatan sevgisi ile dolu olan göğüsleri, kendilerinin melun aşırı heveslerine karşı daima demirden bir duvar gibi yükselecektir.

Gerçekte milletimiz düşmanın hazırlıklarına karşı koymak için hiçbir fedakârlıktan çekinmedi. Ordumuzu desteklemek için para, insan, silah, hayvan, araba, kısacası ne gerekiyorsa istekle ve esirgmeden bol bol verdi. **Avrupa**’nın en üstün araçları ile donatılmış olan Konstantin ordusundan, ordumuzun askerî donatım itibarıyla da geri kalmaması ve hatta ona üstün olabilmesi gibi inanılmaz mucizeyi **Anadolu** halkının fedakârlığına borçluyuz. Millî amaç uğrunda bütün milletin kendi kişisel çıkarlarını hiçe sayarak bu yolda gösterdikleri harikalar, çağdaşlarımız ve torunlarımızın sonsuz övünmelerine sermaye olacaktır.

Bu çabalar sayesinde ki, ordumuz ölümü hiçe saydı, hiçbir dakika duraklamadan yüksek bir moral kuvveti ile düşman üzerine atıldı.

Canımızı, namusumuzu almak üzere **Haymana** ovalarına kadar gelen düşman askerlerinin tutsak düştükleri zaman cömert askerlerimizden yalvararak ve ilk söz olarak bir parça ekmek istemeleri manzarası, kendini beğenmiş düşmanlarımızın akıbetini gösteren anlamlı bir levhadır. Bu derece bir fedakârlık duygusu ile topraklarını savunan milletimiz ne kadar övünse haklıdır. Bağımsızlık mücadelemizde yardımını Türk milletinden esirgemeyen Ulu Tanrı’ya şükretmeyi asla unutmayalım. Bizler, aslında haklı olan davamızda Tanrı’nın lütfundan hiçbir zaman umudumuzu kesmedik. Hiç kimsenin hakkına tecavüz etmek istemediğimiz gibi, diğerleri tarafından da yaşamak hakkımız ve bağımsızlığımıza saygılı olunmasından başka davamız yoktur. Millî sınırlarımız için yabancılardan işlerimize karışmasından uzak, her uygar millet gibi özgür yaşamaktan başka bir amacı olmayan Türk Milletinin meşru hakkı, sonunda insanlık ve uygarlık dünyası tarafından teslim olunacaktır.

Ancak silahlarımızı amacımızı tümüyle kazandıktan sonra bırakacağımızdan, pek yakın olan bu mutlu ana dek eskiden olduğu gibi bütün millet fertlerinin en büyük çaba ve fedakârlık göstermesini beklerim.

Ulu Tanrı, yardımını üzerimizden eksik etmesin. Amin.”

SAKARYA SONRASI (14 EYLÜL 1921 – 09 EYLÜL 1922)

14 Eylül
1921

Sakarya batısına çekilen Yunan birlikleri büyük bir kargaşa içindeydiler. Bozgun öylesine belirgindi ki **Papoulas, 3'üncü Yunan Kolordusu**'nun nerede bulunduğunu bilemiyordu. Koskoca bir kolordu kayıplara karışmıştı sanki.

Yunan Ordusu bugün **Sakarya**'nın batı kıyılarında yeniden düzenlenmek ve ırmağı geçmeye çalışan Türk birliklerini durdurmak çabalarıyla geçirdi. Zaman kazanmak istiyorlardı. Yaralıların, çeşitli destek depolarındaki savaş araç ve gereçlerinin gerilere taşınması, bulunulan yerlerin yakılıp yıkılması için zaman gerekliydi. Türk Ordusunun yapacağı izlemeye, demiryolundan yararlanmasını önlemek amacıyla **Eskişehir**'e doğru uzanan demiryolunun **Bebi-Sarıköy** arasındaki 30 km.lik kesimini bozmaya başlamışlardı. Demiryolunu bozmanın zaman alacağı düşünülüyor, bu işi bitirmek için **17 Eylül**'e dek bu bölgede kalınmak isteniyordu.

Türk birlikleri, **Sakarya Irmağı**'nın güneyde **Bayat Çayı** ile birleştiği yerden başlayıp doğuya uzanan, sonra kuzeye ve daha sonra da batıya kıvrılan **Balıkçı Köprüsü**'nde sona eren 120 km.lik yarı çembere benzer kıvrımını dıştan kuşatmış bulunuyorlardı. Yunanlar ile aralarında geçilmez ırmak vardı.

Dün kurulan kolordular, kendilerine çekidüzen veriyor, her konuda son kerteye varan noksanlıklarını gidermeye çalışıyorlardı. Üç haftayı aşan aralıksız çarpışmalar, savaşçıları iyice yormuştu. Sürekli uykusuzluktan bitkindiler. Hepsinden önemlisi cephaneleri hiç kalmamıştı. Son çarpışmalarda cephaneye harcamamak için daha çok süngüye davranmışlardı. Buna karşın, yine de tüfek ve makineli tüfek cephanesi harcanmış, geriye pek bir şey kalmamıştı. Asıl yokluk top cephanesindeydi. **Çayırhan** yörelerinde Yunanları izlemek ve ırmağı geçebilirse saldırmakla görevlendirilen **17'nci Tümen**, yalnızca altı topunu yanına alabilmişti. Bu altı topun ise topu topu 24 mermisi vardı. Her bir top, 4 atış yaptıktan sonra susacaktı. Yokluk böylesine belirgindi.

Türk kolorduları, yarı çemberi andıran 120 km.lik kıvrımın doğu kıyısı boyunca sıralanmıştı. Kolordular bugün bir yandan yeniden düzenlenme ve toparlanmayla geçirirken, bir yandan da **Sakarya Irmağı**'nı geçmek için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardı. Yunanların direnişleri ve karşı taarruzları nedeniyle bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Dün Yunan gerilerine dalarak bir baskınla **Sivrihisar**'ı ele geçiren **Mürettep Tümen**, kasabayı savunmak için hazırlanıyordu. Tümen Komutanı **Albay Ahmet Zeki Soydemir**, ana birlikleriyle **Sivrihisar** ve doğusunda bulunmakta, emrindeki **Konya Süvari Alayı** ise **Sivrihisar-Koçaş** yolunu örtmekteydi. Ordusunun gerisinde önemli bir yol kavşağı olan **Sivrihisar**'ın Türklerin eline geçmesi, **Papoulas**'ı son derece kaygılandırmıştı. **Eskişehir**'e doğru çekilmeyi kafasına koyduğundan, geri çekilme yollarının kesişme noktasını güvenlik altına almak zorundaydı. Elinde hızlı hareket edebilecek tek güç süvari tugayıydı. Tugay Komutanı **Albay Varthis**'e hemen **Sivrihisar**'ın kurtarılmasını emretti.

Sabahleyin saldırıya geçen **Yunan Süvari Tugayı**, ummadığı bir savunmayla karşılaşınca bocalamaya başladı. **1'inci Yunan Tümeni**'nin yardıma geleceği umuduyla saldırı üstüne saldırı tazelandı. Akşam hava kararınca kadar süren çarpışmalar sonunda sonuç alınmayacağı anlaşılınca **Yunan Süvari Tugayı** geri çekildi. Tugayın büyük çoğunluğu **Koçaş** yönünde çekilirken, bir bölümü de **Ballıhisar**'a doğru çekildi. Bunları izleyen **Konya Süvari Alayı**, çoğunu **Ballıhisar**'a varamadan yakaladı ve tutsak aldı.

İngiltere'nin ünlü **Times gazetesi**, **Sakarya Meydan Muharebesi**'nin bittiğini bugün şöyle bildiriyordu: “**Eski Frigya** krallarının ülkesi **Sakarya** bölgesinde **18 Bin** yitit verdikten sonra **Kral Constantine**'in ordusu geri çekilmek zorunda bırakıldı. Bu tersyüz dönüş **Kral Constantine**'in durumunu nasıl etkileyeceğini kestirmek güçtür. Ama Yunan Yarımadasında ve Ege Adalarında bir çok kimse şöyle düşünüyor olmalıdır: Yüzyıllardan beridir Türk yurdu olan Ana Tanrıça'nın bilinmeyen ülkesi (**Anadolu**) topraklarında büyük serüvene atılmak yerine, **Yunanistan**'a yakın yerlerde küçük başarılarıyla yetinmek daha uygun olurdu. Mustafa Kemal'in ordusu kayıp vermekle birlikte boyun eğmemiştir ve kışın gücünü yeniden toparlayabilecektir. Yunan başarısızlığı sonucu Türk milliyetçi önderinin doğudaki saygınlığı artmıştır.”

Yunan Ordusu Komutanı **Korgeneral Papoulas** sıkıntılıydı. **Sakarya Meydan Muharebesi**'ndeki yenilgisinin tam bir bozguna dönüşmesi olasılığı onu tedirgin ediyordu. Ordusunu zamanında bir kararla **Sakarya** batısına çekerek yok edilmekten kurtarmıştı. Ordu, **Sakarya**'nın batısında güvenlik altındaydı. Ne var ki tehlike tümüyle savuşturulmuş değildi. Bazı Türk birlikleri çok gerilerden **Sakarya**'yı geçmeye hazırlanıyorlardı. Hatta, ordusunun arkasına sarkan Türk süvarileri, **Sivrihisar**'ı ele geçirmişti. Bu gidişle **Sivrihisar** ile **Sakarya** arasında sıkışıp kalabilirdi. Bu, Yunan Ordusunun sonu demekti. Üstelik, gerilerden gelecek yiyecek ve cephaneye ulaşım kolları, Türk süvarilerinin baskınlarına tümüyle açık bulunuyordu. **Sakarya**'nın batı kıyılarında barınmak imkansızdı. Tek çıkar yol, **Eskişehir-Afyon** çizgisine çekilmektir. **Papoulas**'ın kaygılarına, Yunan **Genelkurmay Başkanı Dusanis** de katılıyordu. İki de bugün **Bursa**'da bulunan Yunan **Savunma Bakanı Theotokis**'e ayrı

	<p>ayrı birer telgraf çekerek ordunun Eskişehir'e dek çekilmesi zorunluluğunu belirtmişler ve Yunan hükûmetinin bu konudaki görüşünü istemişlerdi. Savunma Bakanı Theotokis, Papoulas ile Dusmanis'in telgraflarını birer telgrafla Atina'da bulunan Başbakan Gounaris'e aktardı.</p>
15 Eylül 1921	<p>Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, dün yapılan Sakarya'yı geçme girişimlerinin başarısız sonuçlarından, keşif kolları ile uçak gözetleme raporlarından şu kaniya varmıştı: Yenik Yunan Ordusunun büyük bölümü henüz Sakarya'nın batı kıyılarındadır. Ana birlikleri Kavuncu Ovası, Hamamkarahisar, Sazılar, Mihaliççik yörelerinde bulunmakta, Türklerin ırmağı geçme girişimlerine karşı önlemler almaktadırlar. Bu durumda Yunanların Sakarya'nın batı kıyılarında dinlenmelerini önlemek gerekmektedir.</p> <p>İsmet Paşa, bu düşünceler ile gece yarısını geçe verdiği cephe emrinde; düşmanın büyük bölümüyle henüz Sakarya'nın batı kıyısında bulunduğunu belirterek, düşmanın kanatlardan aralıksız olarak izlenmesinin sürdürülmesini, Sakarya nehrinin ortadan geçiş girişimlerinin sürekli olarak yenilenmesini, Kocaeli Grubu'nun, Mihaliç Köprüsü batısında geçiş yapmak üzere yürüyüşünü sürdürmesini, 3'üncü Kolordu'nun, Mihaliç Köprüsü ile Ankara Çayı arasından Sakarya batısına geçip, bütün gücüyle önce bir köprübaşı mevzisi kurmasını, 1 ve 4'üncü Kolordular'ın, cephelerinin değişik yerlerinden gece ve gündüz küçük birliklerle Sakarya nehrini geçmeye çalışmalarını, süvari kolordusunun Sivrihisar yönündeki saldırısını hızlandırmasını ve 6'ncı Tümen'in de büyük bölümüyle Dumlupınar dolaylarında yeni bir saldırı yapmasını emretti.</p> <p>1'inci Mürettep Tümen, önceki gün Yunan Ordusunun gerilerine dalarak, Sivrihisar'ı bir baskınla ele geçirmiş, dün de Yunan süvari tugayının saldırılarını püskürterek kasabayı elde tutmayı başarmıştı. Tümen Komutanı Albay Ahmet Zeki Soydemir, burada uzun süre tek başına tutunamayacağını biliyordu. Süvari kolordusunun gelmesini bekliyordu. O zaman, Yunanları geriden bastırmak, Orta Sakarya'dan geçecek diğer kolordularla arada sıkıştırmak ve ezme imkanı doğacaktı. Ne var ki, Süvari Kolordusu henüz Aşağı Sakarya'nın güneyindeki iki ayrı kolla Candır ve Fettahoğlu Köprüleri'ne doğru yürümekteydi.</p> <p>Albay Ahmet Zeki Soydemir'in beklediği saldırı umduğundan da erken başladı. Yunan Süvari Tugayı, 1'inci Yunan Tümeni ile birlikte saat 05.30'da taarruza geçti. Güçlü düşman karşısında çember içinde kalma ve yok edilme tehlikesine karşı, 1'inci Mürettep Tümen oyalama çarpışmaları yaparak Yakapınar üzerinden Fettahoğlu Köprüsü'ne doğru çekildi.</p> <p>Kurulan tüm köprüleri havaya uçuran Yunanlar, Sakarya'nın bulanık sularının gerisinde güvenlik içindeydiler. Ama yine de Türklerin ırmağı geçme olasılığından tedirgindiler. Türklerin her geçiş girişimini başlangıçta kırmak için Yunan birlikleri 100 km.lik bir kıyı boyunca yayılmışlar, gece gündüz ırmağı gözetliyorlardı.</p> <p>Türk Kolorduları, ırmağın Fettahoğlu Köprüsü'nden başlayarak Mihaliç Köprüsü'nde biten yarım ay biçimindeki kıvrımının Aşağı Sakarya kesiminde güney, Orta Sakarya kesiminde doğu ve Yukarı Sakarya kesiminde de kuzey kıyısı boyunca sıralanmıştı. Aşağı Sakarya kesiminde bulunan Hacıhüseyin ve Fettahoğlu Köprüleri daha batıya düştüğünden, Yunanlar tarafından havaya uçurulmadan baskınlarla ele geçirilmişti. Bu köprülerden geçerek, Yunan gerilerine akınlar yapacak Süvari Kolordusu'nun ırmağı geçmesi sorun yaratmayacaktı. Ancak Orta ve Yukarı Sakarya kesimlerinde uçurulmamış tek köprü kalmamıştı. Bu kesimlerde bulunan Türk kolorduları, bütün gün ırmağı geçiş hazırlıkları yaptılar. İş, yüzme bilen erlere düşüyordu. Onların da sayısı çok azdı.</p> <p>Mihaliç Köprüsü ile Ankara Çayı arasından Sakarya'yı geçme emrini alan 3'üncü Kolordu birlikleri, geçişin yapılacağı Kapalı-Dümrek yakınlarına toplanarak hazırlığa başladılar. Gece, geçitlerden geçirilen birer bölük, hemen ırmağın yakasında savunma düzeni aldı. 1'inci Kolordu, Beylikköprü kesiminden ırmağı geçmeye hazırlanıyordu. Bu arada, Köseler geçidinden bir süvari bölüğü karşıya geçmeyi başardı. Köseler batı sırtlarını tutan Yunan birlikleri ile süvariler arasında çarpışmalar olurken, 23'üncü Tümen de geçme girişiminde bulundu. Yunanların inatçı savunması ve topçularının sürekli ateşleri karşısında başarı sağlanamadı. Daha güneyden geçişe kalkışan 57'inci Tümen, ancak bir bölük geçirebildi karşı kıyıya. Irmağın doğusundan Yunan savunma mevzilerini yoğun ateş altına alan Tümen, bir bölük daha geçirmeyi başardı. Bu iki bölüğün ırmağın batı kıyısında tutunmasını sağlamak için, doğu kıyısındaki tepelere toplar ve makineli tüfekler yerleştirildi. 15'inci Tümen de Beylikköprü'nün karşı kıyıları ateş altında tutarak köprüyü onarmaya çalıştı bütün gün.</p> <p>4'üncü Kolordu, gece Kavuncu Köprüsü yakınlarından bazı küçük birlikleri ırmağın batısına geçirmeyi başarmıştı. Bu birliklerin karşı kıyıları tutmasıyla, gündüz daha çok kuvvetin geçirilebileceği umuluyordu. Ne var ki, Yunanların sabah şiddetli bir saldırıya geçmeleri ve Kavuncu batısındaki topçularının yakın desteği, Türk savaşılarının barınmalarına olanak vermedi.</p> <p>Türk birliklerinin bugünkü girişimlerinden çıkarılan sonuç şuydu: Sakarya'yı yüzme bilen er ve subaylardan derlenen küçük birliklerle geçmek bir işe yaramayacaktı. Irmağı yüzerek geçen küçük birlikleri yeni kuvvetlerle destekleme imkanı yoktu. Bu nedenle, derme çatma da olsa Sakarya üstünde köprüler kurarak</p>

	<p>büyük birlikleri Sakarya batısına geçirmek gerekiyordu.</p> <p>Papoulas, Polatlı'nın 80 km. batısındaki demiryolu üstündeki Sarıköy'de yeni karargâhını kurmuş, Eskişehir'e dek orduyu geri çekme konusundaki önerisine hükûmetin yanıtını sabırsızlıkla bekliyordu. 2 gün önce ordusunu Sakarya'nın batısına çekmiş, ırmağın kıyısında dinlendirmeye çalışıyordu. Ama her geçen dakika, Türklerin gerilerden Sakarya'yı geçip, orduyu arkadan sarma tehlikesini artırıyordu. Hükûmetten emir gelmez, Eskişehir'e doğru hemen yola düşecekti.</p> <p>Başbakan Gounaris'in bugün gelen yanıtı, Papoulas'ın sıkıntısını daha da artırdı. Yanıtın ilk bölümü yenilginin nasıl örtüleceğine ayrılmıştı:</p> <p>“Askerî durumun kötülüğü yolundaki yorumun yanlışlıklarından sakınılması gerekmektedir. Angora'ya dek ilerlemekten vazgeçilmesinin, Türklerin saldırıları sonunda olduğu biçiminde yorumlanmamasına da gereken titizlik ve dikkat gösterilmelidir. Gerçekten Angora'ya dek ilerlemek için katlanılacak özveriler, Anadolu'daki iklim koşulları da göz önüne alındığında, elde edilecek yararlar görece çok oransız olacaktır.”</p> <p>Gounaris, mesajının geri kalan kısmında Papoulas'ın sorusunu yanıtlamıyor, yanıt olarak aynı soruyu soruyordu. Nereye dek çekileceğine, Papoulas karar verecek ve uygulayacaktı. Gounaris de aradan sıyrılacaktı. Yenilgi ve geri çekilmenin suçu orduya yüklenince, Gounaris siyasal yaşamını sürdürebilecekti.</p>
<p>16 Eylül 1921</p>	<p>İsmet Paşa, sabaha karşı saat 03.00'da verdiği cephe emrinde; dün öğleden önce Hamamkarahisar'dan Sivrihisar'a yürüyüşte olduğu tespit edilen beş düşman tümeninin nerede olduğunun anlaşamadığı, düşmanın Sakarya'nın batı kıyısında ve Türk Ordusuyla karşı karşıya olduğunun anlaşıldığı belirtilerek, birliklerin kanatlardan duraklamadan düşmanı izlemeyi ve cepheden ırmağı geçme girişimlerini sürdürmesini emrediyordu.</p> <p>Emri alan kolordular, Orta Sakarya bölgesinde ırmağı yeniden geçmek için hazırlığa başladılar. Yalnızca 2'nci Kolordu cepheden oldukça geride, Polatlı yakınlarında 3 gündür bulunduğu yerde örgütlenme, bakım ve eğitimle uğraşmayı bugün de sürdürecekti.</p> <p>Orta Sakarya bölgesinin kuzey kesiminde bulunan 3'üncü Kolordu birlikleri, ırmağın biraz sığ ve az akıntılı olan Kapılı, Hamam ve Dümrek geçitlerinden geçiş girişiminde bulundular. Ortalıkta hiçbir Yunan görülüyordu. Bir portatif köprü veya sal olmadığından, önce yüzme bilen birkaç kişi suya girerek insan boyunu aşmayan yerleri saptıyorlardı. Ardından uzun boylu erlere kılavuzluk yaparak onları karşı kıyıya geçiriyor, sonra yeni birini geçirmek için geriye dönüyorlardı. Suya girenler, tüfeklerini ve cephanelerini başlarının üstünde tutuyor, boğazlarına dek yükselen suyun içinde yavaş yavaş kılavuzun desteğinde karşı kıyıya yürüyorlardı. Sakarya'nın batısına ilk geçenler, üstlerinden sular aka aka ileriye gözetlemeye koşuyorlardı. Narlı-Sarayköy çizgisine dek düşman kuvvetinin bulunmadığı anlaşılıyordu. Üç geçitten hava kararına dek ancak 400 savaşçı karşı kıyıya geçirilebilmişti.</p> <p>Kolordu emrinde bulunan 9'uncu Süvari Alayı'nın Çağlayık Geçidi'nden ırmağı geçmesi, piyadelere göre daha kolay olmuştu. Karşıya geçen süvariler çala kamçı ileri atıldılar. Sarayköy'ü geçip Kepez'e yöneldiklerinde, Kepez sırtlarında bir Yunan alayının bulunduğunu gördüler. Geriye, Sarayköy'e döndüler.</p> <p>Beylikköprü, Yunanların tüm umudu, dayanağı, can damarı olmuştu. Burada ne denli tutunabilirlerse, Sakarya'nın batısındaki birlikler o denli rahat Eskişehir'e doğru yollanacaktı. Bu nedenle; köprübaşını dinç, bozgun görmemiş, yıpranmamış ihtiyat birlikleriyle koruyorlardı. Ne pahasına olursa olsun zaman kazanılacak, Türklerin Sakarya'yı geçişi geciktirilecekti.</p> <p>4'üncü Kolordu birlikleri, 3 gündür Orta Sakarya kesiminde bulunuyordu. ırmağı geçmek için 3 gündür yapılan girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bugün yeniden denenecekti. 13'üncü Alay, gün doğmadan Tatlıkuyu yakınında Sakarya Irmağı'na yanaştı. Irmağın her iki kıyısı da düz ve sazlık olan bir yerden karşıya geçilecekti. Geçişte, 30 cm. enindeki tahtaların tel kablo ve iplerle birbirlerine bağlanmasıyla yapılan sal-köprüden yararlanılacaktı. Alayın subay ve erleri, alacakaranlıkta bu daracık, oynak köprüden birer birer Sakarya'nın batısına geçtiler. Alay, tümüyle ırmağı geçtikten biraz sonra Yunanların ateşiyle karşılaştı. Çarpışma başladı. Öğleye doğru alay, üstün kuvvetlerle önden ve kanatlardan sarılmaya başlandı. Bu sırada yetişen Yunan topçusu, hemen mevzilenerek alayın önünü ve gerisini yoğun topçu ateşi altına aldı. Irmağın doğu yakasından ateş eden 5'inci Kafkas Tümeni topçuları, elde sayılı cephane olduğundan, Yunan topçularına etkili olamıyorlardı. Alay, yavaş yavaş sal köprüye doğru çekilmek zorunda kaldı. Üç tarafları da sarılmıştı. Köprü yakınlarında ve kıyıda savaşçıların tutunmasına yarayacak küçük bir tepelik bile yoktu. Düzlükte ve korumasız çarpışıyorlar, Yunanların topçu, makineli tüfek ve tüfek ateşiyle kayıp vere vere geriliyorlardı. Dar bir alanda toplanmak zorunda kalan savaşçılar, çözülmeye başladılar. Bütün erler, birden sal-köprüye koştu. Köprü çöktü. Kıyıda biriken kalabalık, Yunan makineli tüfekleri için güzel toplu bir hedef oluşturmuştu. Kimi erler oracıkta vurulup kaldı. Kimi can havliyle Sakarya'ya attı kendini. Bir saat içinde,</p>

	<p>koskoca alay eriyip gitmişti. 200'e yakın şehit, 400'den fazla yaralı vardı. Bir alayın bu denli kısa sürede böylesine büyük kayıp vermesine, Sakarya Meydan Muharebesi'nin en kanlı günlerinde bile rastlanmamıştı.</p> <p>Papoulas, Sakarya'nın batısına geçtikten tam üç gün sonra Yunan Kralı Constantine'e, Başbakan Gounaris'e ve Savunma Bakanı Theotokis'e telgraf çekerek bilgi verdi. Ayrıca, Türk Ordusu karşısında yapılan geri çekilmenin nedenlerini ordusuna açıklamak zorunluluğu duymuş olacak ki, bugün ilginç bir emir yayımladı:</p> <p>"Bursa ve Uşak'tan ilerleyerek yaptığımız zaferlerle dolu muharebelerde, Sakarya'dan 90 km. içeriye kadar girdik. Bu zaferle bize gerekli olan işgal hattını elde ettik. Türklere pek çok kayıp verdirdik. Bu yeterlidir. Sonuna kadar zaferden eminim. Türklere sürekli olarak saldıracağımızı unutmayalım..."</p> <p>Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Yunanların ve Anadolu'da bulunan ordularının içinde buldukları kuşkuları büsbütün artırmak, tedirginliklerini paniğe dönüştürmek amacıyla, İstanbul'daki gizli haber alma örgütüne çok abartılı bir haber gönderdi. Örgüt, güvenilir kaynaklardan alındığını belirterek haberi İstanbul'daki Anadolu yanlısı Türkçe gazetelerde yayımlattı. Haberde; Yunan Ordusunun yenilgisinin bozguna dönüştüğü, kılıç artıklarının şiddetle izlenmekte olduğu, son kez ilan edilen seferberlik üzerine Türk Ordusunun, Doğu ve Güney bölgelerinden sürekli olarak getirilen birliklerle ve özellikle çok sayıda ağır topçu bataryalarıyla desteklendiği, Bolu ve çevresinde örgütlenmesini tamamlamış olan Nurettin Paşa ordusunun da ağır bataryalarla desteklenmiş olarak Bursa yönünde ilerleyeceğinin sanıldığı bilgileri yer almakta idi. Haber gazetelerde yayımlanınca, Yunanların umulandan fazla telaşa düştüğü görüldü.</p>
<p>17 Eylül 1921</p>	<p>İsmet Paşa, gece saat 01.30'da yayımladığı emirde; Irmağın batısına geçirilen öncü birliklere düşmanın üstün kuvvetlerle saldırdığını, bu nedenle, karşıya geçen birliklerin büyük bölümünün tekrardan ırmağın doğusuna geçtiğini ve düşmanın, Türk Ordusunun baskısını durdurmak için önce ırmağı savunmakta olduğunun anlaşıldığını bildiriyor ve kolorduların, düşmanı yanlardan izlemeye ve bastırmaya devam etmesini, cephedeki düşmanın savunma düzenini anlamaya çalışmasını, Sofcabük'ten Sakarya'nın batısına geçip Kartal Dağı yönünde ilerleyen 1'inci Süvari Tümeni'nin, Sakarya batısındaki düşman birliklerini ve Porsuk Vadisi'nden geriye giden düşman kollarını gözetlemesini ve düşmanın Eskişehir'e ulaştırma hattına saldırmasını, 5'inci Kolordu'nun (Süvari) Mürettep Tümeni'i izleyen düşman kuvvetine saldırmasını; 1, 3 ve 4'üncü Kolordular'ın, ırmağın batısındaki zayıf birlikleri ile düşmanla teması korumasını, Kocaeli Grubu'nun ise Mihalıççık kuzeyinde Sakarya'yı geçerek önce güven verici bir köprübaşı kurmasını ve burayı topçusuyla korumasını emrediyordu.</p> <p>Papoulas, aldığı raporlardan kaygıya düşmüştü. Orta Sakarya kesiminde ırmağı geçmek isteyen Türk birlikleri geri püskürtülmüştü. Ama Yukarı Sakarya kesiminde biri süvari olmak üzer iki tümen ırmağı geçmişti. Bu iki Türk tümeninin kuzey kanattan sıkıştırması, Yunan Ordusunu güç duruma sokacaktı. Aşağı Sakarya kesiminin batısında üç Türk süvari tümeninin ilerliyor olması, Papoulas'ın ordusunun kuşatılmak üzere olduğu kaygısına kapılarak daha batıya, Eskişehir-Afyon çizgisine çekilmeye karar vermesine yol açtı.</p> <p>Yukarı Sakarya kesiminde Çayırhan'da toplanmış bulunan Kocaeli Grubu birlikleri, Sarıyar ve Fasıl Geçitleri'ne doğru ilerlerken, dün Sakarya'yı geçmiş bulunan 1'inci Süvari Tümeni de Yelkentepe-Belen çizgisinde bulunan Yunan birliklerine taarruz ediyordu.</p> <p>Öğleden sonra, iki Yunan alayının karşı taarruza geçtiği görüldü. 4 saat süren çarpışmalardan sonra, 1'inci Süvari Tümeni biraz gerileyerek, Sorkun-İkikilise çizgisine çekildi. Bu sırada, süvari tümeninin Yunanları oyalamasından yararlanan 17'nci Tümen birlikleri de, geçitlerden Sakarya'yı geçmiş bulunuyordu. Artık, Yukarı Sakarya kesiminde, Yunan birlikleri ile ırmak arasında biri süvari ve biri piyade olmak üzere iki Türk tümeni vardı. Bundan sonra bu tümenlerle Yunan Ordusunu kuzey kanadından sıkıştırma imkanı olacaktı.</p> <p>Fahrettin Paşa'nın (Altay) Süvari Kolordusu, Aşağı Sakarya kesiminde, batıya doğru yaptığı yürüyüşünü sürdürerek Sakarya Irmağı'nı oluşturan çayların bulunduğu kesime geldi. 3 süvari tümeni Sivrihisar'ın 40 km. güneybatısındaki Çifteler-Başkurt çizgisine varmıştı. Fahrettin Paşa, telsizle İsmet Paşa'ya yarın Kırgız Dağı yönünde ilerleyeceğini bildirdi. Böylece, Sakarya batısındaki Yunan birlikleri gerilerden kuşatılmış olacaktı. Yunan Ordusu, Sakarya Muharebesi'nin ilk iki haftasında Türk Ordusunu Sakarya'nın doğusunda kuşatmak için didinip durmuş, ancak başaramamıştı. Şimdi kendisi Sakarya'nın batısında kuşatılma tehlikesi ile karşı karşıyaydı.</p> <p>Orta Sakarya boyunca sıralanan Türk kolorduları, bugün önemli bir harekette bulunmadılar. Yalnızca keşif ve gözetleme yapmakla yetindiler. Irmağı geçmek için herhangi bir girişimde bulunmadılar. Yunan birlikleri, ırmağı ateş altında tuttıkları sürece, eldeki sınırlı olanaklarla karşıya büyük birlikler geçirilemeyeceği anlaşılmıştı. İlk köprü ve sallarla geçirilen küçük kuvvetlerin ise karşı kıyıda tutunamayacağı, çünkü acı kayıplarla iyice ortaya çıkmıştı. Türk Ordusu, araç ve gereç yönünden yoksundu. Elinde ne portatif köprü, ne de tombaz vardı.</p>

18 Eylül
1921

Süvari Kolordusunun (**5'inci Kolordu**) keşif kollarının sabah erkenden yaptıkları gözetlemelerde, **Sivrihisar-Kaymaz** arasında Yunanlara dair hiçbir iz yoktu. Alınan bilgiler, Yunan kuvvetlerinin **Sivrihisar** çevresi ve kuzeyinde toplanmış oldukları, buradan da demiryolu boyunca **Eskişehir**'e doğru çekildikleri yolundaydı. Durumu değerlendiren **Fahrettin Paşa**, **3'üncü Süvari Tümeni**'ne **Sarıkavakça Dağı**, **14'üncü Süvari Tümeni**'ne **Hamidiye** ve **2'nci Süvari Tümeni**'ne, **Kırgız Dağı** yönünde ilerlemeleri emrini verdi. Süvari Kolordusu emrine ayrıca verilmiş olan **Mürettep Tümen**'e de **Mahmudiye**'yi, **8'inci Tümen**'e de **Ertuğrul**'u işgal etmesini emretti.

Süvari ve piyade tümenleri, verilen hedeflere ilerlemeye koyuldular. Görünürlerde Yunan birlikleri yoktu. **3'üncü Süvari Tümeni**, öğle üstü **Kavak**'a vararak, **Sarıkavakça Dağı-Alpu** yönlerine güvenlik birliklerini sürdü. Çok geçmeden, Yunanların **Alpu**'da kuvvetli oldukları anlaşıldı.

14'üncü Süvari Tümeni Hamidiye'yi, **2'nci Süvari Tümeni Arapören**'i, **Mürettep Tümen Mahmudiye**'yi, **8'inci Tümen** ise **Ertuğrul-Mandıra** kesimini işgal etti. Artık, Süvari Kolordusuna bağlı üç süvari ve iki piyade tümeni, **Eskişehir**'in 30 km. doğusundan başlayarak güneye doğru uzanan 40 km.lik bir çizgi üzerinde sıralanmışlardı. Bu çizgi, **Sakarya**'dan ortalama 90 km. batıda bulunuyordu. Böylece, **Eskişehir** ve **Afyon** üstüne çekilecek Yunan Ordusu geriden çevrilmiş oluyordu.

Orta Sakarya'nın kuzey kesiminde bulunan **3'üncü Kolordu**, gece keşif amacıyla bir taburunu **Sarayköy** yakınlarındaki geçitten ırmağın karşı yakasına geçirmişti. Tabur, **Kepez** sırtlarına yaptığı baskınla buraları hiç direniş görmeden ele geçirdi. Yunan birliklerinin batıya doğru çekildikleri anlaşıyordu.

Orta Sakarya'nın orta kesiminde ırmak boyunca sıralanan **1'inci Kolordu** birlikleri, sabahın erken saatlerinde yaptıkları gözetlemelerde büyük bir sürpriz ile karşılaştılar. Yunanlar gecedeki mevzileri bırakıp gitmişlerdi. Kolordu birlikleri, keşif kollarını geçitlerden ırmağın karşı kıyısına geçirip, Yunanları uzaktan izlemeye başladılar.

Orta Sakarya'nın güney kesiminde bulunan **4'üncü Kolordu**'nun emrindeki **Mürettep Süvari Alayı**, ırmağı erkenden geçerek ilerlemeye koyuldu. **Demirci-Kozağacı** çizgisine dek ilerlemesine karşın, hiçbir Yunan birliğine rastlamadı. Yunanların **Sakarya Irmağı**'ndan en az 30 km. uzaklaşmış oldukları anlaşıyordu.

4'üncü Kolordu'nun öteki birlikleri, dün hazırladıkları köprü parçalarını ırmağın kıyısına getirerek, köprüleri kurmaya başladılar. Bu arada, **Kemikliği**l yakınlarında üzerinden toparın da geçebilmesine elverişli, iki geniş ve sağlam köprü kuruldu akşama dek. **5'inci Kafkas Tümeni**, **Tatlıkuyu** güneyindeki geçitten bir tabura yakın bir kuvveti geçirerek, önceki gün **13'üncü Alay**'in büyük bozguna ve kıyıma uğradığı yerdeki, henüz yaşamını sürdürebilen yaralıları ile şehitleri ve silahları toplamaya başladı. Ayrıca yüzme bilen erler, ırmağa dalarak, sal-köprü'nün yıkıldığı yerde suya düşen silahları çıkarmaya koyuldu. **11'inci Tümen**'den yüzme bilen bir subayın komutasında, yine yüzme bilen erlerden oluşan on kişilik bir birlik **Sakarya**'yı yüzerek geçti. 11 km. batıda **Karahisar**'a dek ilerledi. Görünürde hiçbir Yunan birliği yoktu. Bu sırada, Yunanların götürmemiş olduğu, biri subay, yirmi yaralı, tutsak alınarak, bakılmak üzere köylülerin yardımıyla geriye gönderildi. Tümenin öteki birlikleri, bugün **Yenice Köyü** yakınlarında toparın da geçmesine elverişli iki köprü kurmakla geçirdi. Yunanların, yaralıları bile bırakarak, telaşla ve hızla geri çekilmelerinden, kuşatılma korkusuyla hareket ettikleri anlaşıyordu.

Yunan tutsakların sorgularında verdikleri bilgiler ile Yunan işgali altında bulunan topraklardaki Gizli Haber Alma Örgütü ajanlarının raporlarından derlenen bilgiler ışığında, Yunan Ordusunun **Eskişehir-Kütahya** çizgisinde kalmayı düşündükleri anlaşıyordu. **Afyon**'u elde tutmak için çalışacaklardı. **Yunan Kralı ve Başkomutanı Constantine**, **Bursa**'da bulunuyordu. **Eskişehir**'de çok sayıda Yunan yaralıları toplanmıştı.

Kastamonu ve Havalisi Komutanı Muhittin Paşa (Akyüz)'nin bugün **Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa**'ya gönderdiği telgraf, **Sakarya Zaferi**'nin diplomatik alanda ilk meyvelerini vermek üzere olduğunu gösteriyordu. **Fransa Parlamentosu Dışişleri Komisyonu Başkanı Franklin Bouillon** ile **Yarbay Sande**, **16 Eylül** akşamı bir Fransız torpidosu ile **İnebolu**'ya gelmişti. Bu sabah otomobille **Ankara**'ya hareket eden Fransız temsilciler, **Fransa**'nın **Ankara Hükümeti** ile iyi ilişkiler kurma isteğinde olduğunu söylemişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa bir aydır cephede idi. Şimdi cepheden dönüyordu. **Anadolu**'da yeşeren gencecik Türk devletinin başkenti ve ulusal direnişin odak noktası durumundaki **Ankara**'ya dönüyordu. Hem de Türk tarihinin en büyük zaferini kazanmış bir başkomutan olarak. **Ankara Gari**'nda coşkulu bir kalabalık, saatlerdir sabırsızlıkla başkomutanı bekliyordu. **Ankara** halkı, **Başkomutanı** bağrına bastı.

Sakarya Irmağı üstünde toparın da geçebileceği köprüler kurmak ve Yunan Ordusunun çoğunlukla nerelerde toplandığını ortaya çıkarmakla uğraşan **Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa**, bugünkü gelişmeleri gece saat **24.00**'te telgrafla **Ankara**'da bulunan **Mustafa Kemal Paşa**'ya bildirdi.

19 Eylül
1921

Mustafa Kemal Paşa, bugün saat **15.00**'te toplanan **Türkiye Büyük Millet Meclisi**'nde kürsüye çıktı. Her zamanki gibi sivil giyimliydi. Herkes onun, **Meclis Başkanı** olarak değil, **Başkomutan** olarak konuşacağını biliyordu.

Mustafa Kemal Paşa, yumuşak ve inandırıcı bir sesle konuşmaya başladı. **Birinci Dünya Savaşı**'ndaki yenilgiden, silahların bırakılışından, Yunan Ordusunu saldırtanlardan söz ediyordu. Yunanlar karşılarında zayıf **Kuva-i Millîye** birliklerinden oluşan bir hat bulmuşlardı. Bu hatlar gerisindeki millet ve onun temsilcileri bir ordu kurmaya başlamıştı.

Mustafa Kemal Paşa'ya göre, **Birinci** ve **İkinci İnönü Zaferleri** kuruluş halindeki bir ordunun kendisini denemesiydi. Deneme başarılı olmuştu ama düşmanı denize dökmek için çok daha güçlü bir ordu kurulması gerektiği de iyice anlaşılmıştı. Bunun için ülkenin kaynaklarının zorlanması gerekiyordu. Zamana gerek vardı. Yunanlar, bu fırsatı vermemek için **Kütahya** ve **Eskişehir** yönlerinde olanca güçleriyle saldırmıştı. **Kütahya-Eskişehir Muharebeleri**'nde bozgun yoktu da, kuvvet sınamasında güçsüzlük anlaşılınca geri çekilme vardı. Amaç; üstün güçteki düşmana, tek bir birlik ezdirmemek ve el kol kaptırılmadan, sağlam bedenle, daha uygun yer ve zamanda, düşmanın karşısına çıkmaktı. Geri çekilmeler bundandı. **Sakarya Irmağı**'nin doğusuna çekilmeler hep taktikti.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, **Sakarya Meydan Muharebesi**'ni anlatmaya başlayınca salon pür dikkat kesilmişti. **22 gün 22 gece** süren, tarihin gelmiş geçmiş en uzun meydan muharebesini yöneten **Başkomutan**, her günün, her gecenin olaylarını en ince ayrıntılarıyla dile getiriyordu. Düşman ne yapmak istemiş, ne yapmıştı? Kendisi ne düşünmüştü, ne yapmıştı, ne yapmak zorunda kalmıştı? Tepe tepe, köy köy sürüyordu çarpışmalar. Temel taktik; düşmanın istediği yerde değil, kendisinin elverişli bulunduğu yer ve zamanda kozları paylaşmak idi. Bunun için, düşmanın güç merkezi yanlara doğru yayılmaya zorlanmış, cephe genişletilmiş ve uzatılmıştı. **Sakarya Meydan Muharebesi**'nin ilk 15 günü, bu temel taktiğin uygulanmasıyla geçmişti. Sonra, düşmanın ne kadar yıpratıldığını, ne kadar gücünü yitirdiğini anlamak amacıyla, iki tümenlik bir güçle karşı taarruz yapılmıştı. Taarruz umulandan başarılı olmuş, düşmanın tepelenecek kadar olgunlaştığı anlaşılmıştı. Hemen bir genel taarruz planı hazırlanmış, üç gün sonra da taarruza geçilmişti. Düşman, kısa sürede, geldiği yere, **Sakarya**'nın batısına sürülmüştü.

Derken, **Mustafa Kemal Paşa**'nın sesinin birden hırçınlaştığı görüldü. Yumuşak anlatım, yerini kızgın bir sese bırakmıştı. Ulusal sınırlar içinde, özgür ve bağımsız yaşamak istiyorduk. Öteki Avrupa ülkelerinden esirgenmeyen bu hakka saldırılması ne demek oluyordu? Söz **Yunan Kralı Constantine**'e gelince, **Mustafa Kemal Paşa**'nın sesi kükremeye başlamıştı. Bir ulusun hakkını tüm dünyaya karşı korumaya kararlı bir önder olarak konuşuyor, haklı ulusunun hakkını savunurken sesini yükselterek şöyle diyordu:

“**Kral Konstantin**, **Haçlıların** yüzyıllar önce izlediği dini amaçları diriltmek için görevlendirildiğini sandı. **İzmir**'de ilk defa karaya çıktığı zaman **İzmir** kentine değil, evvelce **Haçlı** ordularının çıktığı yer seçilerek oraya çıkmıştır. **Mareşal Foş** ve **General Guro** gibi değerli ve dünyaca tanınmış büyük komutanların öğütlerini gururla reddetmiştir. **Kral Konstantin**'in arzusu, **Haçlı** orduları kahramanları sırasına geçmek ve eski istilacı zalimleri taklit etmektir. **Avrupa** bu serserilikleri uzaktan seyretti. Fakat efendiler, Cenab-ı Hak bize yardım etti. Ve Yunan Ordusu, **Türkiye Büyük Millet Meclisi** ordusu karşısında yüz geri etti.

Efendiler! Bütün dünyanın bilmesi gerekir ki, Türk halkı, **Türkiye Büyük Millet Meclisi** ve onun hükûmeti uşak muamelesine katlanamaz. Her uygar ulus ve hükûmet gibi varlığının, hürriyetinin ve bağımsızlığının tanınması isteğinde, son derece kararlıdır. Ve bütün davası da bundan ibarettir. Biz savaştı değil, barış severiz. Bir an önce barışın gerçekleştiğini görmek isteriz. Biz **Rusya** ile dostuz. Çünkü **Rusya**, herkesten önce bizim ulusal hukukumuzu tanıdı ve ona riayet etti. Bu koşul içinde, bugün olduğu gibi yarın da ve her zaman **Rusya**, **Türkiye**'nin dostluğundan emin olabilir. Bu nedenle, **İtilaf Devletleri** de varlığımızı ve ulusal bağımsızlığımızı tanıdıkları takdirde, onlarla da aramızda hiçbir anlaşmazlık kalmayacaktır ve hemen barış ve ilişkiler kurulabilir.

Efendiler, ordumuz, yurdumuz sınırları içinde tek bir düşmanı eri bırakmayınca kadar izlemeye, ezmeye ve saldırmaya devam edecektir.”

Salonda coşkulu bir alkış koptu.

Aynı gün, **Türkiye Büyük Millet Meclisi** tarafından, **Mustafa Kemal Paşa**'ya **Mareşallik** rütbesi ile **Gazilik** unvanı verilmesi kanun tasarısı oylamaya sunuldu ve süratle onaylanarak yürürlüğe girdi.

Mustafa Kemal Paşa, yurdun kurtuluşu için bir çıkış kapısı aramak amacıyla, **Samsun**'da karaya çıktığı günden sonra, **Anadolu**'yu bir tek ülkü altında toplama çabalarına girişmişti. Daha işin başında, yalnız düşmanlarla değil, aynı zamanda **İstanbul**'daki hükûmetle ve sarayla mücadele etmek gerektiği anlaşılmıştı. **Mustafa Kemal Paşa**, halkla ilişkiler kurdukça, tehlikeli sayılmaya başlanmış, adım adım kuşkuyla izlenmişti.

	<p>Erzurum'da bir halk kongresi toplama hazırlıklarına başlayınca, Osmanlı Sarayı, Mustafa Kemal Paşa'yı saray nimetleri ile avlamaya çalışmış, İstanbul'a çağırmişti. O, dönüp bakmamıştı bile. Bunun üzerine, İstanbul Hükümeti, 08 Temmuz 1919 gecesi saat 22.50'de, görevine son verdiğini, Mustafa Kemal Paşa'ya telgrafla bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa da, aynı dakikada görevinden istifa ettiğini, iki ayrı telgrafla iletmışti İstanbul'a. Telgraflardan birini Harbiye Nezaretine (Millî Savunma Bakanlığına), birini de doğrudan Padişah'a çekmişti. O, resmî yetkilerden, görevlerden ve rütbelere ayrılmış olarak, Türk halkının bağına dönmüştü. Artık sivil bir kişi, olağan bir yurttaştı.</p> <p>Zaman akıp gitmiş, Anadolu'da, onun önderliğinde yeni bir Meclis, yeni bir hükümet kurulmuştu. Halkın özgür oylarıyla seçilmiş milletvekilleri, onu hem Meclis Başkanı, hem de Hükümetin Baş seçmişlerdi. Yunanlar, Sakarya boylarına yürürlerken, Meclis onu yasa gücünde emirler verme yetkileriyle donatarak Başkomutan yapmıştı.</p> <p>Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Sakarya boylarında Yunanları yenmiş, Türk tarihinin en karanlık günlerini aydınlığa dönüştürmüştü. Şimdi ulusun temsilcileri, ulus adına ona en büyük askerî rütbeyi, Mareşal rütbesini vermişti. Mareşallik rütbesinin yanında Gazi unvanını da vermişti Meclis. Türk tarihinde ancak birkaç kişiye nasip olan, olağanüstü yararlılık gösterenlere devletçe verilen bir unvandı Gazi unvanı.</p> <p>Bundan tam 101 gün önce, Bizans tacını giyme düşleriyle Atina'dan yola çıkan Yunan Kralı Constantine'in taç giyme umudu Sakarya'nın bulanık sularına gömülmüştü. Mustafa Kemal Paşa ise Sakarya'dan yücelerek çıkmış, bir Türk'ün erişebileceği en yüksek aşamaya ulaşmış, "Başkomutan Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa" olmuştu.</p>
<p>Sakarya Sonrası</p>	<p>Sakarya boylarında verilen kayıplar, iki ordunun da gücünden çok şey alıp götürmüştü. Yunan kayıpları hakkında ilk açıklama, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un 07 Ekim 1921 günü hükümetine verdiği muhtıradan yer alıyordu. Sakarya çekilmesinden sonra, Yunan Ordusunun morali bozulmuştu ama disiplin korunmuştu. Türk Ordusunun 17.000 kişilik kaybına karşılık Yunan Ordusu 23.000 kişilik kayıp vermişti. Yunanlar, yine de bir cephe tutabilmişlerdi. Yaklaşan kış içinde, Türklerin genel bir taarruza geçip, Yunanları söküp atma olasılığı yoktu. Her iki ordu da çivilenip kalmış gibiydi. Lord Curzon, muhtıraya bir de, Türklerin uğruna kan döktükleri Misak-ı Millî'nin çevirisini eklemişti.</p> <p>Yunanların Sakarya'daki kayıplarının ayrıntıları yıllar sonra öğrenilecekti. Yunan Genelkurmayı 42 yıl sonra 1963'te Atina'daki Türk Ataşemiliterliğine, Sakarya kayıplarını 208 subay ve 3.750 er ölü, 700 subay ve 18.255 er yaralı olarak bildirmişti. 354 erin ne olduğu bilinmiyordu (ölü, kaçak veya tutsak olmuştu). Toplam Yunan kaybı, 908 subay ve 22.359 er olmak üzere 23.267 savaşıydı.</p> <p>Sakarya'daki Türk kayıpları ise ilk verilere göre, 3.288 şehit, 13.618 yaralı ve 415 tutsak olarak belirlenmişti. Daha sonra yapılan ayrıntılı sayımlara göre gerçek kayıpların çok daha fazla olduğu görülmektedir:</p> <p>Subay Kayıpları: 277 şehit, 1.058 yaralı, 23 tutsak, 4 kaçak, 27 belirsiz (şehit, kaçak veya tutsak)</p> <p>Er Kayıpları: 5.436 şehit, 17.422 yaralı, 805 tutsak, 5.635 kaçak, 8.602 belirsiz (şehit, kaçak veya tutsak)</p> <p>Görülüyor ki, Türk Ordusu Sakarya'da 1.389 subay ve 37.900 er olmak üzere 39.289 kayıp vermiştir. Muharebenin başında, savaşı sayısı 6.855 subay ve 122.186 er iken, muharebe sonrasında 6.629 subay ve 133.079 er olduğu saptanmıştır. Verilen kayıplar dikkate alındığında, muharebe boyunca cepheye 1.163 subay ve 48.793 er gönderildiği anlaşılmaktadır. Birliklerin ve genç subayların deneyimleri, tüm savaşçıların moralleri arttığından, insan gücü yönünden Türk Ordusu, Sakarya'dan güçlenerek çıkmıştı.</p> <p>Sakarya olayının baş kahramanlarından Yunan Kralı Constantine, binlerce Yunan gencini kişisel tutkuları uğruna Sakarya boylarına gömdükten sonra, 24 Eylül 1921 günü Atina'ya dönmek üzere Bursa'dan İzmir'e hareket etmişti. Bursa'dan ayrılmadan önce, ordusuna son bir kez daha seslenmeden, yeniden büyük sözler söylemeden edememişti. Ordusuna yayımladığı mesajda; Türkleri kalbinden vurduklarını, ancak ordusunun, Ankara'ya dek gidip, yeni külfet ve özverilere katlanmasına gönlünün razı gelmediğini, çünkü şimdiye dek yapılanların amaç için yeterli olduğunu söylüyordu. Bildirinin sonunda, perişan edilen Türk Ordusunun ellerindekileri geri almak için Yunanların yorulacağını ümit edip beklediğini ileri sürerek, yurdu için savaştığı zaman Yunanların yorulmadığını göstermelerini ve süngüleri ileride "Gel de al!" diye bağışmalarını istiyordu.</p> <p>Damarlarında bir tek damla Yunan kanı bulunmayan Yunan Kralı Constantine, Yunan Ordusunu Bati Anadolu'da bırakıp, Atina'daki görkemli sarayına dönerken böyle, çalım satmadan da edemiyordu. Ne var ki, o seslendiği ordu, "Gel de al!" diyemeden, perişan ettiğini sandığı Türk Ordusunun karşısında bozguna uğrayacaktı. Mustafa Kemal Paşa'nın, "İlk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!" emrini alan Türk Ordusu, 15 günde Akdeniz'e ulaşacaktı. Gerisinde binlerce ölü, onbinlerce yaralı ve tutsak bırakan Yunan Ordusu, ancak döküntülerini gemilere doldurup Yunanistan'a kapağı atabilecekti.</p>

Yunanistan'a varan canını kurtarabilmiş subayların ilk işi bir hükûmet darbesi yapmak olacaktı. Sonra, Anadolu'da acı günler geçirmiş darbeciler, bu gereksiz serüvenden sorumlu tuttıkları politikacıları Yunan halkı adına yargılayacak ve idama mahkum edeceklerdi. **Başbakan Gounaris, Dışişleri Bakanı Baltazzi, Savunma Bakanı Theotokis** ile **İçişleri Bakanı Stratos** kurşuna dizilecekti. Kurşuna dizilenler arasında, Ordu Komutanı **Hatzianesti** de vardı. **Sakarya'daki** ordu komutanı **Papoulas**, son bozgunundan önce görevden alındığı için idamdan kurtulmuştu. **Sakarya'da 2'nci Yunan Kolordusu Komutanı Prens Andrew**, İngilizlerin yardımıyla kurşuna dizilmekten kurtulacaktı.

Bütün bu dramların baş oyuncusu **Kral Constantine** ise tahtını bırakıp **Avrupa'ya** kaçacak, ocaklarını söndürdüğü milyonlarca Yunanın ve yine milyonlarca **Anadolu Rum'unun** ahına daha fazla dayanamayarak, bir yıl sonra **Palermo'da** ölecekti.

Ama olanlar, **Türk ve Yunan halkına** olacaktı. **Yunanistan'da, Ege Adaları'nda, Batı Anadolu'da ve Karadeniz kıyılarında** yüzyıllardır bir arada yaşayan **Türk ve Yunan halkının** arasına kan davası sokulmuştu bir kez. **1897 Osmanlı-Yunan Savaşı, 1912-1913 Balkan Savaşı** ile bu düşmanlık durmaksızın körüklenmişti. Ardından, **15 Mayıs 1919'dan 17 Eylül 1922'ye** dek süren **Anadolu'daki** Yunan işgali ve **3 yıl 4 ay** süren **Türk-Yunan Savaşı** gelmiş, yaratılan kan davası alabildiğince yayılmış, halklar arasında onulmaz yaralar açılmıştı. Savaşın sonra, **Türk ve Yunan halklarının** artık bir arada yaşayamayacakları düşünülerek, karşılıklı olarak göç ettirileceklerdi.

Yunanistan'da ve Ege Adaları'nda bulunan **Türkler Anadolu'ya, Batı Anadolu'da ve Karadeniz kıyılarında** yaşayan **Rumlar** ise **Yunanistan'a** gönderileceklerdi. Yalnızca, **Batı Trakya'daki** Türkler ile **İstanbul'daki** Rumlar bu değişimin dışında tutulacaklardı. Milyonlarca insanın zorla göç ettirilmesi, yeni yeni sosyal sarsıntılara yol açacak, savaşın yarattığı onulmaz yaralara daha büyükleri eklenecekti. **Anadolu'dan Yunanistan'a** gönderilen Rumların bir bölümü Türkçe'den başka dil bilmediklerinden, Rumca konuşmadıklarından **Yunanistan'da** horlanacak; **Anadolu'ya** gelen Türklerin de değişik şiveyle konuşmaları, benimsemelerini zorlaştıracaktı. Yeni yurtlarında, her şeye yeni baştan başlamanın doğurduğu sorunlar, yeniden iş bulmanın, yeniden iş tutmanın güçlükleri...

Zamanla bir başka dönem başlayacaktı. Barış ve dostluk yılları... **Atatürk ve Venizelos**, geçmişin kötü anılarına sünger çeken bir dostluk kurmayı başaracaklardı. İki devlet, **Yunanistan ve Türkiye**, uluslar arası sahnede ortak hareket edecek, üçüncü ülkelere karşı paktlar kuracaklardı. Birinin acılı gününde, ilk yardım elini öteki uzatacaktı.

Ne var ki, **1950'lerden** sonra, günlük çıkarları için iki ulusun ilişkilerini zedelemekten çekinmeyen politikacılar yeniden ortaya çıkacaktı. Ülkelerinin iç sorunlarını çözmede başarısızlığa düştükçe, halkının dikkatini dışarıya çekerek iç sorunları gölgelemek isteyeceklerdi.

Kral Constantine'in Bursa'dan ayrılmadan **Sakarya** boylarında perişan ettiğini ileri sürdüğü Türk Ordusuna gelince; Türk Ordusunu perişanlık değil, yokluk hızını kesmiş, **Sakarya Zaferi'ni** hemen **Akdeniz'e** dek sürdürememişti. **Sakarya** boylarında, uzun dövüş sırasında sarsılmış, yıpranmış ve oldukça ağır kayıplar veren Türk Ordusu düşmandan uzakta kalmaya zorlanmış, Yunan Ordusuna rahat bir biçimde **Eskişehir-Afyon** kesimine çekilme olanağı vermişti. Yunanlar, **Eskişehir-Afyon** çizgisinde bir yıla yakın bir süre kalacaklar, **Büyük Taarruz'la**, buralardan **Akdeniz'e** döküleceklerdi.

Sakarya Zaferi'nin siyasal alandaki yankıları anında görülecekti. Dünya, **Anadolu Türkleri'ni** ve onların **Ankara Hükümeti'ni** bir varlık olarak tanımaya başlayacaklardı. **20 Ekim 1921'de** Fransızlarla **Ankara Antlaşması** imzalanacaktı. Böylece İtilaf devletlerinden kopan **Fransa'nın** düşmanlığı dostluğa dönüşmüş olacaktı. Fransızlar, işgal ettikleri **Güney Anadolu** topraklarından çekilecek, giderken de 10.089 tüfeği, 1505 sandık mermiyi ve düzgün durumdaki bir uçağı Türklerle hediye edeceklerdi. Bundan böyle, **Çukurova'nın** zengin toprakları da **Kurtuluş Savaşı'nın** hizmetine girecekti.

Sakarya Zaferi, İngiltere'yi de Ankara'yı tanımaya zorlayacaktı. **23 Ekim 1921** günü bir anlaşmaya varılacak; İngilizler, ellerinde bulunan **Birinci Dünya Savaşı** tutsağı Türk komutanları ile **Malta Adası'na** sürülen politikacıları, Türkler de **Mustafa Kemal Paşa'nın** tutuklattığı, **Anadolu'da** bulunan İngiliz uyrukluları serbest bırakacaktı.

Türk Ordusunun, o güne dek gelmiş geçmiş en uzun meydan muharebesi olan **Sakarya Meydan Muharebesi'ni** kazanması, Yunan dış politikasında da köklü değişikliklere neden olacaktı. **Sakarya'dan** sonra Yunanlar artık "Ankara'nın Alınması" ve "**Büyük Bizans'ın Kurulması**" gibi düşlerden vazgeçeceklerdi. Hatta, **Batı Anadolu'daki** isteklerini bile unutmış görünüp, bu kez yerli Rumların kuracağı bağımsız bir **İyonya Devleti** görüşüne ağırlık verecekler, Avrupa'da da bu görüşe destek sağlamak isteyeceklerdi. "**Anadolu Türkleri**; nasıl **Doğu, Orta ve Batı Anadolu'da** devlet kurmuşlarsa, yerli Rumlar da **Ege'de** bir devlet kurmalıdır" diyeceklerdi. Ama, **26 Ağustos 1922** günü başlayacak olan **Büyük Türk Taarruzu**, Yunan Ordusunu

2 haftada ezerek **Akdeniz'e** sürececek, tüm sorunları tartışmasız bir biçimde kesin çözüme bağlayacaktı.

Düşleri, **Sakarya'nın** bulanık sularına gömülenlerden biri de **Enver Paşa** olacaktı. **Sakarya'dan** büyük bir zaferle, hem **Gazi** hem de **Mareşal** olarak çıkan **Mustafa Kemal Paşa'nın** yerine geçmek ümidini tümüyle yitirecekti. Sonra, bir başka yerde, **Türkistan'da** baş olma derdine düşen **Enver Paşa'nın** yaşamı, bir yıl sonra **Pamir Dağları** eteklerinde Rus kurşunlarıyla sona erecekti.

Vatan sizlere minnettardır. Ruhunuz şad olsun!